

Зоя Керейтова-Шутукова

Йолыгыс

Воя
Керейтова-Шутыкова

Шолыкыс

Яглавлар
Хабарлар
Очерклер
Макалалар

ЧЕРКЕССК
2019

Оформление и компьютерный дизайн
Аниповой А. Я.

*В новую книгу
Зои Керейтовой-Шулцовой
вошли стихи, рассказы, очерки написанные в разные годы.
Всё её творчество проникнуто любовью к родному народу, Родине.
Автор искренне воспевает человеческие ценности,
правдивое начало и считает себя
гостицей этого сиротного мира.*

**Книга издается за счет
средств автора**

*Балаларымнынъ атасы,
ярык дуньядан замансыз кешкен ян досым
Ауктан Керейтовка
багыслайман*

Ашық юректинъ сырлары

Озган оьмирдинъ алпысыншы-етписинши йылларынынъ басында мен Карашай-Шеркеш пединститутынынъ филология факультетине окумага туьскенде, Зоя Шутукова ызгы курста окыйтаган эди. Мен, Ногай шоьлининъ ясы, Кобан беттен институтта окыйтаган кызларынынъ арасынан Лариса Джемакулова ман эм Зоя Шутукова ман артык айкасатаган эдим. Экеви де окувга аваслы, ашык юрекли, бавырмалы кызлар эдилер. Сол алыстагы йылларым эсимде калганынша, янлары авырган аьптелеримдей, сосы кызлар ийгилик этуьвди озь борышлары деп санайтаганларын сезетаган эдим.

Соннан бери 40 йылдан артык заман озган. Зоя Керейтова-Шутуковадынъ «Эки дуныя — эки тыныс» деген китабын колыма алып, ишиндегин окуганда, сол йыллардагы янга якын соьзлер, коьнъилди туьнъилткен, керисине, коьтерген коьринислер коьз алдымнан озтилер.

«Эки дуныя — эки тыныс» деген китап бир неше кесеклерден туьзилген эм солардынъ ишинде ятлавлар, очерклер эм балалар бавларынынъ куллыкшыларына ярдамга методикалык кенъеслер ерлестирилгенлер.

«Калем колга туьскенде» деген кесекте шайырдынъ мектепте, институтта окуган йылларында язылган биринши ятлавлары орынласканлар. Бу ятлавларга автор тоьменде кишкей анълатувлар да береди, ятлавлар ман байланыслы сезимлерин де язады, сонынъ уьшин биринши ятлавлар орынласкан боьлик кыскаьяклыдынъ дневниги деп те санамага боляк.

Бу боьликтеги ятлавлар кыздынъ, яс аьдемнинъ сезимлерин бизге тоькпей-шашпай еткередилер дурыссызлыкты унамам, табиатка тешкерип карав, биринши суьйимнинъ ыспайлыгы, тазалыгы, адалавы эм, оьзек те, поэзияга суьйимин ашув.

«Айтсам экен» деген боьликте йойылган суьюв акында кайгылы ятлавлар орынластырылганлар: бириншиси, аьдемлер арасындагы анълавсызлыктан аьдемнинъ куьши мен бузылган суьюв, экиншиси, керисинше, инсаннынъ кайдай да бир маьселеди арадан тайдырмага куьши етпейтаган себептен боьлинген суьюв, уйкен баьле-казадынъ тамамында асты-уьстине актарылган бакты.

Ама шайыр яшавдынъ каты сынавларын оьтпеге оьзинде куьш табады, ол суьйген аьдемин йойганда да, балаларынынъ наьсиби уьшин каты кысметке бел бермей, яшав калай кыйын экенин билдирмейди.

Йыланмайман,
йыланмайман, кенем де,
Яшавына
йылаганды суьймеймен.
Айландырып
буьылдырыгын яшавдынъ
Белди буьып,
кайратланып юргенмен.

Шайыр поэзиядынъ куьшин кулланып, оьзининъ уйкен суьюви акында соьзин аьдемлерге каратпага суьеди, юректеги кайгысын да, куванышын да тоькпеге заман етпегенин сезеди.

Тереземнинъ
коьк капагы кавсагандай.
Ден савлыкка
келди бугай берк тысав?
Энди де меним
айтаягым коьп эди-ав,
Бир азгана
токташы, заман, асыкпай.

Юрек туьпте
бек эртеден толкынласып,
Турадылар
коьп сырларым айтылмай.
Кызыл-Гуьлдей
Карайдарды суьйгенимди
Айтсам экен
суьйгенлерге калдырмай.

Сол ок китапта «Табиат пан киндик бир» деген кесек шайырдынъ табиат пан дослыгы акында хабарлайды. Ашык, таза юрек турналардынъ кайтканына суьйинеди, олардынъ алдыларына шыгып карсы алады. Турналардынъ кайтувынынъ нурлы вақыты тек ийги аьдемде байрам болады. Солай ок шайырда куванышлар коьп: ол япалак кардынъ явганына куьезленип карайды, торгайдынъ шырылдавын эситкенде, юреги куванышка толады, куьздинъ куьнътирт куьнлеринде колына калем алса, рахатлык табады, эртениктинъ симфониясын онынъ аьр бир октавасына эс этип, тынълайды.

Китаптынъ «Юрек коймаса» деген боьлигинде шайырдынъ туьрли темаларга язылган ятлавларын коьрмеге болады. «Домбыра шертсе» деген ятлавында З. Керейтова-Шутукова халкынынъ аьвелгиси мен, Уьйкен Орда болып турган заманы ман оьктемсийди эм оьзининъ сол Орда ман байланысын коьрсетеди.

Мен кызыман,
сол Ордадынъ кызыман,
Эситесизбе,
бабаларым, эректе?

Соны ман бирге шайыр халкымыздынъ буьгуьнгиси де яркын болса экен деп, сонынъ акында яны авырып язады. Халкымыздынъ аьлигисин онълар уьшин, келеектегисин ийгилендирер уьшин, бажарымлы йигит аьдемлер кереклер.

Сойлегенде
сойлөп билсин эркек те,
Эм коьрсетсин
йигитлигин исинде.

Халктынъ абрайын арттырув уьшин аьрекет этип болаяк аьдемлерди халк оьзи де сыйлап, коьтерип билмеге тийисли. Сонынъ акында З. Керейтова-Шутукова ятлавларында, очерклеринде коьп кере айтады. Ама бу ерде ол аьлди белгилеп коюв ман токтамайды, соны билек туьрип, яшавда эндиirmeге аьдемлерди шақырады. Мысалы, 22 ясына толмаган Фатима Дадаевна Шутукова 1937-нши йылда СССР Оьр Советининъ депутаты болганы, ама буюгуьн онынъ аты мутылганы, алатаган пенсиясы дарманларга да етпейтаганы аьдемнинъ юрегин кайгыртады. Бу ерде де З. Керейтова-Шутукова карт аьдемнинъ акында тек хабарлап калмай, авылдасларын ога ярдамласпага шақырады.

Оьзек те, китапта туьрли оьлшеминде язылган очерклер де бар. Айтпага, белгили совет аьскер басшысы, революционер, ямагатшылык-политикалык аьрекетши Ахлау Мусович Ахловтынъ иниси Мурзабек Ахловтынъ кызы Светлана Ахловадынъ акында «Акланган сеним» деп язылган очеркти яратып оқыдым.

Солай ок автордынъ юрек йылувлыгы ман кишкей эли, Кара Йылга акында язылган оьчерк те бек ярады. Ямгырдан сонъ йылгадынъ коьтерилгени кайдай художестволык усталык пан коьрсетилген.

«Келеяткан сув бир аьлемет болып шувылдап келеди. Сув деп айткан уьшин, ол келетаган зат сувга да усамай, кара батпак болып, асты-уьстине актарылып, оьзи мен бирге тереклердинъ бутакларын, мазаллы дуьбирлерди, коклыкты йыйып алып келеди. Келип касымызда турган коьпирге туьгиледи. Коьпирдинъ астына салынган эки уьйкен дуьдик, аьр бирисининъ кенъи метр ярымнан артык болса да, сув ман келген терек бутаклары ога барып кабадылар эм сувдынъ дуьдиктен агувына орав этедилер. Дуьдиктинъ аргы ягыннан каты агын болып актарылып сув шык-

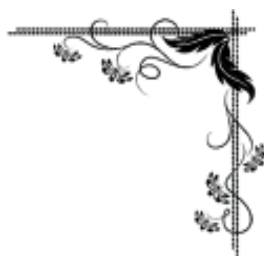
са да, онынъ яртысы, оравлык болганнан себеп, коьпирдинъ уьстине йоргалап агатаган эди, ян-янындагы ойпатлыкларды да бийлеп, орамымызга да киретаган эди. Сол заманда Тоташ-абайалардынъ уйлерини тап каснакта турса да, тасыган йылга олардынъ уйлерининъ туьбине етпеге аз калатаган эди. Суйте-суйте, доьрт-бес саьаттен сонъ, йылга акырын саярады, тазаланады эм эртенгиси куьн коьтере де кишкей болып, тагыда бир каты явын явганша, аьвелгиндей агып баслайды. Бир затта болмагандай, онынъ ягасында баягы яшав кайнайды».

Китаптагы фольклор да, ойындар да, методикалык материаллар да, элбетте, окыганларга озь пайдасын берерлер. «Улаклар эм Бьори» деген орыс эртегиси куршаклар театры уьшин бек аьрувь этилип коьширилип, аьзирленген.

Суйтип, Зоя Керейтова-Шутукова биринши китабындагы шыгармаларда болган ийги якларды кулланып, сулыбын да оьстирип, бизди тагы да янъы китаплары ман суйиндирер деп сенемиз.

Магомед Кожаев,
РФ язувшылар Союзынынъ азгасы
Терекли-Мектеб

Гмравлар

*Эскерувли яшавымды
баслайым...*

Керек тувыл

Керек тувыл мага алтын, куымис те,
Керек тувыл байлык, барлык, шарлак уый.
Болсын энди яшав менде эркинли,
Денъизинде ялдагандай, тувыл куй.

Оьмиримди аьрекет пен йиберип,
Тынысымды эркин алып билмедим.
Сол бакты ман кеше, куьнлер куьресип,
Авырлыктан тез шыкпага каьрледим.

Арган юрек, шаншувынъды токтаташ,
Бир азгана оьзим уьшин яшайым.
Артка карап, янъы бастан асыкпай,
Эскеруьвли яшавымды баслайым...

Йолыгыс

Майталканлар яйнап аткан тогайга
Койган эдим келгенимди мен сенсиз.
Йыллар ыттип, козяс кевип, тагы да
Тартты мени сени минен йолыгыс...

Тартты мени сени минен йолыгыс,
Дуныядан эрте кешкен болсанъ да.
Аяк басып сен мен юрген йолларым
Мутылмайды, юрегимнинъ басында.

Асыктым мен, коьреектей тап сени,
Кызыл-ала шешекейлер ишинде.
Ойын-куьлки кулагыма шалынды,
Етке дери сагынышлы еримге.

Ойнаганынъ эм куьлгенинъ завкланып,
Балалар ман авнап оьлен уьстинде,
Козь алдымнан суьвретленип оьттилер,
Эскеруьвди козгап юрек туьбинде.

Еттим мине. Тосьелинген тогайым.
Ол яйнайды аьвелгидей буьгуьн де.
Туьрли куслар анъ шыгарып йырлайды.
Копь айланып, канат кагып тоьбемде.

Ама неге коьнъил менде коьрк атпай,
Тосьмен болып табиатка карайман.

Неше йыллар арамыздан озса да,
Неге мутып, мутып сени болмайман?

Булытланып, коьзясланган коьзлерден
Явынлатып яне акты тамшылар.
Эркинликти берип сонда оьзимге,
Анъламадым тоьгилгенин бозлавлар.

Тоьгиндим мен, агатылды юрегим...
Коьп соравлар берип меннен сорайсынъ,
Йылама деп, бетлеримнен сыпайсынъ,
Кушагынъа алып мени орайсынъ...

Коьп турдым ма, аз турдым ма бу аьлде,
Заман кетип, уяндым мен сол туьстен.
Юмсак йылув сав денимди бийлеген,
Акыйкатлай мен растым ма сени мен?

Айташынъыз, толкынласкан тогайым,
Коьк юзинде ушып юрген торгайым,
Неге Кудай берди бизге наьсипти
Муьлдиретип, тек кыскартып яшавды?

Майталканнынъ шешекейи ярк атар,
Атып болып, коьздинъ явын ол алар.
Баьри келип, ога карап сукланар,
Тек не хайыр, тез арадан ол таяр...

Сол вакытты тенълес эттим сени мен,
Ярк деп атып, соьнип кеттинъ дуныядан.
Майталканнынъ сабагындай онъ болып,
Калды сенинъ саьбийлеринъ артынънан...

Буърленмеспен янъыдан...

Куъзги ямгыр куън узагы явады,
Тереземнинъ сиселерин йылатып...
Мунълы ойлар коьнъилимди бузады,
Мутылынган кайгыларды уянтып.

Кайын терек ялгыз калган оьксиздей
Салпыраган, япырагы саргайып.
Куйылады олар буьгуьн мунъайып,
Тап билгендей битпеегин айланып...

Янсызланган япыраklar сен болсанъ,
Бутагыман сол теректинъ ол заман.
Язлык келип, тоьгерек як коьрк атса,
Буърленмеспен, оькинишлим, янъыдан...

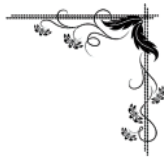
Ковшедилер булытлар...

Ковшедилер, ковшедилер булытлар,
Елпилдеген карагошкыл кумаштай.
Шоршып-шоршып тыгырады камбаклар,
Ел басына байланылган атлардай...

Ушадылар, кетедилер кырлувлар,
Аманласып, даваз берип йогардан.
Куын саввлеси наъзикленип карайды,
Ковнъилимининъ куынъиртлигин кургандай.

Ковзим тигип, мен алыска карайман,
Сав яшавым ковз алдымнан озгандай.
Асыкпадым ковп йылларды озгардым,
Олар мени есирине алгандай...

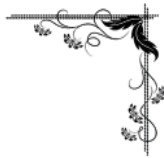
Балтегенек йибегі

Балтегенек ярык куынге ымтылып,
Коьргенсизбе калай шешек атканын?
Шоькирленген ясыл бутак тоьринде
Коьргенсизбе кызыл йибек яйганын?

Бал татыган балтегенек уьстинде
Коьргенсизбе куьпелеклер ушканын?
Яланъаяк коьк куьйизли оьленде
Каргып-шоршып балалыгым озганын?

Мен коьргенмен балалыгым байлыда,
«Кара» атлы шорылдаган йылгамда.
Шенъилшекте шенъшилгенмен тоялмай,
Тап кезгендей эртегили дуныяда.

О, сол ийис! Сыхырлыгы буьгуьн де
Сагынышлы согылады бурнымга.
Неге мутып оны энте болмайман,
Тегенекли аты онынъ болса да?..

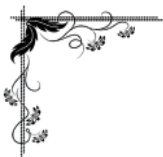
Язлык нуры

Куьн йылынып, емире ерге туьскенлей,
Табиаттынъ туьрленисин сеземен.
Бел буьгилип ер астыннан агарып,
Шаьбденлердинъ атканларын коьремен.

Сол вакытта асыгаман шыкпага,
Ярасыкка яйнап яткан куьнтоьске.
Колым яйып хош келдиди айтаман,
Язлык нуры — акшыл-ала шаьбденге.

Ййилип мен ийислерин аламан,
Юрегим мен аьр бирине суьйинип.
Хабарымды сонда тоьгип айтаман,
Сыхырына тек олардынъ ьйнанып.

Быдыраган ак шаьбденли куьнтоьсим,
Юректеги туьйинлерди таркаташ.
Йылтыраган куьннинъ коьзи йылмайып,
Салкынланган коьнъилимди уянташ...

Кургак еллер

Куызги айда кургак еллер коьп эсип,
Мадар алса, янымыздан тойдырып.
Ынжынмайман, кулак салып тынълайман
Увылдавын, аьвелгиди эскерип.
Ынжынмайман, калай эрис этейим?
Кургак еллер мол шоьлимнинъ аьдети.
Тыгырганы камбаклардынъ данъылда
Табиаттынъ мутып болмас суьврети.

Ак ойларым

Япалак кар шелтенеди йогардан,
Ол асыкпай ер юзине туьседи.
Коьнъил толып тереземнен карайман,
Куьз авысып, кыстынъ куьни келеди.

Завыкланып эсик ашып шыгаман,
Колларымды явган карга созаман.
Не аьлемет? Ава тынган, бир сес йок,
Ярасыкка оралады ер эм коьк.

Куйылады туьпсиз коьктен улпалар,
Куйылады, колларымга конады.
Конып болып, сув тамшысы болады,
Ама ерде ол агарып калады...

Тап баладай суьйинемен бу шакка,
Карашынъыз, тоьгерек як тамаша!
Юрегимди ак дуныя бийлейди,
Ак ойларым шыкпага деп тилейди.

Ап-ак болды тоьгерек як сол саьат,
Ава таза, тынысына тоймайман.
Ниет таза, барма оннан артык зат?
Келсин кыс пан аьр инсанга парахат.

Ювсан оьскен шоьлимде

Ювсан оьскен шоьлимде,
Ювас халкым яшайды.
Ювенлерди берк ыслап,
Юмартлыкты тутады.

Яшайды ол, яйнайды,
Яйга айван айдайды.
Яйылынъган данъылдан,
Ял малыннан алады.

Эркинликти суьйген халк,
Эрликти де берк ыслар.
Эринмейин куллыкта,
Эл бойына айтылар.

Оьпкелеме

Оьпкелеме, ян суьйгеним, айтканга
Ятлавымда сеннен баска «биревди».
Ол да сендей яшавымга ыз салган
Яслыгымда куьлпилдетип юректи...

Ювас эди, алал эди йолдаска,
Иш дунясы муьлдиреген байлыктан.
Зейинлиги озып онынъ ясыннан,
Сокталарды аьжейипке калдырган.

Экинъиз де аьдемликти берк тутып,
Яшадынъыз бу дуныда айлак аз.
Еннет аьлде болсын энди янынъыз,
Маьлейиклер шалып сизге коьп уваз...

Туьнъилмеймен, яшайман мен дуныяда,
Аьвелгимди эстен бир куьн тайдырмай.
Оькинмеймен бактым сиз бен расканга
Адап-сасып, баска якка бурылмай...

Буьгуьнде де сизден карув аламан,
Алла берген яшавымнынъ йолында.
Айтканымды аькисликке бурманъыз,
Сол сезимлер синъип калган канымда...

Язлык шак

Шагылыскан коьк аспанда юлдызлар,
Язлык анъын эситемен авада.
Баркылдайды завыкланып бакалар,
Шегерткилер сыбызгысын созганлар.

Яс юректе суьюв тувып сол шакта,
Экевимиз бирге оны боьлгенмиз.
Язлык кеште ярасыкка тоялмай,
Кол ысласып, сувягада юргенмиз.

Неше кайта яшавымда йолыгып,
Сосы шакты юрегимнинъ бувы ман,
Орта ястан бир кесекке озсам да,
Ойларым ман яслыгымга кайтаман...

Яшмайды сайламлылар

А. А.

Тувган эди ногайымнынъ арасында,
Есениндей коьгем коьзли сары яс.
Яслыгыннан калем алды колына,
Сарынларын айт деп коймай юрек бас.

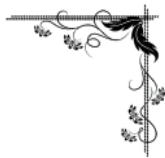
Юрек бастан шыккан онынъ ятлавлары
Таза эди Йилиншиктинъ сувындай.
Бил-бил кустай сарнаганы яйылмады,
Ол уьзилди домбырадынъ кылындай...

Табылмады сол вақытта тоьгеректе
Оьнершиди оьр этпеге коьтерип.
Тоьмен басын ол йогары коьтермеди,
Шынты шайир, ялгызлыкты дос этип.

Усамады зейинлиги баскаларга,
Талаплыгын коьрген эдик баьримиз.
Яшмайды бу дунияда сайламлылар,
Кетип калды оькинишли, кадемсиз...

Турган болса арамызда яшай берип,
Болар эди бизде буьгуьн «Есенин».
Аьр инсанга берер эди ол кызганмай,
Юрегининъ оттай янган кесегин.

Увылдайды ел

Ел эседил шоолимде
Камбакларды тыгыртып.
Увылдайды, йылайды
Юреклерди сызлатып.

Язы-кысы демейди,
Давысында уыйкен куыш.
Барма айтар соьзинде
Янга тиер оькиниш?

Белки, онынъ сесинде
Бабалардынъ соьзи бар?
Туьрленилген халкымга
Айтар авыз соьзи бар?

Елдинъ бозлавы:

«Асыллы халк, уллы халк,
Атынъ йойып барасынъ.
Шынъ тилинънин байлыгын
Куьннен куьнге мутасынъ.

Калай тыныш турайым
Уыйкен Ордам соьнди-ав?
Тувдыклары тамырын
Берк ысламай йойды-ав?

Тувган бала бесикте
Ана йырын эстпейди.
Анасы-ав баласын
Баска тилде кеплейди.

Бала оьсип еткенде,
Аркаларды билмейди.
Асылын-ав сорасанъ,
Явап таппай, излейди.

Кайда кеткен оьктеми
Ногай халктынъ, айташ сен?
Курып тамыр — янланмас
Терек басы оьмири...»

Сен яшасанъ — барман мен!

Шокырактай шорылдаган,
Бозторгайдай сарнаган,
Кыйынлыкта йолдас болган,
Ата-бабалардан калган
Ана тилим — ногай тил,
Сен яшасанъ, мен барман!

Сен яшасанъ — барман мен,
Сен болмасанъ, киммен мен?
Асылым ман оьктем болган
Сени йойсам, киммен мен?

Сени йойсам, киммен мен?
Йота соккан кувман мен.
Асылымнан айырылып,
Адап юрген кулман мен.

Етсин айткан соьзлеринь

Галина Асхадовна Кроловага

Ярык севип тоьгерекке
Сен яшайсынъ Куьмиде.
Ногай тилди дерислерде
Суьйдиресинь саьбийге.
Аьр баладынъ юрегине
Сен етесинь, билемен.
Туьпсиз тарих хабарларын
Еткересинь соьзинь мен.
Сенинь айткан сол соьзлеринь
Яс аркага ой берсин.
Халкы уьшин оьзеленип,
Оьктемликти тувдырсын.
Сол куллыгынъ наьсип яйсын
Шуьйирши тавдынъ туьбине,
Эдигедей яслар оьссин
Куьминогай элинде.

2012 йыл

Халкка алап инсанлар

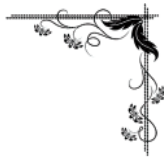
* * *

2016 йылдың 28-нчи карагыс айы савлай ногай халкына туьнъилуьв куьн деп саналаяк болар. Сосы куьн бизим белгили фольклоршымыз, язувшымыз, адабиятымыздың байлыгын бурынгыдан алып, буьгуьнге дейим еткерген, аты савлай туьрк дуныясына белгили болган уьйкен аьлимимиз Имаммазем улы Ашим Сикалиев дуныядан кешкен. Сувык хабар тез ок яйылды. Узакта яшайтаган ногайлардан: Голандиядан, Норвегиядан, Турциядан, Германиядан, Дагестаннан эм баска туьрк тилли халклардан бизим республикага туьнъилуьв телеграммалар еттилер. Сол туьнъилуьв куьнлерде олар бизи мен бирге экенлерин билдирдилер.

Ашим-агай — кимди ол?

Йиен кызымнынъ соравына явап

Алтын соьздинъ атасы,
Тилимиздинъ устасы,
Атаклы Ашим-агай
Асылы — таза ногай!
Сав яшавын арымай,
Излев йолда болган ол.
Ногай турган ерлерден
Таварыхлар йыйган ол.
Арымаган, талмаган,
Денъиз оьтип ялдаган.
«Оьсиетин» оьмирге
Оьз халкына калдырган.
Аьлимлердинъ бириси,
Ишиндеги тириси.
Тувралыктынъ негизи,
Асыл соьздинъ иеси...

Яхшы йолга!

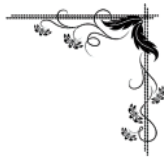
Арсланбек Султанбековка

Ким билгенди кишкей бала оьсер деп?
Оьсип етип, оьр этер деп оьз элин?
Дунья кезип атланар деп далага,
Айттырарга ногай атын хыралга?

Эм айттырды данъклы атын ногайдынъ
Узактагы кардаш халклар арада.
Тамыр бирин анъладылар олар да,
Йырау айтып, домбырасын шалганда.

Суйинемиз, оьктемсиймиз оны ман
Кушак яйып, оьз элине кайтканда.
Кишкей уьйин, тар орамын суйьсе де,
Яне йоллар шакырады артына...

Яхшы йолга — деп сага биз айтамыз,
Халкынъ уьшин толсын салган мырадынъ!
Ата юртта сени саклап турармыз,
Дав юрекли, алал ясы ногайдынъ!

Яша еннет бавында

Аьел югин алып наьзик мойнынъа,
Ялгыз оьзинъ асырадынъ сен мени.
Яшавынъды багысладынъ улынъа,
Кайтип оны мен мутайым эндиги?

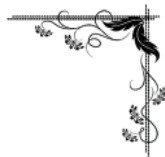
Тыншаювды сен билмединъ савынъда,
Эртениктен кешке дейим куьйтенълеп.
Бир куллыкты авыр деп сен кетпединъ,
Аш этпейим аьвлетимди, деп соьйлеп.

Суьйген анам, кайсы бирин айтайым?
Коьз алдымнан сав яшавынъ оьтеди.
Бу дуныяда бир зат коьрмей кеткенинъ
Калай яман юрегиме тиеди...

Олтырсанъ да, картайганда тоьринъде,
Ак орында авырганда ятсанъ да,
Ана суьтин кыйын экен аклавга, —
Тоьлегисиз борыш экен алдынъда.

Шалт-шалт, анам, кабырынъа келемен,
Коллар яйып, дува сага этемен.
Бир Алладан эмиренип тилеймен,
Яша, анам, яша еннет бавында...

Яйна, кыймас!

Назира Койлакаевага

Тувган куьнинъ хайыры ман айтылсын,
Ийгиликлер артлы-артыннан авысып.
Коьрген куьнинъ куванышлар аькелсин,
Юрегинъди паракатлы соктырып.

Тыншаювга заман келип етсе де,
Халкынъ уьшин коьп куллыклар этесинъ.
Ногай тили йойылады энди деп,
Уйкы таппай кешелер мен ислейсинъ.

Ногайымнынъ тарихин сен йыясынъ
Тоькпей-шашпай, оны суьйип, аьдуьвлеп,
Несиллерге пайдалыгын анълайсынъ,
Неше кере ойларынъда керелеп.

Яйна, кыймас, тоьмен болма яшавда!
Соны сага мен йорайман юректен.
Балаларынъ болып дайым касынъда,
Наьсип сага куйып явсын уьзбестен!

Кыймасым, сага!

Берк иманлы, мол юрекли Салимет!
Тувган куьнинъ хайыры ман айтылсын
Суьйген халкынъ муьсиревин билдирип,
Ийгиликлер сага айтып йорасын.

Йорадылар. Сав болсынлар, айттылар
Сага олар разылыгын билдирип.
Сендей кызлар коьп болганын ногайда,
Айтты олар юреклерден шыгарып.

Яша, кыймас! Яша узак дуныяда!
Сен ша оны айлак куьшли суьесинъ.
Сендейлер мен Ногайымнынъ бактысы
Аллах айтып, биз коьргендей, ашылсын!

Яшав соьнип болмаяк

Расул Сеитовка

Неге экен арамыздан кетедилер
Заман етпей оьнершили коьп яслар?
Неге экен мыратларга етпейдилер
Соьнип кетип арамыздан юлдызлар?

Ойлар ойлап, ой туьбине етеялмай,
Адайдылар кайгы коьрген кардашлар.
Оькинишли бир бирине карайдылар
Явап таппай, артта калган йолдаслар.

Кайгы келип, токталдыма бу яшав?
Халкым меним басын ийген тоьменге...
Бизим уьшин янып юрген йигит яс
Кетейтыр бу яшавдан оьмирге...

Йок, йок, халкым, коьтер басты, туьнъилме
Юмырыкка йыйып болган куьшинъди!
Ал камшыды, туьскен ерде калдырма!
Тек алдыга мыратланып абытла!

Янар юлдыз

Саит Сеитовка

Янар юлдыз! Олар коькте быдырар.
Халкымыздынъ бай оьнери яйылар.
Сеит улы Саит шыгар кенъ йолга,
Оьктемликти Ногайымга буйыртар.

Яшав кыска болаягын билгендей,
Оьнерликти берген ата улына.
Айырмайын алып юрип оьзи мен,
Алаллыкты синъдирген-ав канына.

Биз сенемиз... Саит сайлар сол йолды.
Атасындай халкы уьшин ол яшар.
Айтканындай азиз халкым бурында,
Инша-Аллах, ат туягын тай басар!

Йигиттей бол сол йолынъда сен, Саит.
Тартып байла белбавынъды белинъе.
Аргымакка минип атлан далага,
Мырадына сен атанънын етпеге!

Сен эндиги дирегисинъ анадынъ
Эм халкынънын сенемисинъ алдыда.
Яшамаган ярык ата оьмирин
Узак йыллар наьсип суьрип, сен яша!

Янымнынъ арыклары

Йыламасын аналар

«Ана» деген табтли соьзди ким суьймес?
Ана бетин сагынышлы ким оьппес?
Ах, анадынъ кыйынлыгын ким коьрмес?
Коьрмегенлер — коьп болсынлар арада.

Отка туьсер бала уьшин аьр ана,
Кыйын куьнди коьре калса аьвлетте.
Тыныш тавып кешелер мен уйкламас,
Авдарылып орындыктынъ уьстинде.

Ана юрек тек балада дейдилер,
Баладыкы — аьр заманда далада.
Дува этип мен Кудайдан тилеймен,
Йыламасын бир ана да балага...

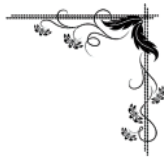
Сен кайтарсынъ юртынъа

Муса Шутуковка

Хайыры ман келсин сенинъ мерекенъ,
Кутлавлар ман эртеникти йолыгып.
Яз куьниндей яркырасын коьзлеринъ,
Яшавынъа куванышлар куйылып.

Мыратларынъ, Аллах берип, толсынлар.
Оравлыклар сеннен узак болсынлар.
Аьелинъде оьсип еткен балалар
«Атамыз» деп, оьрмет соьзин айтсынлар.

Яша, коркпа йыллар озып кетти деп,
Билесинъме, олар сенинъ байлыгынъ?
Келер заман, сен кайтарсынъ юртым деп,
Соьнмей турып отягада тандырынъ.

Ярамга баскан дарманым

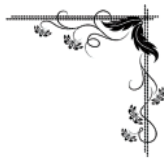
Кызым Алияга

Ярам ашшып шанышканда,
Сени мен оны басканман.
Кешелерде ялгыз калып,
Сени мен уйкы тапканман.
Дуниямнынъ ярыгысынъ,
Сени мен куьнлер коьргенмен.
Шыгаяткан акылымды
Сени мен ыслап билгенмен...
Бастан кеткен сол куьнлерим
Буьгуьн эске туьседи.
Шынар бойлы, ярасыгым
Оьсип, яшав суьреди.
Сол яшавынъ узак болсын
Сайлап алган досынъ ман.
Суьлейманынъ юрип кетсин,
Бир Аллахтынъ ойы ман.
Бу наьсипти мен тилеймен
Тизге шоьгип Алладан.
Энъ баьали сол мырадынъ
Келсин толып Кудайдан.
Салкын соьзлер сага айтып,
Кобньилинъди босаттым.

Ынжы-ынжы кобзясларды
Кобзлеринънен агысттым.
Сол кобзяслар- наьсип кобзяс
Болып сеннен тамсынлар.
Яшавынъа амал берип,
Суыйиндирсин балалар.

Кыз баладынъ тилеги

Буьгуьн, анам, сенинъ тувган куьнинъде,
Ак юректен сагынышлар айтайым.
Яшав йолда хатеринъди калдырып
Койган болсам, кешируьвден баслайым.

Яша, анам, яша бизим арада,
Сен авырмай эм сызламай коьп йыллар.
Мен турсам да бек узакта касынънан,
Юрек баста сени суййип сакларман.

Сагынышым сарувымды яндырса,
Мен кайтарман карлыгаштай уямга.
Тек сен, анам, соьз бер мага бу куьнде
Кушак яйып, сокпагыма шыкпага...

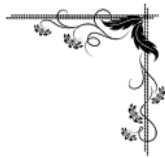
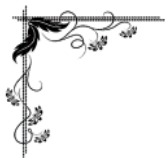
Наъсип келер

Маргарита Кабардаевага

Кара куьнлер, кара туьнлер
Сен де коьрдинъ яшавда.
Яс болсанъ да коьпти шектинъ,
Бойсынмаш сен кайгыга.

Ялгыз баланъ дирек болсын
Сосы ялган дуныяда.
Душпанларынъ тоьмен болсын,
Сен яйнаган заманда.

Яссынъ энте, яшав узак,
Тоьмен болма саргайып.
Бас коьтерип абыткыла,
Наъсип келер йылмайып.

Уныкларым-ясларым

Амир, Руфат эм Ренат
Уыйкенлери яслардынъ.
Мектеп пинен уый арада
Юредилер куын сайын.

Окувларын бек сахий
Толтырады балалар.
Эш ялыкпай дерислерде
Олтырадылар олар.

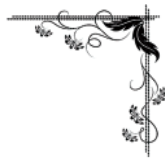
Динислам ман Сулейман
Бек кытымыр баладан.
Куынде сайын куыресип,
Каърлейдилер армастан.

Эгер заман бос калса,
Уыйге ярдам этерлер.
Коян карап, ем берип,
Пайдаларын тийгистер.

Бала бавын йоклайды
Биял мынан порт Даут,
Олар уыйде калган куын
Сынар уыйде коьп савыт.

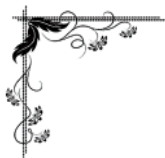
Кыйыр-шыйыр этселер де,
Мен суйемен оларды.
Заман етип, обсселер,
Айттырарлар халкымды.

Уныкларым-кызларым

Кызларымнынъ уйкени —
Малика ман Аиша.
Тете болып оларга
Оьсип келе Алиша.
Уьшеви де уьш уйде
Яшайдылар мукаят,
Аналардынъ колында
Этедилер бек коьп зат.
Лямис пинен Наиля
Алты яска толдылар.
Куршаклар ман коьп ойнап,
Турадылар юмалап.
Кенжепайым Камила
Доьрт ясына толады,
Бала бавын ол йоклап,
Яшав йолын алады.
Баьрисин де суюмен,
Артларыннан юремен.
Бир Аллахка таянып,
Куьнлеримди коьремен.

Сулейманым

Ай ман тувган,
Куьн мен куьлген, ак балам,
Сага карап, оьскенинъди коьрейим.
Куьннен куьнге
Куьн саввелеге ымтылып,
Эл йигити болганынъды коьрейим.
Уйкла, балам,
Соьле уйкла бесикте,
Маьлейиклер туьслеринъде коьринсин.
Кезип уйкен
Эртегили дуньяда
Ал басынъа
Таж окасы кийилсин.
Мунъсыз балам,
Таппа-таза, ятырсынъ,
Яман коьзден калай сени саклайым?
Билгенимди оқып,
Айтып, уьскирип,
Бир Алладан савлык сага тилейим...

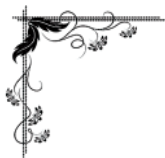
Камила кызымга

Тувган менде бир йиен
Увыртлары ойылып.
Куьн мен тувыл — сабат пен
Ол оьседи асыгып.

Эки эгиз кардашка
Болды оьзи карындас.
Кайтип онынъ коьнъилин
Табар экен эки яс?

Табарлар да — озарлар!
Шешекейге орарлар.
Оьсип етип кыз болса,
Саклавшысы боларлар!

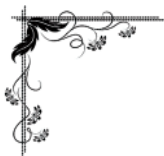
Кристина

Дмитриева Кристина Алексеевна

Кимди сосы орыс кыз деп, сейиринъиз калмасын.
Сыпатынынъ ярасыгы есирге де алмасын.
Керейтлердинъ ол йиени, тувган орыс атадан,
Шешекейдей анасына бет келбагы усаган.

Ерге-коьккесалмай оны анасы бек суйеди.
Куьн мезгилин адастырмай, тербиялап биледи.
Атайы ман абайынынъ ол биринши йиени.
Кыз оларга эркеленип, тап улактай кезеди.

Суййип оны, ногайлатып, «Нуретта» деп айтамыз,
Нур эттирген шырайына «машалла» деп караймыз.
Наьсипли бол, кызалак сен, оьсип-етип аман бол!
Баьрисин де кувандырып, айттырылган сылув бол!

Мансыр эм Насыр

Большелерге

Мансыр, Насыр — кардашлар
Болган бизим тукумда.
Бири — Найман, бири — Шотык,
Бар эндиги сен анъла!

Бир анадан, бир атадан
Эгер тувган болсалар,
Неге туурли тукумлар ман
Бизге ойды салганлар?

Сосы сорав мени яслай
Эш коймайды шеш сен деп,
Болган затты бир анъламай,
Мен юремен саъспеклеп.

Доурт аркасы авысып,
Бесиншилер келдилер.
Сол атларды эскерип,
Тораларга бердилер.

Сол саъбийлер тез оьсип,
Маъне берер атларга.
Тукымлардынъ тарихин
Тинтип шыгар, иншалла!

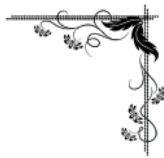
Наъсип сага йорайман

Леля Омаровага

Карашынъыз мунав кызга, йолдаслар,
Алпыс толган онага деп ким айтар?
Наргамыстай бели онынъ бир увыс,
Нар алмадай увыртында куьн ойнар.

Тыныш болды яшавы деп мен онынъ
Айталмаспан, карап ога коьзинше.
Яшав йолда кыйынлыклар коьп расты,
Оьтип билди оны тенъим йигитше.

Наъсибинъди ясадынъ сен колынъ ман,
Аьвлетлеринъ болды сенинъ куьезинъ.
Касынъдагы кая болган мырзанъ ман
Узак яша, таьтли болып суьювинъ!

Тойда тилек

Лукманга

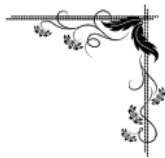
Яшав йолы — яйдак денъиз,
Савытланып атланынъыз сиз ога.
Терен ойлап, бир ниет пен, билисип,
Абытланъыз кол ысласып алдыга!

Бу яшавда туърли йоллар коьп расар
Каткаклысы, майдай тегис туврасы.
Кайсысы да енъил болып коьринер,
Эгер болса соьзинъиздинъ пайдасы.

Кыйналганда, бирге соксын юреклер,
Туърли якка карамасын шым коьзлер.
Бир ювенде татымлык та тез келер,
Тек бирликте эсабынъыз шешилер...

Мен йорайман сизге уйкен етимис,
Бавларынъыз берсин сизге онъ емис.
Каралдыда шувылдасын балалар,
Берекетке толып уйкен, кенъ азбар!

Наьсип сизге аккан сувдай куйылсын,
Оьмиринъиз коьп йылларга соьзылсын.
Таьвисилмес таьтли азык — сол суьюв
Картайганша юреклерде соьгылсын!

Кете берсин йылларынъ

Маржан Есеневага

Кете берсин артлы-артыннан йылларынъ,
Кувып оны токтатпага каърleme.
Аър бирисин тап савгадай аьдуувлеп,
Кобъилинънин энъ туьбине туьйреме.

Кетсин олар, ашшы болган йылларынъ,
Энди куьнлер куьмисленип ашылсын.
Борышынъды артыгы ман толтырып,
Авьлетлерди тувра йолга сен салдынъ.

Олар энди аър бириси бир аьел
Туьзип, онъып яшайдылар касынъда.
Ойнап-куьлеп, бир кайгысыз дуньяда
Уныклар ман сен суьйинип коьп яша!

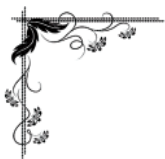
*Абделликтинъ
нышанлары*

КОНЪЫСЫ

Пишен янып, от шыкканда,
Сувын алып ким шабар?
Аьдем йокта, азбарынъа
Бас-коьз болып ким турар?
Авырганда эсик ашып,
Бириншилей ким кирер?
Айхай, куьша, ай, куьша, —
Алал коьнъысы етер!

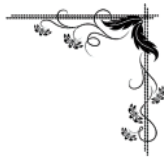
Ульги болаш

Кобзге карап обътирикти сен айтсанъ,
Ишим куыйип бир аьлемет боламан.
Туншыksam да даяналмай сол ерде,
Айтып сага ашувымды алмайман.

Неге соьйтип обътирикти соьйлейсинъ
Эм сыйынъды коьп йоясынъ ойланмай?
Отка янсын мактаншылык соьзлеринъ,
Болаш таза, сабарликте былганмай.

Болаш инсан ямагаттынъ ишинде,
Бузгынлыкты салмаш еткен еринъде.
Соьз йок ерден соьз шыгарып юргенинъ,
Эш еткермес оьз басынъды наьсипке.

Юмсақ юрек

Яшав, сайсы, ахыр-турли болады:
Кыска, узын, коьрип болмас карангы.
Шаншып юрек кайсысын да тоьзеди
Эм яйнайды, болса айлак кувнаклы.

Балалыкта ол тебеди шатланып,
Аьр заманда тазалыктан оьткендей.
Яманлыкты ол билгиси келмейди,
Оьмирлерге бу дуныяга энгендей.

Заман озып, балалыктан шыкканда,
Суьюв келе аттай оны тептирип.
Кешелерде уйкы кайда яс янга?
Туьн аткара юлдызлар ман соьйлесип.

Яшав яйнап, шерк атканда яслыгы,
Беркийди-ав юрек тамыр оьрленип.
Саьбий тувып, суьйингенде сав дуныя
Буьлкилдейди ол наьсипке заркланып.

Ама келсе, анъламастан састырып,
Сол юрекке зилдей уьйкен бир каза,
Кабыргадынъ каршыгасы тар ога,
Ол тебине коькирекке кагынып.

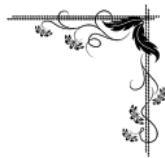
О, тенълерим, сол вакытта саспанъыз!
Басты ыслап, амалсыз сиз болманъыз.
Шагыр излеп, басар уьшин кайгыды,
Йолга туюсип аьдемликти йойманъыз!

Юмырыкка йыйып болган куьшти-ав
Эш адаспай тувра йолды табынъыз.
Осаллыктынъ агынына кирип сиз,
Аккан сув ман тоьмен карап калкпанъыз.

Алысынъыз, бойсынманъыз шагырга!
Юрек айтар, ол коьрсетер туврасын.
Мен тилеймен — дурыс йолды сайланъыз,
Эсейгенде намыслыктан тайманъыз.

Юмсак юрек! Не бек куьшли куватынъ!
Не затты да коьтересинъ йолынъда.
Энди калган сосы кесек яшавды
Сабыр сок сен коькиректинъ койнында.

Ах, йолдастар, уьндемедик

А.У.

Не бек эрте аспанынгда
Соянди сенинъ юлдызынъ.
Не бек кыска эм наьсипсиз
Болды сенинъ яшавынъ.

Тувган эдинъ бу дунияга
Мунъсыз бала болып сен.
Суьйген ананъ аьдувледи,
Йолдастар ман этип тенъ.

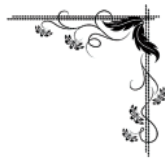
Бойлы-шарклы, ярасыклы
Болдынъ яслык келгенде.
Неге Кудай сени алды,
Саьбийлеринъ еткенде?

Бактынъ сенинъ сынык болды,
Саьспеклетти яшавда.
Таза юрек шерге толды,
Ол шатлады сонъында.

Коекте Кудай коьре болар
Ким шуьшлиди болганга?
Кетинъ кайтпас йолга туьсип,
Суьйген ана янына.

Ах, йолдаслар, ундемедик,
Сакламадык савында.
Бугуьн айтып биз йылаймыз,
Ама йок ол арада...

Кардашка разылык

Зема боьле-кардашына

Доьрт кыз болып биз анадан тувганда,
Улан йок деп ызаланган атамыз.
Дирек болмай мадар йок деп яшавда,
Бек кыйналган каьрип бизим анамыз.

Бу дуныядан олар кешип кеткенде,
Сен, Курманбий, авыстырдынь оларды.
Кыйынлыкты боьлип биз бен яшавда
Ата болдынь, биз мутпаймыз ол затты.

Алаллык пан, йылувлык пан карайсынь,
Биз коьремиз, суьйинемиз баладай.
Сендей кардаш бек аз болар дуныяда,
Юрек бизде тап Арапа тавындай!

Онъып яша ер юзинде, кардашым,
Косагынь ман оьмиринъди аткарып.
Мыратларынь калмай савлай толсынлар,
Юреклерди суьйим отта соктырып!

Корим этип аламыз

Келдихан Керейтовага

Кетти яшав деп озинъди кыйнама,
Оькинишли йылларым деп санама.
Озды оьмир сенде айлак кызыклы,
Тогьгерекке нурынъ севип йылувлы.

Балалардан сен кувандынъ суьйинип,
Кайынагамыз косак болды ийилип.
Йиенлеринъ куьез болды яшавда,
Йиеншерлер келсин энди бавырга.

Суьйтип яша энте йыллар картаймай.
Мыратларынъ толып барсын токталмай.
Биз, абсынлар, сени суьйип айтамыз,
Оьзимизге корим этип аламыз.

Насихат

Мине етти сагынышлы куьнинъиз!
Кол ысласып той алдында турысыз...
Сизди суьйип тойынъызга келгенлер,
Айтадылар коьп тилеклер токтавсыз.

Тек алаллык болар яшав диреги,
Ол оьстирер суьюв отын кыздырып.
Саьбийлерге толар уьйкен каралды,
Наьсип, куьлки шырайларга эндирип.

Янъылмады сени сайлап алган яс,
Сылув кыз деп бактысына байлады.
Намысынъ ман, кылыгынъ ман суьйдирип,
Ян досынъа баьри затынъ ярады.

Яхшы йолга! Узак болсын йолынъыз!
Оравлыклар эрек болсын яшавда.
Мыратлар ман эки юрек косылып,
Абытланъыз бас коьтерип алдыга!

Шатлы болсын тойынъыз!

Нуретага

Яшав йолы туърли якта айланып,
Экевнъизди бир сокпакка аькелди.
Шымдай коьзлер бир-бирине каранып,
Юреклерди телезитип соктырды.

Буьгуьн сизинъ мырад эткен куьнинъиз...
Халк алдында кол ысласып турысыз.
Коьп тилеклер айтылынып сиз уьшин,
Хайыры ман озсын шатлы тойынъыз!

Наьсип, наьвмет уьйинъизде коьп болсын!
Балалардынъ сеслери мен ол толсын!
Баьри болган ювыкларды суьйинтип,
Оьмиринъиз узак сизинъ созылсын!

Янъы йылга сагынышлар

* * *

Мине келди айланып,
Бораны ман оралып,
Ер юзине янъы йыл
Яс саббийдей куванып.

Кетти тарых ишине
Эски йыл да оьктем мен.
Ийгиликлер аькелип
Ол шалысты куьши мен.

Айхай сени, болмайды
Кыйынлыксыз яшавда.
Бири кетип, бири келип,
Яратылган бу дунья.

Тобемизде коьк таза,
Болсын дайым коьгала!
Кыйынлыктар коьрмейик!
Бир тилликтен кетпейик!

Аьр аьелде йыл сайын
Бала тувып йыласын!
Казанларда боркылдап,
Зияпетлер кайнасын!

Суьйинемен халкымда
Туьрленислер болганга,
Оькиметли театр
Сагынышлы тувганга.

Куван, халкым, биргелес!
Татымлыкта яшайык!
Бес камышы — берекет,
Оны бир де мутпайык!

* * *

Юреклерди куванышка толтырып,
Яне келди кысым меним айланып,
Тогьректи ак даьрийге оратып,
Яс келиндей тереклерге нур шашып.

Не мен келди биз бетлерге Янъы йыл?
Берекет пен, ак кары ман аявлы.
Мен тилеймен Кудайымнан ялбарып,
Болсын бизге мешин йылы бактылы.

Мен тилеймен намазымнынъ уьстинде,
Баьле-каза эрек болсын Элимнен.
Балаларым сав ювырып тоьримде,
Коьрмесинлер кыйынлыкты туьсте де.

Мен тилеймен оьр коьтерип колымды,
Сабырлыкка патшаларымыз келсин.
Мен тилеймен акыл-анълам енъгенин,
Ер юзинде тынышлыктынъ кезгенин.

Мен тилеймен, туьсеек биз тоьубеге,
Эршиликти суьртип алып таслайык.
Ер юзинде бар экенин артык зат
Яшав йолда биз адасып мутпайык!

* * *

Боран эсип, япалак кар боратып,
Келсин бизге Янъы йылда Аязбай.
Наьсип тоьгип, наьвмет берип яйнасын
Оьмирлерге коьк юзинде Куьн мен Ай!

Ногай халкым, яша дунья уьстинде
Бас коьтерип, осаллыкка берилмей.
Ясы уьйкенлер, бир тил тавып исленъиз,
Яс-явкага эрши болып коьринмей.

Аллах айтса, болар суьйтип арбатын,
Халкым меним айтылынар дуньяда.
Кайда бизге корлык энди яшавда,
Бизим йигит яслар болса алдыда!

Добртликлер

* * *

Эсигимнинъ ювыртпасын ишиннен
Ябар эдим куьн саркыса, аксамда.
Сылтав тавып кирер эдим пешимге,
Калар уьшин тек сени мен ойымда.

* * *

Айта турдым: «Казба куйды баскага,
Атыларсынъ билмей калып оьзинъ»-деп.
Тынъламадынъ, арамлыгынъ авдырды.
Куй ишинде озгар энди яшавды.

* * *

Суьй оьзинъди — суьер сени ямагат!
Кув маразды, оны тынълап турма сен!
Касиетинъ таза болса ишинъде,
Эш бир куьна ябыспаяк денинъе!

* * *

Авырыйман, авырыйман деме сен,
Конъгысыды коьрип калмай, яманлап.
Авырувынъ эш кетпеек уялап,
Куьна есенъ, аьр куьн сайын сыбалап.

* * *

Иши ярык аьдемнинъ
Нур ойнайды юзинде.
Обырлыкты билмеген —
Берекетли оьмирде.

* * *

Тоьмен карап аккан сувды
Йогар бурып эш болмас.
Кылыгында сыркав болган
Ийги якка айланмас.

* * *

Сувык хабар сув астына йиберер,
Авырлыгы авдарылып уьстинъе.
Амал тапсанъ, айтпа оны каьрипке
Суйиншидей авыз ашып, соьнгенге.

* * *

Суьртер эдим
                    кайгыларды бактымнан,
Эгер яшап
                    бола болса, басыннан.

* * *

Куьлеймен заркылып —
ишим йылайды.
Собйлейди авызым —
ойым кайдады?

* * *

Яшайды кевдем,
обзим оьлгенмен,
Айхай дуньям,
йоксынъ сен менмен.

«Суйымбике» эшшлери
«Янъыйыллык» йылтында

*Фатима Заурбековна
(Эркин-Халк)*

Окытувшы Фатима
Куллык этти мектепте.
Окув, билим кызганмай,
Берди коьп саьбийлерге.
Буьгуьн болса Фатима,
Аьей болган суййикли.
Дайым онынъ касында
Йиенлери куьезли.

*Найманова Катя,
Есенева Нина
(Эркин-Халк)*

Сосы эки пишединъ
Юреклери арамсыз.
Сабантойлар оларсыз
Кунарсыз эм мадарсыз.
Олар болса тойларда,
Казан-казан эт кайнар.
Беректли байрамды
Олар суййип аткарар.

*Муталипова Асият,
Есенева Аминат
(Эркин-Халк)*

Асият пан Аминат
Конгысылар авылда.
Кайратлыгы олардынъ
Айтылады арада.
Бириншиси — туькенши,
Экиншиси — медсестра
Экиси де бирдей болып,
Керегеди халкына.

*Бодракова Лида
(Эркин-Халк)*

Бир ийгилик авылда
Лида болмай озбаган.
Яндыртып-ав кобызын
Тартып, муьсирев алган.

*Казова Маек
(Эркин-Халк)*

Вай-вай уьйкен тукумнынъ
Тувдыклары боламыз.
Маек пинен мен озим
Аьпте-синъли боламыз.
Найман Мансыр эм Насыр
Тамырымыздынъ басы.
Сол тамырды мутпайды
Аьр тайпадынъ баласы.

Керокова Суьйдимхан
(Эркин-Халк)

Керокова Суьйдимхан
Эпшил йолын сайлаган.
Сыйыр ферма кулланып,
Суьт пен халкын тойдырган.

Кумукова Марьем
(Адыге-Хабль)

Копь балалы ана бу,
Бек кайратлы бийке бу.
Тастан сувды шыгарып,
Куллык эткен янды бу.

Светлана Малакаева
(Эркин-Шахар)

Копь йыллардан бербетин
Ол заводта ислейди.
Шебер коллы тигуьвши
Куллыгын бек суьеди.

Кумукова Роза
(Черкесск)

Эки ясты обстирип,
Доктор этти оларды.

Санкт-Петербург каласы
Болды окув отаны.
Оьктемсийди анасы
Авьлетлерине карап.
Ислейдилер сол яслар
Халк сенимин коьп аклап.

Абрагимова Марьем,
Унежова Асият
(Черкесск)

Эгизлерге усайдылар
Марьем минен Асият.
Аьр байрамга ногайдынъ
Келедилер сол саьат.
Марьем — кала эпшили,
Асият — китап этуьвши.
Экеви де айлак танъ:
Тарташынъыз оларга
Юрек сазын, аьруьв анъ!

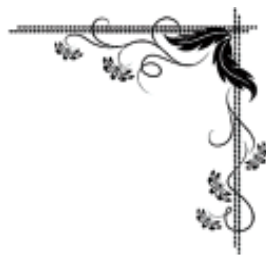
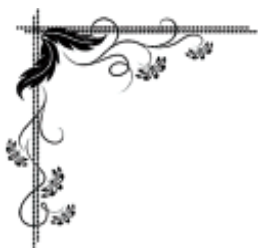
Софья Сеитова
(Икон-Халк)

Софья ислейтаган ер
Военкомат «тармагы».
Атын айтпай кыйналаман
Бек «секретли» куллыгы.

Кабардаева Ася
(Икон-Халк)

Болган уьшин ак халатлы куллыкшы,
Ятлав язып юрек сырын ол айтар.
Шыктай таза ниетининъ барлыгын
Окувшысы окыганлай, тез анълар.

Хабарлар

КАРАГУС

Тавыккоска йол

Куьндегинше, Салимет буьгуьн де, мектептен заманында кайтты. Уьйлери авылдынь энъ шетинде болса да, ол мектептен йолдасларыннан алдын келетаган эди. Кабын шуьйге илип, кийимлерин тез-тез авыстырды да, аятта, эсик бетте турган кумгандагы сув ман колларын юва берип:

— Мама, мен буьгуьн де Атауга (папасы) куллыгына барайым, ога ярдамласайым. Азыгын да аькетейим, — деди.

— Сабакларынъ ша? — деп сорады Наьсипхан кыздан.

— Келсем этермен. Атау саклап турады да...

— Аьруьв, кызым, тек бебенъди ала бар. Ол сага йолда эс болар, — деп косты анасы. Соьйлесуьвлерди эситип турган Салиметтинъ бебеси Соьйин, аягы ер баспай суьйинди.

Салимет тез болып асын ишти де, анасынынъ салган азыгын алып, бебеси мен йолга шыкты.

Салиметтинъ атасы куллык этетаган тавыккос авылдан эки-уьш шақырымга узак ерде орынласкан. Онда эки йол аькете эди. Тек неге ди, коьбинше, Йилиншик бетке бурылып, ярбас уьстиндеги йол ман юргенлер. Салимет те бебеси мен сол йолга туьсип йоьнедилер. Йол бойында уьш тоьбе орынласкан: Кишкой тоьбе, Орта тоьбе, Манъка тоьбе. Кос бетке бурылып юрип тербегенлей, Кишкой тоь-

беге етесинъ, тагы да бираз барсанъ, Орта тоьбеге келип согыласынъ, оннан да бираз барсанъ, Манъка тоьбеге еткенинъди анъламай каласынъ. Манъка тоьбеге етип, сол бетке карасанъ, ойдагы тавыккосты коьресинъ. Суьйтип, тоьбеден тоьбеге ымтылып юрген аьдем, коска келип еткенин де анъламай калган.

Салимет суьйген тоьбесине етти. Манъка Тоьбе калганларына коьре бийик эди. Коска келген сайын ол, ойга туьсеектен алдын, тоьбединъ басына минип, тоьменге карамага суьйген. Табиаттынъ ярасыгы тоьбе бастан боьтен де аьруув коьринетаган эди. Костынъ тоьгерегин ясыл куьйиздей коьгелен бийлеп алганы, анда-мунда биткен кувакыклар тоьбеден карасанъ, ашылган куьндиклердей болып коьрингени, сол куьйиздинъ уьстинде юзлеген ак тавыклар яйылып отлаганлары Салиметтинъ коьнъилин коьтергенлер. Ол атасы ман бирге сосы еннеттей ерден эш бир якка да кетпей, оьмири яшамага разы эди.

Карагус пан йолыгыс

Буьгуьн де Салимет сол ярасыкты коьрмеге асыкты. Ол кырдынъ басыннан коьзлери мен тоьгеректи тешкерип карап шыкты. Тавыккостан эрек болмай аккан Йилиншик сувы тоьбе бастан Салиметке бурмалы йолдай болып коьринди. Салимет онда яздынъ исси куьнлеринде кыймаслары ман келип, сув ягады шав-шувга бийлетип шомылатаганлары да эсине туьсти.

Сол яхшы эскеруувлери мен кыз басын йогары коьтерип карады эм коькте уьйкен дегенде, уьйкен карагусты коьрди. Карагус яйылган канатларын какпай, тап сувда юзгендей болып коьринди ога. Бир онъайлы вакытын тапса, ол ерге октай туьсип, тавыкты сермеп алып кашаягына

Салимет шекленмеди. Неге десенъ суыйтип неше кере де болган. Сонынъ ушин Насыр, Салиметтинъ атасы, мылтыгын аьр заманда да аьзир этип тургысткан. Карагустынъ коькте айланатаганын коьрсе, ол мылтыгын йогарга тускалап аткышлаган. Кус уьркип, бир кесекке дейим келмей турган.

Салимет саьспекледи, тоьбединъ басыннан атасына кышкырды, ама атасы костынъ каралдысында коьринмейди, бакырса да эситпейди. Болмаганда ол, аьруув эситилинсин деп, кишкей колларын авызынынъ шетлерине кос этип салып, болган куьши мен ой бетке карап:

— Ку-у-в-вай, ку-у-в-вай. Ку-у-вай, — деп баьленше кере кышкырды.

Яйылып отлап юрген тавыклар кыздынъ давазын эситкенлей, тым-тыракай болып, шашырадылар, кими кайда ясырындылар.

Саьлимет тоьбеден ювырып туьсип, кос бетке карап шапты. Атасынынъ боьлмесине ете салып:

— Атау, Атау, карагус тагыда келген, ол йогарда тавыкларды анъылып айланады, — деди тынысын каты алып.

— Аьттаьт сени, ол буьгуьнли коймайды тавыкларды. Не этпеге керек ога? — дегенди айтып, мылтыгын алып, костынъ артындагы тавыклар бетке асыкты эм юре берип, мылтыгын коькке каратып бир-неше кере аткышлады. Карагус десенъ йогарда, кенъ яйылган канатларын асыкпай кагып, куьнбатар бетке ушып кетти.

Куваклыклардынъ, япалак дувшоьлмеклердинъ эм баска оьсимликлердинъ астында буккан тавыкларды коьрген Насыр, кызынынъ эткен саклык амалына эс берип:

— Ай, аьперим сага, кызым! Караш, бир тавык та калмай ясырынганын. Сен «кув-вай» деп бакырган боларсынъ? Олай этпеген болсанъ, ким биледи, тагы бир тавыкты сермеек

эди ол, — деп, кушагын балаларына яйды, эм оларды бавырына басып, бетлериннен кезуэв-кезуэв оыпти.

— Кала аьше ананъыз мага не йиберген экен? — деди ол, балалар ман бирге костынъ ас ишетаган боьлмеси бетке абытлап. Соьйин кишкей болса да:

— Атау, мен мунда калайым. Соьле тавыклар отламага яйылсалар, белки, карагус тагы да келип олтырар? — дегенди айтып, уйге кирмеге унамады.

Атасы баласынынъ айтканын макул коьрди, эм Соьйин тавыкларды карап тыста калды. Салимет анасынынъ йиберген азыкларын сыпырага тизип салып, сонъ этилинеек куллыкларды карап шыкты. Юмыртка йыйылатаган кутыкларды коьрип:

— Атау, мен юмырткаларды йыйайым, — деди.

— Йыйсанъ ийги эди, балам, — деди Насыр кызынынъ айтканын йоьплеп.

Салимет муьйисте турган кутыкларды алып, баска эсиктен тавыклар конатаган, шети-кыйыры коьринмеген коска кирди.

Костынъ иши тап-таза, иргелерине ак киреш куйылган. Алдынгы заманларда тавыкларда бийт болмасын деп, конашаларга дуст севиپ турганлар. Дустынъ ийиси енъилелпи Салиметтинъ бурнына согады. Сол ийис кос ишиндеги тазалыктынъ шаатламасы эди. Узын конашалардынъ янларында иргеге кагылып юмырткалаяк тавыклар уьшин уялар салынганлар.

Салимет юмырткаларды йыйып баслаяктан алдын, костынъ ишин коьзлери мен тагы да бир тинтип шыкты. Ол мунда бебеси мен келгенше, аталары бир кесек куллыкларды эткенин анълады. Эртеникте эртенъ мен тыстагы олыкларга сув эм ем куйган. Тавыкларды тыска шыгарып, савлай сарайдынъ ишин тал сыпыргыш пан сыпырган, коклыкты тоьккен.

Сол шаклы куллыкларды Насыр-агай куьн сайын эткен. Эки-уьш куьннинъ ишинде йыйылган юмырткаларды «заготовительге» еткерип турган. Сонынъ уьшин Салимет атасын бек аяйтаган эди. Етинши класстынъ окувшысы болса да, Салиметтинъ колыннан коьп зат келген. Бебеси мен бирге олар аталарынынъ онъ колындай болып, ярдамласып турганлар.

Салимет юмырткаларды йыйганша, Соьйин де бос турмай тавыкларды карады, шынжырда байланып турган Матроска ас берди, онынъ косын тазалады. Матрос — кевдеси айлак уьйкен ийт эди. Оьзи ак, тек мойнынынъ астындагы кара-кара сызык йолаклары моряктинъ «телняшкасына» усаганлар. Сонынъ уьшин де болар ога «Матрос» деп атаганлар. Ийт коьптен бери байлы турганнан себеп, Соьйинге тынышлык бермеди, аякларынынъ арасына оратылып ойнайды. Соьйин оны аяп, бираз шапкыласын деп, шынжырыннан босатты. Ийт босатылганына суьйинип, анда-мунда ювырды, сонъ костынъ артына да айланып кетти.

Аьбдез алып, уьйле намазын кылган Насыр боьлмеден шыкканы да сол эди, Матростынъ айлак бек ашувлы, кулакты ярып уьргени эситилди.

— Мен Матросты соьле-аьле босатып йиберген эдим, не болды-ав ога? — деп, Соьйин атасы ман кос артына асыктылар.

Эрек болмаган ерде баягы карагус тавыклардынъ ишине кирип, канатларын йыйы-йыйы кагып, Матрос пан алысып турганларын коьрдилер. Насыр коьп ойланып турмай, олардынъ касына ювырып етти. Ама тислери мен карагуска каптырылган ийт, кусты йибермеге асыкпады. Карагус каты канатлары ман Матросты нешаклы сокса да, ийт айырылмады. Кустынъ карувы тайыппа, ол биразга сабырланганда, Насыр онынъ канатларыннан берк этип ыслады. Тек сол заманда Матрос кустан айырылды.

Саъспеклеген кус эрекке тайган ийтти коърип, тагы да бир ушаяк болып ымтылды, ама Насыр йибермеді.

Ал энди не этпеге керек? Оьлтirmeге — Насырдынъ коллары бармайды. Йиберсе де — кус зарарын тийгистеди...

Сонынъ арасында болган затты коърмей калган Салимет тез ок ювырып атасынынъ касына етти де:

— Атау, Атау, карагусты оьлтirmeтага, биз оны ювыктан аьруьв этип коъргимиз келеди. Келинъиз, оны капаяк! Касыннан карап завк этермиз, — деп, шалт-шалт соьйлеп атасына ялбарып тиледи.

Не этеегин билмей турган Насыр, кызынынъ айтканын да тынълап:

— Сен ша, улым, кайтип ойлайсынъ? — деп Соьйиннен сорады.

Болган затты коърип, сейири калган бала, бирден:

— Аьше, аьше, Атау, айлак та, оьлтirmeймиз! Капаймыз! — деди аьптесининъ соьзлерин йоьплеп.

Акыйкатлай да, карагус куслардынъ патшасы дегенше, турган турмысы, суслы тоьгерек коьзлери, буйгедевик муьйизли бурыны оьзине эс эттиреди. Морыгылт канатларынынъ шетлери карагошкыл туьс пен оьрнектенген. Карувлы аякларынынъ тырнаклары онынъ куьшли каптыргышлары экенин анълайтаган Насыр кусты усташа, сак болып ыслады эм оны сав калдырмага уьмитленди.

— Юринъиз, аьше, капайык. Эртен ога, Аллах айтса, талдан берк этип шетен кора этермиз, басын да беркитермиз.

Соьйин мен Салиметтинъ суьйинишлери койынларына сыймай, кусты ыслап баратаган аталарынынъ бирде онъ ягына, бирде сол ягына шыгып, коьзлерин карагустан айырмай, кос бетке йоьнедилер...

Капалган карагус

Насыр кусты тавыклардынъ емлери туратаган уйкен боьлмеге йиберди, сувын-емин салды эм боьлмединъ эсигин доьньелекке илинген кирт пен киртледи.

Сонынъ арасында Насырды куллыктан авыстырмага деп эки тавыкшы пишелер келдилер. Балалардынъ атасы оларга болган куллыкты тизип айтты эм кусты йиберип олтырманъыз деп тиледи.

Уйге кайтып келгенде, Собын мен Салимет бирининъ авызыннан бири алып, аналарына карагус акында хабарларын айттылар. Наьсипхан оларды сейири калып тынълады. Балаларынынъ сезгирлиги, юреклерининъ юмсаклыгы, алалыгы анады суьйинтпей калмады. Хабардынъ сонъында:

— Меним ярыкларым, йигитлерим! Не аьруув эткенсинъиз карагусты капап. Эртен мектепке барсанъыз хабарынъыз коьп болаяк, окытувшынъызга да айтарсынъыз. Тек соьле колларынъызды ювып асынъызды ишпеге олтырынъыз, бираз тыншайганнан сонъ сабакларынъызды этинъиз.

— Атасы, кел сен де сыпырага олтыр эм тыншай. Кеште тагы да куьзетке кетеексинъ, — деп Насырды да сыпырага шақырды. — Буьгуьн куьнинъиз айлак кужырлы эм тынышсыз болган. — Астофиrolла! Матростынъ карувы етип кусты ыслаганын каратага, сейирим калып туры. Асто-о... — деп, Наьсипхан, шынтылай да, сейирсинуувин ясырмады.

Собын мен Салимет экинши куьнди шыдамсыз саклап турдылар. Тавыккоста карагус ысланган деген хабар балалар арасында тез ок яйылды. Балалар тувылды да, окытувшылар да коьргилери келдилер.

Бир затка да карамай, Салимет пен Соьйин мектептен келген сонъ, асларын ишип, асларын ишип, яне коска йоьнедилер.

Карагус басы беркитилген кенъ шетен корадынъ ишинде туры. Ол каты тырнаклы, кушын биткен аяклары ман айт деп ога тасланган тавыкларды йырткышлап еп ятыр. Элбет те, Насыр ога сав тавыкларды бермей, тапталып оьлген тавыкларды берген. Суьйтип, окында оьлетаган тавыклар эндиги карагустынъ азыгы болып турылар.

Мерлери канмай, куска карап турган балалар, касларына келген аталарына:

— Караш, Атау! Карагуста энди яшав! Кайдай уьйкен уьй эткенсинъ сен ога. Эндиги ол бизде айлап яшамага да болаяк, — дедилер экевлери аталарын эки ягыннан кушаклап, муьсиревлерин билдирип.

Суьйтип турганларынынъ арасында Манъка тоьбе беттен бир кесек балалар тоьсти басларына кийип шувылдап, ойга ювырып туьсеятырганларын коьрдилер. Савлай алды беттинъ балалары карагусты коьрмеге келеятырлар.

Олар ете салып, шетен корадынъ тоьгерегин бийлеп алдылар эм, соравларын токтатпай, шетеннинъ йырыкларына ябысып, карагусты коьрдилер. Олардынъ сейирлсигенлерин коьрип, Насыр:

— Алды бетте бирев де болсын калганма экен сосы? — деди кажавлап. Ама саьбийлер Насырды эситпей, корадынъ ишиндеги кужырлы кусты каравда болдылар. Бу кадер ювыктан шынты карагусты биринши кере коьреяткан балалардынъ сейирлери уьйкен эди. Кустынъ аьр бир муьшесин тергедилер. Кайтип ыслаганларын, ким ыслаганын эситкен болсалар да, тагы да кайта-кайта сорадылар...

Бу кадер шав-шувды эситкен карагус егенин токтатып, шетеннинъ ишинде тоьгерек айланды, балаларга карады, ама ушалмаягын анълагандай болып, баягы басын тоьмен туйсирип, яне этти шукувда болды...

Аманласув

Суйтип, баьленше куьнлер кеттилер. Карагусты авылдан келип коьрмеген аьдем калмады. Мектептинъ окувшылары, бир кесек окытувшылары да келип коьрдилер. Соьйин мен Салимет карагустынъ энъ алал дослары болдылар. Оны ман куьн сайын коьрисип, соьйлеп, тамакландырып, сувын-емин салып, кустынъ кылыгын тешкеруьвли тергеп турдылар. Бирерде кус оларга салкын кейфли болып, аьр заманда яйылып ушувда болган канатлары салпырагандай болып коьринетаган эдилер. Сондай вақытта Салимет карагусты аяп, оны эркинликке йибергиси келетаган эди.

Салимет пен Соьйин билетаган эдилер: эртеме, кешпе — карагус олардан кетпеге керек экенин. Ама кайтип, кашан эм кайда кетеегин олар билмегенлер.

Бир куьннинъ бир куьнинде тавыккостынъ алдына уйкен болмаган, темирли буьгедеклерине сетка тартылган коьлик келип янасты. Онынъ кабинасыннан сары шашлы кыскаяклы эм эр киси шыктылар. Олар зоопарктынъ куллыкшылары эдилер. Хабарды эситип, карагусты тилеп аькетпеге келгенлер. Насыр оларга кусты берип йибермеге разы экенин анълатты, тек Салимет пен Соьйин карагус пан аманласпага керегин де билдирди.

Балалар мектепте эдилер. Киси мен кыскаяклы мектепке кирип, Салимет пен Соьйинди кус пан аманластырмага Насырга соьз бердилер эм балалардынъ тукымларын, атларын язып алдылар.

Олар келип мектептинъ алдына янасканда, шанъ согылып, балалар тыска шыга эдилер.

Кобликтинъ уьстинде карагусты абайлаган саьбийлер, тез ок онынъ тоьгерегине йыйылдылар. Салимет карагусты коьргенлей таныды эм оны сонъгы кере коьреегин анълады.

Мектептен шыгаятырган бебесине:

— Соьйин, Соьйин, караш, бизим карагусты алып кетейтырлар. Тез, тез мунда кел, — деп, бебесин коблик бетке шакырды.

Салимет пен Соьйин, оларды излегенге де етпей, карагустынъ касына келдилер.

Кейфлери бузылган балалар, эште, сосылар боларлар? — деп ойланган зоопарктынъ куллыкшылары, олардынъ юреклерин аьруув этеек болып:

— Не переживайте, Салимет, Суюн. В зоопарке им будет хорошо. За ними будут ухаживать, — дедилер олардынъ басларыннан сыйпап.

Сол вакытта Салимет пен Соьйин карагус пан озгарган куьнлерин коьз алдыннан йибердилер. Эндиги ол кетейтканда, янларынынъ бир кесеги уьзиллип кетейткандай болып коьринди оларга. Тоьгеректе йыйылган балалар бирде Салимет пен Соьйинге, бирде карагуска карап, не этер экен булар дегендей болып турдылар.

Йыламага аз калган Салимет оьзин тегеран ыслап, кобликтинъ уьстиндеги карагуска сонъгы кере карады эм балалардынъ арасыннан сувырылып шыгып, мектептинъ артына ювырып кетти.

Сылк-сылк этип йылаган Салиметтинъ касына кыймаслары тез ок еттилер... Онынъ коьнъилин йылы соьзлер мен авладылар.

Бираздан сонъ кобликтинъ моторы гуьрилдеп, орныннан коьгалып кетейтканы эситилди. Салимет эсин йыйып, коьзясларын тез ок коллары ман суьртти эм мойнындагы

кызыл галстугин шешип, йогар коьтерип булгалаклап, кетип бараятырган коьликтинь артыннан ювырды. Карагусы ман аманласты... Коьлик коьзден тайганша, кыз, карасын уьзбей, ызыннан карап калды...

2014 йыл

ТОНАЛГАН ЮРТ

Болган зат

Крым — меним атайым, анамнынъ атасы. Крымнынъ атасы — Курманали, меним карт атам. Ясы етип, Крым уйленеек заманда, атасы ога ети авылдан кыз излеген. Бир куьннинъ бир куьнинде ол арбасын егип, Токтамыстан конъысы Балта авылына йолланды. Куллыкларын бажарган сонъ, конакбайы ман кыр баска шыгып, тыншаймага олтырганлар. Соьйлеп олтырганларынынъ арасында карт атайым карасын ойда турган уьйлер бетке таслап, каралдыда бир затлар каьрлеп юрген кызды абайлайды. Кыздан каравын алмай, оны касында олтырган косагына коьрсетип, улына кыз алаяк мырады бар экенин айтады.

— О-о-о! Сен коьзлейтаган кыз авылда ийги кызлардынъ бири, Курманали, — дейди конакбай.

— Бештаовлардан ол. Атасы Кашти бек колайлы яшайтаганлардан. Наьсипхан-кызын ерге-коькке салмай оьстирген, сондай да калын тилеек болар кызды айттырып келгенлерден, — деди ол да кыз бетке бурылып карап.

— Кыйын тувыл... Тек улымга ярасын, — деди Курманали кайкы мыйыкларын туьзете берип.

Сол заманларда авьлеттен сорамай да кызды айттырып алганлар. Ама кыз улына да яраганын Курманали баьриннен де артык коьрди эм узакка тартпай, сол куьн ок, уьйине кайтканлай, кешки астынъ алдында олтырганларга эм кыз алаяк улына болган куллыкты тизип айтты.

— Кызды айттырып бараяктан алдын, кайтип те болсын коьреектинъ амалын эт, ясым. Яраса, озинъ кара. Мен хабарын эситтим. Аьруьв ерден. Нызамлы кыз сага яман хатын болмас, — деп беркитти соьзин Курманали.

Крым юмган авызын да ашпады. Ама сол куьннинъ кешесинде ол ятып уйкы да таппады. Явырыны яйдай, узын бойлы, сары шашлы, коьк коьзли яс атасынынъ айткан соьзлерин кайта-кайта мыйында айландырды. Боьтен де кызды эректен де болсын коьрмеге ызын берилгени Крымды канатландырды, куват берди. Сол куванышлы ойы ман ол танъды аткарды.

Ушып туруп, тувар авлада бебеси мен атасы малларга ем салатаганларын коьрип, колгабысын этпеге деп тыска шыкты. Атасы ога:

— Йок, йок, ясым, заман кетеди. Эрте йол алсанъ, йолынъ болар. Атларды ек эм мен айтканды этип кел, — деп буйырды.

Атасынынъ айтканын этип, атларды егип, Крым Балта авылына йол алды. Уйле болаятырып ол авылга етти.

Атасы анълаткандай этип, кыр баста, Бештаовлардынъ уйлерининъ тусласында, арбасын токтатты, ойга тешкеруьвли карап, кыздынъ уйин коьзледи.

Коьп турдыма кыздынъ уйден шыкканын саклап, аз турдыма, ама сол куьн ол уйине бек суьйинип кайтты.

Кыздынъ наргамыстай бийик бойы, йинишке бели, билектей юван кара шашынынъ оьрмелери ясты эки акыл этпедилер. Кир яймага шыккан кыз ердеги элекенге энъ-кейген сайын, онынъ авыр оьрмелери тоьменге ийилип туьсип, орав этедилер. Болмаганда ол оьрмелерин белине туткан туткышына кыстырып, куллыгын бардыра берди. Кирлерин яйып, уйге киреятканда, аьдеттегиндей, кыз басын коьтерип, кыр бетке карады. Саьспеклеген яс тез ок карамын аттынъ ювенлерине тигип, бир зат эткендей бо-

лып, каьрледи. Кылыйыннан кыз бетке яне караса, кыздың куьлеткиси де йок. Ол тез ок уьйине кирипти...

Улын шыдамсыз саклап турган Курманали сорамай анълады ястынъ Балта авылыннан кейфи коьтерилип келгенин.

— Калайды аьше, йигит, коьрдинъме? — деген сора-вына улы:

— Айттырамыз, атам! — деп, кажавлап явап берди уяла берип.

Бир юмады да сакламай, Курманали кызды айттырып аьдемлерин йиберди. Болаяк кудасы калын уьшин йырмага ювык кара мал дегенине де соьз коспай, айтылган калынды берип, кызды Булгарларга келин этип аькелдирди эм той этти.

Кашти де караган кызыннан бир затын да кызганмады. Кайдан кызгансын, Аллага шуькир деп яшаган. Коьп малы-муьлки болган, байыр ерлери, аслык бастыратаган «паровой машини», туьйирмени, темир уьйи. Куллыкшылар ыслаган, оларды разы этип кыйын акларын тоьлеген.

Йыллар оздылар. Наьсипхан аьелли, бав-бакшалы болды. Онъып-оьсип Булгаровлардынъ аьелинде тотай келиндей болып яшайды.

Ама кара булыттай капланып, онынъ суьйген акасына кара кайгы келди. Бай яшаган аьдемлердинъ байлыкларын юлкып алып, оьзлерин суьргинге йиберетаган заманлар басландылар. Сол каза Бештаовлардынъ аьелине де етти. Санамалы саьатлердинъ ишинде власть мыртазаклары Бештаовлардынъ байлыгын тартып алдылар, байлыктынъ иесине «лишон кулак» (лишенный богатства кулак) деген атты тагып, суьргинге айдадылар.

Тоьркини беттен Наьсипхан бир хабар да эситпей, кайнатасы Курманалидинъ дуныядан кешкен кайгысы ман карысып турган куьнлери эди.

Кызы уьшин янын бермеге аьзир болган Кашти-агай, оны коьрмей, юрегиндегин айтаялмай суьргинге кетейтыр. Кобан бойындагы шойын йолыннан озатаган «теплушка» (поезд) Баталпашинсктен Алакай авылынынъ кыр басында орынласкан станциясына ете берип, токталды. Сол станцияда коьп те турмай, поезд парын пысылдатып шыгарып, орныннан козгалды. Кашти-агай болаятырган затлардынъ маьнесин энди анълаятырган кисидей болып, бирден олтырган ериннен сувырылып турып терезеге шапты. Поезд юруьвин куьшлетти, Кашти юреги алынып кетип, станциядынъ касында юрген аьдемлерге карап, терезеден басын шыгарып бакырды:

— Ямагат, курманынъыз болайым, сизге аманат соьзим бар. Токтамыста, Булгарлардынъ колында Балта авылыннан Бештаов Каштидинъ кызы Наьсипхан яшайды. Онынъ акасын суьргинге айдаатырлар. Сога деп йыйган алтынымды, куьмисимди авламга коьмгенмен. Мага не болаягы, артымга кайтаягым-кайтпаягым белгисиз. Алладынъ аты ман сизге тилеймен, буьгуьннен калдырмай авылга барып, сол алтынларды казып алсын...

Тагы да бир затлар айтканы тынълаганларга эситилмеди. Онынъ давазын эрекке кете берген поезд юта берди...

Сол ок куьн Алласы болган бир ногай киси аманатты Булгарларга еткистти. Хабарды эситкен Наьсипхан кайгыдан кан ютты. Кан басты онынъ кара коьзлери коьлдей тоьккен коьзьястан. Кулагына да кирмеди онынъ авлада коьмилген алтыны-куьмиси де. Анасыннан, атасыннан сонъ бос калган, бастырылган каралды онынъ коьз алдына келди, юрегин ашытты, куьнлерине каранъалык тувдырды. Яндосынынъ адаганын сезген Крым, кайнатасынынъ сонъгы тилегин, оьсиетин кабыл этпеге суьйди, эм соны Наьсипханга анълатты.

Экинши яде уьшинши куьнме, олар Балта авылына йол алдылар. Бир кесектен бербетин авылында болмаган Наьсипхан телезиди. Сосындай коьнъили мен балалыгы озган ерге кируьви ога бек авыр болды. Ол оьзин кайгадер ысласа да, коьзлериннен шоқырактай аккан коьзясларды ыслаялмады. Каралдыга киргенлей, олар эсикте илинген уьйкен киртинъ бузылганын коьрдилер. Наьсипхан бир соьз де айтпай, уьйге де кирмей, авла бетке асыкпай адымлады. Крым да онынъ артыннан бара берди. Авладынъ сонъына еткенде, бир неше ериннен ырылып-йырылып ашылган шонъкырларды коьрдилер, бир-бирине карадылар, ама уьндемедилер, кешиккенлерин анъладылар...

ТАСЛАНГАН ЯН

Картайса да, Маълек-абай бала шагын мутпайды. Ол озган оьмирдинъ 50-нши йылларынынъ язлык айынынъ басында оьгизлер егилген арбадынъ уьстинде тувган. Атасы ман анасы коьп оьксиз балалар асыраганнан себеп, баска авылдан куллык тавып, онда каьрлегенлер. Оьзлеринде бала болмаган. Ама коьп заман кетпей Аллаху-таала оларга бала буйырткан.

Баладынъ туваяк заманы келгенде, не болсам да уьйимде болайым деп, анасы оьгиз арбады ектирип, тоьркинине йолланады. Ама йолдынъ тувра ортасына еткенде, бала тувады. Тувган балады арбада аьптеси мен бирге болган синълиси калын ювыркан ман кымтаса да, ол сувыктан коьгерген эди. Баладынъ сондай аьлин коьрип, тетейи даьмесин уьзген...

Ама Маълек тири бала болып оьсти. Оьскенде, ол уьйдинъ ишин йыйыстырып, пешке от ягып, казан-аякларды йылтыратып тазалап, анасынынъ онъ колындай болды.

Маълек эртенъ минен эки йылтыраган кола шелеклерин сувагаш пан ийинлерине салып, Йилиншикке сувга баратаган эди. Сувягадынъ ярасыгы оны есирге алгандай, бир кесек заманын ол тоьгерекке карап, табиаттынъ ярасыгына сукланар эди. Эректе, сувдынъ аргы ягында оьскен тизуьв-тизуьв тереклерди, ол туьелер керваны ман тенълестирер эди. Коькте канатларын какпай, тап сувда калкып юзгендей уьйкен карагус, онынъ сейирин калдырып

сукландырар эди.

Бобтен де куызги шакта ол кыймасы Медине мен сувга коьп барган. Йилиншиктинъ куымистей таза сувы, онынъ туьбинде, таслардынъ арасында балыклардынъ юзгени, кызлардынъ коьзлерин кыздырган. Оларга балыклар:

— Келинъиз, биз бен юзинъиз, — дегендей коьрип, олар санавлы такыйкалар ишинде сувга шешинип кирип, онынъ сувыгына да карамай, балыклардай болып юзгенлер. Яздынъ исси куьнлеринде сувдан шыкпаган кызлар, куьз келсе де, сол аьдетлерин коймаганлар. Сонынъ уьшин болартагы, олар кыс айларын авырмай-сызламай аткарганлары.

Эки уыртларында кан ойнаган кызалаклар кыс куьнинде де токтамас эдилер. Орманга отынга курыган тереклердинъ бутакларын йыймага барганлар.

Яз келип, тереклер буьрленсе, олар отынды сув ягадан йыйганлар. Сув тасыса, агашлар сувдынъ ягасында толатаган эдилер: доьрткили керегим, уьшкылшеси керегим — толатаган эдилер. Ондай агашларды Маьлек пен Медине айырып йыйганлар. Тек «сисе-аяк» ойынын ойнаганда, оларды сандыктан шыгаргандай этип, салган ерлериннен аькелип, ойыншык орнына кулланганлар.

«Сисе-аяк» ойыны кайдай ойын болган? Айтайым. Аьр бир уьйде туьрли-туьрли ярасыклы шешекейлери мен, оьрнеклери мен шынъ аяклар болганлар. Олар сынсалар, соьлегиндей коклык контейнерине тасланмай, куьлтоьбеге тасланган. А куьлтоьбе деген неди? Алдын пешлерде агаш, тобан, тезек коьп якканлар. Тамамында от ягатаган пештинъ ишинде коьп куьл йыйылган эм сол куьлди аькетип куьлтоьбеге тоьккенлер. Тоьге-тоьге уьйкен тоьбе болган. Аьр

уьйдинъ оьз куьлтоьбеси болган. Онда куьлден баска болып сынган, ушкан затлар да тасланган. Соьлегиндей картон кутыклары, туьрли кагытлар, целлофанлар орам ман бир болып турмаганлар. Кагыт аталган затлар коьп йыйылып олтырса, «макулатура» пунктына аькетилген. Пластик бутылкалар яде целлофан куржынлар болмаганлар. Соннан себеп экология ягыннан табиатымыз да, еримиз де айлак таза болган.

Кыз балалар сондай куьлтебелерде туьрли туьсли сынык кесеклерин тапсалар, оларды ювып, суьртип-тазалап, «уьй» тизип «сисе-аяк» ойынын ойнаганлар.

Маьлек пен Мединеге сол заманларда яшав аьлемет ярык, завыклы, сонъгысы болмаган сыхырлы дуниядаь болып коьринетаган эди.

Бир куьн Маьлек пен Медине шувалларын алып, сувга да туьсеек, отын да йыяяк деп ойга кеттилер. Ярбаска еткенлей, аьдеттегинше, олар суьрликкен ярдынъ янындагы йол ман ойга туьстилер. Маьлек ювырганьын сув ягага еткенше, токтатпай бармага суьйди, ама ол сувдынъ ягасына етпеге бир аз калганда, яланъ аягы ман бир аьлемет юмсак затка басканын сезди. Яздынъ алты айын яланъаяк юрген кызалак, сосы баскан затын бир аьлемет коьрди. Озып кетип, сонъ бирден токталып, ол артына тез ок кайтты. Маьлек сол баскан затын тавып, тешкерип карады. Не аьлеметти-ав, басы да бар, кишкенекей аяклары-коллары да бар, аьдемдикиндей болып бурны, коьзлери, авызы, кулаклары да бар. Вак таслардынъ уьстинде яткан затты Маьлек аьдем баласына усатты.

Кызалак коьрген затына оьзи ыйнанмай:

— Бала! Бала! Оьлген бала! — деп бирден давазы еткенше, ышкынып бакырды. Сонъында эсин йыйып, тап сескенгендей болып, эрекке кашып, болган кевдеси калтырап, йылап баслады. Сувягадагы балалар да, сакаманлар

да Маьлекке не болганын анъламай, онынъ касына тез ок йыйылдылар.

Киндиги туьйилмеген, янъы тувган балады коьрген сакаманлар болган затты анъладылар, тез болып саьбийлерди сол ерден кувдылар. Арасы коьп кетпей, кайдан да эситтилер, милиция коьлиги келип янасты эм баладынъ лесин яювга орап, алып кеттилер.

Болган зат сол саьатлей авылга яйылды. Аьр кими де наьлет болсын айтып, болган затка ызаландылар, коьпке дери мутаялмадылар.

Сол кыянатлык болаяктан бир куьн алдын дуньяды сув алдырып, уьйкен ямгыр явган эди. Аьдемлердинъ айтысына коьре, бала суьрликкен ярдынъ арасына сол ямгырлы кешесинде тасланган. Каты явын шоқырагы баладынъ лесин сув ман шайып, оны ойга туьсирген.

Маьлек сол куьннен алып, бир кесек заманга дейим кейфи бузылып, кыймаслары ман да соьйлемеге дени сокпай юрди. Ол болган затты оззининъ кишкей бала мыйы ман кырлы анъламаса да, аьруьв зат болмаганын сезди. Онынъ мунълы шырайын коьрген анасы, кызын бавырына басып, болган затты ога кайтип айтаягын билмей кыйналды...

Яздынъ сол куьнлери Маьлектинъ наьсипли балалыгынынъ сонъы куьнлери болды. Сол куьннен сонъ ол бу дуньяда аьдемлер арасында эршилик, эдапсызлык, аьдемсизлик касиетлери болган инсанлар да яшайтаганын анълады.

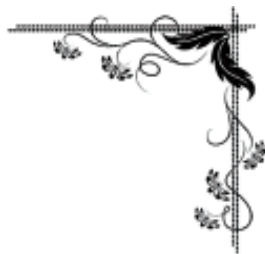
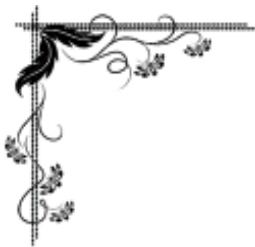
Ким биледи, белки, сонынъ уьшин де болар, ол мектепте окувын кутылганлай, окутувшыдынъ кесписин алмага уьмитленди. Эм суьйтип те этти. Сав яшавын саьбийлерди тербиялавга багыслады. Берген предметиннен баска болып, ол озсип келеяткан балаларда аьдемшилик, нызамлык, эдаплык касиетлерин тербияламага шалысты. Кызганмады ол озсин суьйген куллыгында. Куьннинъ саьвлесине тар-

тылган шешекейлердей болып, балалар тартылдылар оъз тербиялавшысына, оны ман оъз сырлары ман боълистилер. Яшав акында, таза суъюв акында, эршилик яшавда болмага керек тувыл экени акында олар безбедилер соъйлемеге.

Маълек Асановнадынъ эткен ийгиликлери, уйкламаган кешелери босына кетпедилер. Онынъ оқыткан оқувшылары дуньядынъ туърли ерлеринде яшайдылар эм оъзлерин тек ийги яктан айттырадылар. Оъзлери де ата-ана болганлар, ама олар суъйген оқытувшылары ман тар байланысларын уъзбейдилер.

Очерклер

ОЛ БИЗИ МЕН ЯШАЙДЫ

*Кетер, оьтер заманлар,
Агар агынлы сувлар.
Сенинь эткен ийгилигинь
Эш мутылмай коьп яшар.*

Лукман (Али) дуныядан кешкенли мине 29 йыл бо- лаятыр. Бу йылдынъ 26-ншы майында ол 70 ясына толаяк эди. Мага бек авыр онынъ акында озган заманда хабар- ламага. Ама онынъ келбети, эткен ийгиликлери тек аьел- де, кардаш-кавым, йолдас- лар арасында тувыл, аьле сав ногай, шеркеш, абаза, кара- шай, орыс халклар арасында да мутылмайдылар. Суьйтип айтувымнынъ маьнеси йок тувыл. Йыллар оьтселер де, Али мен айкаскан аьдемлер мени коьрселер, онынъ эткен ийгиликлерин, танълыгын, аьдемлигин, юмартлыгын, колгабыс этпеге суьйгенин эслерине туьсиредилер.

Лукман Керейтов

Зоя Керейтова аьели мен

Хусиннинъ улы Лукман Керейтов 1947 йылдынъ 26-ншы майында Эркин-Халк авылында тувып оьскен. Аьелде олар ети ул бала болганлар. Аналары Таужан педу-чилищеде окып кагытын алган болса да, мектепте бир куьн де куллык этпеген. Сав яшавын ясларын, сонъ йиенлерин тербиялавга багыслаган. Улларынынъ баьрисинде ян досы ман бирге авыл мектебинде, сонъ йогары окув отанларында окытканлар.

Тек неге ди Алидинъ кеспилик йолы эртерек басланган. 14 ясына толар-толмас, атасы оны Первомай совхоз-техникумына окувга берген. Онынъ болымлыгын коьрип пе, ян-януварга, кара малга аявлыгын сезип пе, ол улын мал врачы этпеге суйген. 1965 йылда техникумды битирип, Али ис йолына шыгады. Куьн сайын Эркин-Халктан Кызыл-Тогайга барып, кесписи бойынша куллык этеди. Сол йылларда ол иси мен байланыслы коьп ерлерде каьрлейди, озине бай сулып йыяды. Кенем де, яс специалист йогары билим керегин анълап, Саратовтагы зооветеринар академиясына окувга туюьседи эм оны окып кутылады. Окувдан кайтканлай, оны Адыге-Хабль районьндагы «Рассвет» совхозына бас ветеринар врачы этип йибередилер. Коьп заман кетпей, республикамыздынъ (ол заманда областимиздинъ) орталык предприятияси — МХО-га (Межхозяйственное объединение по выращиванию и откорму крупного рогатого скота) бас специалист этип коьширедилер. Республикадагы хозяйстволардан келген кишкей бузавларды оьстирип, 400 килограммга дейим эт байлатып, Пятигорсктинъ, Ессентукидинъ эт комбинатларына йиберип турганлар. Сол комбинатлардан этлерди Москва каласына эм баска калаларга йибергенлер. Суйтип бизим МХО Элимиздеги коьп ерлерди эт пен аьжетсизлеген.

Эсимде оныншы, он биринши бесйыллыклар. Планлы йосык пан куллык этуьв заманлары. Эгер алынган план 5 процентке де болсын етпесе, экинши куьн партиядынъ район комитетининъ алдында яваплыкка ушырайсынъ. Кеше-куьндиз демей, бос куьнсиз сол йосыктынъ саясында Али де эм сондай баскалар да куллык эткенлер. Туьннинъ ортасында куллыктан келсе, сагынган балаларын уянтып, олар ман ойнайтаган эди. Соны ман биргесине, сый да

сыйлыга дегенше, 1979 йылда Москвада ВДНХ-дан (Халк хозияствосынынынъ етимислер выставкасы) Лукманнынъ аты язылып куьмис медаль келген. Онынъ предприятиеде асыраган бугалары выставкага салынганлар эм оларга йогары белгилер берилгенлер. Ама, йогарда айтып озганымдай, ол затлар енъилиннен болмаганлар.

Али куллыгына кайгадер байлавлы болса да, аелине, спорт каьрине заман таппага шалысатаган эди. Онсыз авылларда бир Сабантой да озбаган. А волейболды ол яныннан артык суьйген. Спорт йолдаслары Ларик Семерчев, Хизир Ашибоков, Хасан Валиев пен (мутканларым айып этпесинлер) кайда тек бармаганлар. Саратовта окыганда да, студентлердинъ ишинде Али эм онынъ алал тенъи Муса Казаков энъ ийги волейболшылар болганлар. «Койтага сол ойнаганынъды» десем, «Йок, мен 70 ясымга толганша, балаларым мени авыстырганша, ойнаякпан», дейтаган эди. Ама ога сол куьнлерди коьрмеге буйырмады. Энъ уьйкен авьлети 12 ясына да толмаганлай, дуныядан кешти...

Аьруьв аьдемнинъ эткени айтылар дегенге усап, айкаскан аьдемлерининъ эскеруьвлерин келтиргим келди.

МХО-дынъ бухгалтериясында ислеген кызлар Женя Раскельдиева (еннетли болсын), Таня Найманова, Наталья Бехтемирова эм баскалары Алидинъ акында бир айтып, эки тынадылар:

— Ол бухгалтерияга кирип келсе, салкын куьнимиз ярк деп янгандай болатоган эди. Онынъ йлулуьыгы, алаллыгы, куьлкили хабарлары бир такыйкадынъ ишинде бизим коьнъилимизди коьтерип, денимизге кызув беретоган эди... Бек ярык аьдем эди, — деп эскередилер МХО-дынъ авьелги куллыкшылары.

Йолдасы Аскербий Билялович Наймановтынъ эскеруэвиннен:

— Кас каралып кеш болаатырганда, куллыгым ман байланыслы бир сорап шыгып, Ставрополь каласына етип кайтайым деп, йол шыкпага амалсыз болдым. Остановкада кайдай ды бир коэлик саклап турыман. Сонынъ арасында мени коэрип, коэлик пен озып бараяткан ериннен артына бурылып, Али-йолдасым касыма келип янасты. Оэзининъ яркын куэлкиси мен ишинъе кирип кеткендей болып: «Хай-ырма, йол болсын, кешлетип кайда шыккансынъ? — деп, кажавлай берип сорады. Мен де амалсыздан йол шыгып бараятканымды тизип ога айттым. — Олтыр, кеттик! — деди ол мага. Мен анъламай, бирде ога, бирде онынъ уэстиндеги куллыктан кийип шыккан кийимине карап, «Кой, Али, сав бол! Куллыктан арып кайтаятырсынъ», — дегенимге де карамай, мени янына олтыртып, калага йол алды. Куллыкта уэстине кийип юретаган ветеринар «униформасы» соэле де коэплердинъ эсинде турады. Узын конышлы хром этиклер, галифе ыстаны, коэйлек.

Суэйтип, меним буйымымды битирип, биз туын ортасында артымызга кайттык.

Ондай неше ийгилик?! Аллах ога еннет аэлин берсин. Биз оны мутпаймыз. Мутпаганша, ол бизи мен яшаяк.

2017 йыл

«АК ШЫМЫЛДЫК АШКАН КУЪНДИ КОБРЕРСИНЪ»

Бу макалада айтылаяк кыскааяклыды ногай авылларынынъ яшавшылары таный боларлар, боьтен де яс-явка. Неге десенъ ол яшавынынъ бир кесек заманын Эркин-Юрт, Эркин-Халк авылларынынъ мектеплеринде хореограф болып ислеген. Эркин-Халк Маданият уйин басшылаган, хударуктынъ да куллыгын юргисткен. Балалар ман туьрли постановкалар салган, миллет биювлерине уьйреткен.

Евгения Баталбиевна Мижева балаларман бир теньдей болып, олардынъ яшавы ман яшаган. Дерислерден сонъ окувшылар, боьтенде йогары класстынъ окувшылары, Евгения Баталбиевнадынъ боьлмесине, тап балшыбынлар балшетенге йыйылгандай болып, бийлегенлер. Олар етекшилери мен озган дерислер акында хабарласып калмай, аьле юрек сырлары ман да боьлискенлер.

Евгения Мижева яс заманында кызы Найме мен

Евгения Баталбиевна атасыннан эрте калып, анасынынъ сынъар кызы болып, Эркин-Халк авылында оьскен. Шебер тилли, колыннан баьри затта келетаган анасы Аминат-аьей кызын коьп затка уьйреткен. Ногайда айтылганша атадан коьрген ок йонар, анадан коьрген тон пишер деп, Женя тек шебер тилли болып калмай, анасындай шебер коллы да болган. Аскан асы, келистирип кийген кийими, юрген юриси онынъ шынты усталыклары барын коьрсететаган эдилер.

Окымага суьйген кыз Ленинградта (соьлеги Санкт-Петербург каласында) орынласкан Маданият институтында окымага каьрлеген. Бир йыллык аьзирленуьв курсын битирип, экзаменлерди ийги белгилерге берип, суьйиниши койнына сыймай, авылга язгы каникулларга кайткан. Сентябрь айын шыдамсыз саклап турган.

Мине сол куьн де келип етти. Кызалак йол шыкпага куьн бойы аьзирленди. Анасы Аминат баласын йылы ба-вырыннан айырып, баьленше йылга уьйкен калага окымага йибереятырганына ызаланган да этти, ама кызынынъ мырадына еткенин суьйип, разылыгын берди.

Етеялмады Женя салган мырадына...

Озгарайым деп коьлик пен бараятырган анасы бир ша-кырым йолды да оьтпей, кызынынъ янында юреги ыслап, ян берди.

Суьйтип, каплестен, анъламастан йойды суьйген анасын Женя кызымыз. Дуныя ога алабуркасын болып, аяк баскан ерин коьзи коьрмей юрген куьнлери де коьп болдылар. Ама ол эсин йыйды, белин берк бувды. Амалсыздынъ куьниннен яшавы ман артын этеек ойын да, оьзиннен эрекке кувды: «Алла мага берген янды, тек оьзи алмага керек» деген анъламды ол оьзи оьзинде беркитти. Анасы дуныядан кешкени бир йыл дегенде, Ленинград институттагы кагытларын Черкесск музучилищесине коьширип, сонда окып баслады.

Йылар сувдай агадылар, сайсы. Кыз кеспилик дипломын алып, киевге шыкпага да уьлгирди. Авыл ясы Анатолий Найманов пан бир тил тавып яшадылар. Олардынъ аьелинде эки кыз бала тувды. Соьле кызлар экеви де аьелли болганлар, экисер балалары да бар.

Ама туьрли себеплерден, Толик пен Женядынъ яшавлары бир болмады эм бактысы Женяды узактагы Москвага, сонъ тыс кыралга, Испанияга, аькетти.

Коьп ерлерде болса да, коьп аьдемлер мен айкасса да, Женя оьзининъ балаларын, кардаш кавымын, суьйген ногай халкын эш мутпады. Йыл сайын отпуск алып, тувган оьскен Эркин-Халк авылына келеди.

Мен, сосы макаладынъ авторы, Женя ман эртеден таныс болганнан себеп, быйыл ол авылга келгенде, конакка шақырып, онынъ сейирли бактысы акында хабарласпага суьйдим. Коьп хабарластык. Яшавымызда болган затлар акында соьйлеп, бир-биримизге тоьгиндик. Шыгарган «Эки дунья — эки тыныс» деген китабимди де ога савгаладым. Онынъ эндиги оьз Элине, авылына кайтканын суьйип, китаьбимге сосындай соьзлерди де яздым:

Яшав-толкыны кагып сени эрекке,
Коьп йылларынъ ят элинде озады.
Узак якта сагынганынъ журтынъды
Коьк коьзлеринъ яска толып айтады...

Сен йылайсынъ я куьлейсинъ йылмайып,
Коьз алдынъа суьйген авылынъ келсе.
Канатланып ойларынъ ман ушасынъ
Карлытавдынъ этегине еткенше...

Мине йиен тоьбешикте ойнайды
Карай берип коькшил-ала куьмбезге.
Ава кеме ушып кетсе йогардан,
«Абай келди!» деп шабады уьйине...

Керек тувыл баска элдинъ алтыны,
Керек тувыл шарлак уйли калалар.
Сен кайтарсынъ тувган-оьскен еринъе,
Ата юрттынъ ювсан оьскен тоьсине...

«Зоя, сав бол! Тоьбем коькке етти» — деди ол. Сонъ асыкпай, сумкасыннан эртеден кулланатаганы коьринген коьк тептерин мага созып:

«Мен де калем алып, ятлавлар язарман дегенди оьмири ойланмаган эдим. Ама Элимнен эрек яшаганым, кишкей уййимнинъ босагасын сагынганым, суьйген балаларымга заьр болып турганым, мага калемди алдыртпай коймадылар. Айлак та, бу ятлавлар уйкен поэзия шыгармалары деп айтпайман, ама олар меним юрегимнинъ туьбиннен шыккан соьзлер. Окып караш та».

Мен сол саьатлей, ерден йылы коян тапкан кисидей, Женядынъ ятлавларын окып шыктым. Акыйкатлай да, онынъ юрегининъ туьбиннен шыккан соьзлер меним де юрегимге тийдилер. Эм мен оны оьзиндей ятлавлар язатаган, адабият пан кызыксынатаган аьдемлер мен таныстырмага деп, «Ювсан» клубынынъ шеретли йолыгысына шақырдым.

Оьнерши аьдем оьзиндейлерди излейди дегенге усап, Женя «йок» дегенди авызыннан да шыгармай, соьйлесилген куьнге клубымызга конакка келди. Биз, клубтынъ катнасувшылары, оны бек йылы йолыгып алдык эм онынъ хабарын, ятлавларын сейирсинип тынъладык. Бир-эки юмадан онынъ ятлавлары ман «Ногай давысы» газетамыздынъ окувшыларын да таныстырдык. Сол ятлавларынынъ биревиннен уьзик келтирейим:

Сувягадай коьзлер яска толганлар,
Тень-кыймаслар бир авыздан болганлар:
«Сен туьнъилме, Аллах йолынъды ашар,
Туьйин-туьйин ойларынъды ол шашар.

Ялгызлыгынь тез арадан кутылар,
Туьске толган кешелеринь мутылар.
Ак шымылдык ашкан куьнди коьрерсинь,
Шарлак уьйде шашларынъды оьрерсинь.
Алтын касык алып аслар ишерсинь,
Ювсан оьскен оьз элинъе келерсинь...

Ятлавында айтылгандай, Женямызга да «ак шымылдык ашкан куьни» тувар, Иншаалла!

2015 йыл

АНАДЫНЪ ЭРКЛИГИ

Яшав йолы — яйдак денъиз...
Ялдап оны оьтип болмас, билемен.
Манълайынъа язылганды эш коьрмей,
Озып болмас, оьзегинънен оьткермей...

Гульнара Керейтова кызлары ман эм йиени Кристина ман

Юрекке тийген сосы соьзлерди келтиргеним босына тувыл. Белгисинше, яшав деген теп-тегис болып, майдай ягылып озбайды, сайсы... Онынъ йолында тынышлык та, кыйынлык та расадылар. Ама сол вакытта аьдем аьдемлигин йоймай, тувра ойлап, алдыга карап, ийги куьнлерге даьмесин уьзбей, яшамага керек...

Гульнарадынъ бала шагы да, шешекей аткан яслыгы да Токтамыстагы Кара Йылгадынъ эртегиге усаган энъ ярасык еринде озды. Онынъ атайы, белгили йырау Ажи Исхак Кумуков, йиенининъ болымлыгына, онынъ тербиясына, кылыгына коьп косымын этти. Аьелде эр саьбий болмаганнын себеп, ол кайда барса да кызалакты, оьзи мен бирге алып юрди. Эшек арбасына олтыртып, пишеншалга аькетти, Йилиншик бойындагы ярасык табият пан таныстырды. Йылгадынъ шорылдавын ога тынълатып, таьвисилмес куьжырлы хабарларын шеберли тили мен айтты, бурынгы йырларды йырлады...

Пионер болганда да, комсомолга туьскенде де, совет мектебинде окыган кыз коьримли болды, онынъ яшавында белсинли катнасты. 1977-нши йылда мектепти етимисли кутылды.

Сол йылларда яс аьдемлерди авыл хозяйство тармагына тартув политикасы баратаган эди. Окууын кутылганлай, Гульнара бир кесек кыймаслары ман бирге тракторист кесписининъ курсларын битирип, ерли совхозда куллык этип баслады. «Яслык бригадасынынъ» хабары янме-ян тоьгерек якка яйылып, тарихка да кирмеге уьлгирди. Авыл хозяйствосын оьз коьзлери мен коьрген, оьрленуьвине косым эткен кызлар даьвренип, артынсыра Ставропольдеги авыл хозяйство институтынынъ студентлери болдылар.

Заман коьз ашып юмгандай... Институттынъ 3-нши курсында кыздынъ яшавында маьнели туьрленислер болды-

лар. Еткен кызды ким айтпас, кымызлыгын ким ишпес дегенге усап, онынъ ата юрттан ушып кетеек заманы келгентагы...

Ети авылдан кыз излеген эркинхалкшы яс Музрап Керейтов бир заманларда ярасыклы кызды коьзлегенин мутпай, оны излеп табады. Гульнара ман айкасып, акылын да, сыпатын да яратып, ян досы этип алмага токтасады эм уьйиндегилерге айтады. Узакламай, Эркин-Халк авылында айттырылган той да озады. Институттынъ калган эки йылы да биткеннен сонъ, 1985 йылда яс аьелде кыз бала тувады.

Хусин-атай ман Таужан-аьей аяклары ер баспай суьйинедилер. Олардынъ оьзлеринде ети уллары болган. Сонынъ уьшин де улларында кыз тувса, айлак суьйингенлер. Сагынышлы кыз балага Айсе деген атты бергенлер. Тувган бала суьйимлик суьрген аьелде оьседи, ама апыл-тапыл этип юреек заманы еткенде, онынъ аяклары баспага унамайдылар. Сол зат тек анадынъ юрегин сызлатып калмай, сав аьелге де салкынлык эндиреди. Коьп айлардан сонъ врачлар балага ДЦП диагнозын салдылар.

Гульнара колларын сувытпады, адаспады-саспады, балага туьрли яклардан эм изледи. Москва, Ленинград, Калуга, Тула. Кайда ол тек бармады? Пайдасы болмаганда, кешелер мен ястыгына тыгылып, неше коьзяс тоькти...

Ама Гульнара енълмеди, каьрлевин токтатпады. Заманы келгенде, кыздынъ аьли ийги якка туьрленип баслады. Баьриннен де артыгы — анадынъ юруьви бос калмады. Баьленше йыллардан сонъ таянышлардан ыслап, кыз бала юрип баслады. Басыннан алып, онынъ акыл-анъламы сахый болганы аьелди бек суьйиндиретаган эди. Коьплеген ятлавларды, хабарларды ол ятыннан айтып, тынълаганларды сейирсиндирди. Балага билим бек керегин анълап, атасы ман анасы оны 10 ясыннан Ставрополь крайындагы

Красногвардейск спецшкола-интернатына окувга аькеттилер. 9 классты сонда кутылып, Айсе авылга кайтты. Костыльлер мен юретаган кызалак, оларды таслап, таяклар ыслады. Уьстин-басын карап, аьле анасына ярдам этетаган болды. Кудайдынъ аьр яраткан куьнинде Гульнара тилеклер тилеп, «шуькир, Кудайым» деп турды.

Окувдан кайткан сонъ да, Айсе бирге окыган йолдасларын мутпады. Олар бир-бири мен берк байланыс тутып, коьплеген йыллар айкасып турдылар.

Бир куьнинъ бир куьнинде буларга конакка Айсе мен интернатта бирге окыган орыс яс кирип келди. Ол, уяла берип, кыздынъ атасы ман анасына не мырат пан келгенин билдирди. Айсе яс акында анасына айтып турган болса да, олар сол вакытта кайдай явап берееклерин билмедилер. «Ойланайык, кыз бан да соьйлесейик, сонъ сага явабын айтармыз» — деп, ясты кери кайтардылар.

Сосы абытты этпеге кызга да, ата ман анага да енъил тувыл эди. Коьп ойландылар, сонъ кардаш-кавым йыйылып, унафа эттилер. Айтылган куьнге яс та асыраган аьеси мен бирге келдилер.

Суьйтип, Аллахтынъ эткен эмири мен Айсе киевге де шыкты. Коьрмегенлер, тек эртегиде бола болар сосындай зат деп ойланаяклар. Ама Аллах берди, биз коьрдик. (Мен Гульнарадынъ уьйкен абсыны боламан). Каралды толып, уьйкен той этилди, пеши толган муьлк берилди. Ак шыбасын кийип, ярасыклы таягын колнына ыслап, Айсемиз келин болды. Уьш-доьрт йылдан оларда ярасыклы кыз тувды. Атасы Алексей ога аьле тувмай турып сайлаган, Кристина деген атты берди. Бирев де ога тыйдажлык этпеди — бала оныкы, а биз болсак, дуныяга нур севип тувган бала деп, ога Нуретта деген атты бердик. Сосы айдынъ 21-де бала 5 ясына толды. Сап-па сав, куьн ярыклы, кытымыр кызалак Эркин-Халк балалар бавы-

нынъ йогары куьбин йоклайды. Оны баьриси де Аллахтынъ берген маьлеги деп сьубедилер. Сол бала аман эсе туваягына Гульнара эки кабат куьшин салды, оны асырамага да кайратлык, куьш-куват тапты. Ол тувылма Аналык?!

Гульнара Ибрагимовна «Куьпелек» бала бавында 30 йылдан артык куллык этип келеятыр, йогары категориялы тербиялавышы. Эткен куллыгы уьшин алган коьп разылык хатлары, сыйлы баргылары бар. Кыралымызда коьп туьрленислер болып, онынъ институтта алган кесписи йокка ушырады, эм ол кесписин авыстырмага амалсыз болды. Энди ол уста тербиялавышы. Онынъ анасы Фатима Ажи-Исхаковна — айтувлы педагог. Коьп йылларды Икон-Халк авыл мектебинде ислеген. Ким биледи, кан тартады дегенге усап, Гульнара да анасындай болып, педагогика йолын сайлаганы? Буьгуьн ол уьш баладынъ анасы. Айсеге тете улы Лукман Ногай районынынъ администрациясынынъ йогары кеспили специалисти. Кенжапай кызы Бэлла да бала бавында ислеиди.

Айсединъ сол авыр аьлден шыгып, аягына берк басканы, онынъ тувган баласын яне оьзи асырап, колына ыслатканы — сосы дав юрекли кыскаяклыдынъ колыннан келген. Эм мен, сол болган затларды эки коьзим мен коьрген инсан, буьгуьн ога кардаш-кавым атыннан, таныган аьдемлериннен уьйкен сав болсынды эм муьсиревди билдиремен. Онынъ эткен эрклиги мутылгысыз.

2017 йыл

ЯШАВЫНЪДЫ БАГЫСЛАДЫНЪ ХАЛКЫНЪА

Тамара Дышекова эм Зоя Керейтова

Яшавынъды багысладынъ халкынъа,
Калеминъ мен айтып онынъ хабарын.
Йигитлер мен таныстырдынъ аркады,
Олар ийди разылык пан басларын.

Кызганмадынъ сен янынъды куллыкта,
Кеше-куьндиз язув болды билгенинъ.
Уьйкенлердинъ сенимлерин акладынъ,
Зегенлик пен айтылынып аьр соьзинъ.
Яша суьйтип, токталмасын калеминъ,
Тилимиздинъ устасысынъ буьгуьн де.
Коьрим берип, маслагатшы эм алим
Болып тур сен арамызда энди де.

Тамара Борисовна Дышековадынъ сосы куьнлерде сыйлы мерекеси деп эситкенимде, ойымга йогардагы сыдыралар уьймелеклесип келдилер, эм мен оны ак юректен кутламага суьйдим. Калай кутламайым, эгер ол бизге, студент заманларымызда, бизим кишкей язувшылык каьримизге озьзининъ уьйкен ярдамын этип турган болса?

Узактагы етписинши йылларда Карачаевск пединститутка биз, бир кесек ногай яслар эм кызлар, окымага туьскен эдик. Дагестаннан, Ставрополь крайынынъ Нефтекумск райониннан эм биз беттеги ногай авылларыннан. Солардынъ ишинде бир кесеклеримиз озь тилимизде язувшылык пан каьрлейтаган эдик. Олар: Юмав Каракаев, Мурат Аvezов, Магомед Кожаев, Сафият Байрамукова эм мен. Эсимде, сол каьрлевимизди билетан «Ленин йолы» газетамыздынъ сыйлы куллыкшысы Тамара Борисовна Дышекова биз бен байланыс тутпага амал тапты. Газетанын куллыкшылары ман бет пен бет коьриспеген студентлерге Тамара Борисовнадынъ институтка келуьви, уьйкен тамашалык тувдырды. Буьгуьнгиде эсимде турады орта бойлы, ак шырайлы, тоьгерек юзли, уьрпекли кара буйра шашлары болган яс кыскаяклы. Ол озьзининъ юмсак давазы ман келген мырадын ашыклады. Биз бен кызыклы эм пайдалы хабарласты. Бизди язган затларымыз уьшин мактады. Язатанынъызды токтатпанъыз деп тиледи. Сонъ

ол бизди бир неше кере редакцияга да йыйып, йолыгыслар озгаратаган болды. Ятлавларымыз, хабарларымыз «Ленин йолы» газетасынынъ бетлеринде баспаланып турды. Ким биледи, онынъ йылы шакырувы ман ма, маслагат этувыи мен ме, биз баъримиз де газета куллыкшылары болмасак та, бактымызды окытувшылык пан, язувшылык пан, ана тилимиз бен байластырдык. Буьгуьнги куьнде Юмав Каракаев филология илмилерининъ кандидаты, КЧГПУ-дынъ карашай-ногай филология кафедрасынынъ доценти. Мурат Аvezов айтувлы шайир. Кожаяев Магомед — журналист, Дагестандагы «Шоьл тавысы» газетадынъ редакторы. Сафиятымыз да, — педагогикалык илмилерининъ кандидаты, РИПКРО-динъ карашай эм ногай тиллер кафедрасынынъ доценти. Мен де, сосы макаладынь авторы, сав яшавымды окытувшылык пан, яс аркады тербиялав тармагында каьрледим. Соьле де, язувшылык каьрин бардыраман.

Бу кишкей макаламда мен буьгуьн Тамара Борисовна-дынъ акында онынъ уьйкен яшав йолын ашыклап айтайым деп мырат этпедим. Онынъ язувшылык, журналистикалык, аьдемшилик касиетлери язганларында эм эткенлеринде ийги коьринедилер. Ол уста язувшы, белгили журналист. Газетамыздынъ келеектегин ойланып, ол кимлердинъ колларында калар деген ой ман Тамара Борисовна буьгуьнлерде де тоьгерегине яс-явкады йыйып, билими мен, сулыбы ман боьлиседи. Сав болынъыз, Тамара Борисовна! Сыйлы мерекенъиз бен Сизди!

2013 йыл

АНАГА – СЫЙ-ОЪРМЕТ

Аллам, сакла анамды, дуныямнынъ дуныясын,
Тирев болган баърине — азбарымнынъ каясын.
Сакла онынъ коьзлерин, оьткирлигин йоймастай!
Сакла онынъ соьзлерин, аьдем тынълап тоймастай.
Сакла терен ойларын, насихатын мутпастай,
Сакла юмсак колларын, куьши коьпке таймастай.

С. Майлыбаева

Керейтова
Насипхан-аьей

Сосы соьзлерди айтпаса да, сондай ойларды юрек туьбине аьдувлеп салып, туьнегуьнлерде узактагы Сургут каласыннан ата юртына анасынынъ 80 йыллык мерекесин кардашлары ман бирге белгилемеге деп, Зульфира-кызымыз авылга кайтып келди. Суьйген кардашлары Шабан, Солтан, Артур, Арсланбек, айлакта, онынъ этеек мырадын макул коьрдилер, оьзлери де солай этеек болып, ялгыз карындасларынынъ кайтканын саклап турганларын билдирдилер.

Олардынъ анасы, Биарсланнынъ кызы Насипхан-аеий, Эркин-Халк авылынынъ «Казый авыл» деген кесегинде тувьып оьскен. Балалыгы да, яслыгы да оьзи мен тенъ болган кыймасларындыкындай, авылдасларындыкыдай болып оьткенлер. Тек онынъ бир баскалыгы болган — ол авылда кийим тигуьв кеспидинъ айтылувлы устасы болган. Онынъ акында: «Насипхан-кызымыз коькте ушып бараятырган коьгершиннинъ уьлгисин коьзкараp ман алып, ога кийим тикпеге болаяк» дегенлер.

Суьйтип, еткен кыз болып, эллинши йыллардынъ сонъыда, ол киевге шыгады. Оны ногай аьдети мен айттырып, сондай да йигит яслардынъ бириси, авылдасы, Алимгазыдынъ уьшинши улы Казый Керейтов оьмир яшавына косак этип алады. Олар берекетликте, тынышлыкта бир тил тавып яшаганлар. Терек эккенлер, уьй салганлар, бес аьвлетти оьстиргенлер. Яшавдынъ энъ маьнели кесегин битиргенлер. Эндиги сол аьвлетлердинъ пайдаларын, ийгиликлерин коьрейим дегенде, 60 ясына да толмай, сынъар суьйикли Зули-кызынынъ ийгилигин де коьрмей, Насипханнынъ косагы ярык дуныядан кешеди. Ян досы ман бирге яшаган йыллары Насипхан-аеийге коьз ашып юмгандай болып калды. Ама бактыды сайлап болмайды, сайсы. Кайдай кайгыды Аллах коьрсетсе де, аьдемликти йоймай яшамага, оьмирди суьрмеге керек деген тувра соьз бар халкымда. Суьйтип те этти аьелдинъ уьйкени Насипхан-аеий.

Балаларына бас-коьз болып, аьр бирининъ юрегине етип, балаларынынъ балаларын, курт тавык шипийлерин карагандай этип, коршалап оьстирди.

Аьр бир аьвлетти колларына кеспили шаатламаларын алып, куллык эттилер. Уьйкен уллары Шабан, Солтан, Артур кеспили мал врачлар болдылар. Баьриси де артлы артыннан Краснодардагы ветеринар техникумын битир-

дилер. Солтан болса, техникумнан сонъ окувын Ставрополь каласындагы авыл хозяйство академиясында бардырып, оны кызыл диплом ман кутылды.

Арсланбек ерли агролицейди битирип, механиктинъ кесписин алды. Соьлеги куьнде, уьйкен юк тасыйтаган иномаркадынъ иеси, узактагы ерлерге керекли товарларды еткеруьв мен каьрлейди. Бек табынышлы яс. Ол аьелде энъ кишкейлери болганнан себеп, ата юртынынъ иеси болып калган. Каралдысынынъ тоьрине уьйкен уьй салган. Тувган уьш балады окутувшы болып ислеитаган косагы Гульмира Аскербиевна ман бирге асырайдылар. Гульмира Элистадагы госпедуниверситетин кутылган, Адиль-Халк авыл мектебинде ислеиди. Гуьлмира кайнанасын тапкан анасындай этип карайды, йылы соьзлерин оннан кызганмайды. Балаларынан коьрсин сол ийгиликлерди!

Баьри яслар да косаклары ман бирге бав-бакша болып яшайдылар. Олардынъ да уьшер балалары бар. Солтан ман Фатимадынъ уьйкенлери, Давлет, Санкт-Петербуртта медициналык колледжин кутылып, эндиги йогары медициналык окув отанына туьспеге мыратланады. Экиншиси Ильяс, Невинномысск ГГТИ-динъ студенти. Беслан аьле де мектебте окыйды. Артур ман Анжела, машалла, атай ман авай болмага да уьлгиргенлер. Уьйкен уллары Курманнынъ эки баласы бар. Кызлары Альбинада — бирев. Кишкейлери Аэлита мектепте окыйды.

Айдан аянып, куьннен кызганып турган Насипхан-аьейдинъ тунъышы Шабан оьз алдына яшав курып турганда, темир йол баьле-казасына ушырап, аягын алдырды. Сол хабарды эситип, анадынъ юрек тамыры уьзилгендей болды. Коьп кешелер эм куьнлер онынъ коьзлеринде коьзяс кеппеди, не амал этеегин ана билмеди. Ама яшав коьндиреди. Сол

авырлыкты коьтерип яшай турганда, яне сол баласынынъ баласы, ший йибектей ярасык, еткен яс замансыз дуниядан кешти. Сол заманда ана юрегининъ экинши тамыры уьзилгенге усады... Кара шашлары ак кыравга оралды. Ама яшамага керек! Шыдамага керек! Эм яшайды бу дуния юзинде аьдемлигин бир такыкага да йоймай, кудайдынъ алдында колын яйып, дуваларын этип, язык ана!

Суьйтип, теубеге туьсип, калган авлетлерининъ табынышларына суьйинип, уныкларына куьезленип яшайды 80 ясындагы Насипхан-аьей. Аллага шуькир, яслар туз йолдан таймай, ата юртынынъ тоьгерегине бирер уйлер салып, онъып-оьсип яшайдылар. Тек Зульфира кызларын бактысы Сургут каласына аькетти. Ол абрайлы, айлак та бек танълезгин миллетли яска киевге барды.

Назим мен Зульфирадынъ колында шешекейге усаган кызалак оьседи. Зульфира Казиевна оьзининъ педагогикалык кесписин юртымызда баслаган. Ол физика эм математика дерислерин береди. Соьле Сургут каласынынъ уста окытувшыларынынъ бири болып, 19-ншы номерли мектепте ислейди. Онынъ педстажы 23 йыл болады. Куллыгында уйкен сый тапкан окытувшыдынъ колында коьп мактав шаатламалары бар. Боьтенде онынъ янына якын болатаган шаатламалар — олар билимлендируьв Депортаментининъ эм Ханты-Мансийск округынынъ атыннан берилген сый грамоталар боладылар. Аллах айтса, Зульфира Казиевна оннан РФ-дынъ сыйлы окытувшысы деген атка тийисли болып кайтар эм карт анасын суьйинтер деп, бек уьмитленемиз. Буьгуьн ол суьйген авылында, суьйген анасынынъ мерекели кешлигинде. Анасынынъ колларын коькирегине салып, ол юректи ириткен соьзлер айтты. Мен онынъ соьзлерин келистирип язып, ятлав этип берейим.

Буьгуьн, анам, сенинь тувган куьнинъде,
Ак юректен сагынышлар айтайым.
Яшав йолда хатеринъди калдырып
Койган болсам, кешируьвден баслайым.

Яша, анам, яша бизим арада,
Сен авырмай эм сызламай коьп йыллар.
Мен турсам да бек узакта касынънан,
Юрек баста сени суьйип сакларман.

Сагынышым сарувымды яндырса,
Мен кайтарман карлыгаштай уямга,
Тек сен, соьз бер яным меним анам-ав,
Кушак яйып, сокпагыма шыкпага...

Биз де, сол кешликте болган ювыклар, конъысылар,
куда-кудагыйлар Насипхан-аьейге берк ден савлыкты, узак
оьмирди, юзиннен куваныш уьзилмегенин йорадык.

Хабарымды кутыла берип, мен, сол кешликти юргисткен,
онынь авьлетлерине, йиенлерине, кызы Зульфирага уьйкен
разылыгымды билдиргим келеди.

Сав болсынлар, сосы яздынъ ярык куьнинде, анадынъ
баьри кайгыларын муттырып, кардаш-кавымды йыйып, онынъ
мерекесин байрамшылаганлары уьшин! Оны суьйинтип, коь-
нъилин коьтерип, йылы соьзлер айтканлары уьшин! Аллах
оларга разы болсын! Анады разы этип, оны сыйлап билген
балалардынъ йоллары дайым да ашык болар.

2017 йыл

БАКТЫ

Зоя Керейтова кыймасы Сафият Аюбова ман

Бетимизге нур тоьгилген кызлар эдик
Тек тинегуьн йогар бетте, авылда.
Оьтип кетем анъламастан оьмиримиз
Ыз калдырмай, сосы ярык дуныяда?

Бакты... Оны колынъ ман ясап болама? Аьдем дуныяга энсе, онынъ бактысы манълайына язылып тувады деп айтадылар. Уьйткенде, манълайынъа не зат язылган болса, соны коьресинъме экен? Баска ягыннан карасанъ — аьдем оьз наьсибининъ иеси деп те айтадылар. Яткан тастынъ астына сув бармас. Солды да наьсип уьшин, бакты уьшин куьрес, йигерлик, йигитлик керек, дейдилер.

Буьгуьн меним хабарым алал кыймасым, кишкейи-мизден бирге оьскен, институтта бес йыл бирге оькыган, сырымыз-сыбырымыз бир болган йолдасым Сафият Аскербиевна Аюбовадынъ акында, онынъ яшав йолы, бактысы акында.

Сафият Икон-Халк авылынынъ йогар (Кара Йылга) бетинде Аскербий мен Шайдат Байрамуковлардынъ уй-ымлы аьелинде тувган. Эки кишкей бебелерин, Валерик пен Аликти, ата-аналары куллыкка кетселер, уьстилерин-басларын карап, тамакларын тойдырып турган. Атасы Аскербий танънан каранъа кешке дери ерли совхоздынъ данъыллерында аслык оьстирген. Анасы, Шайдат, Эркин-Шахар секер заводында ислеген.

Авил мектебинде окувын битирген сонъ, Сафияттынъ алдында: «Кайда барайым экен оькымага?», «Кайдай кеспи сайлайым?» деген сорав турмады.

Тувган ногой тилин артык суьйгенине, фольклорды, поэзияды, прозады артык билгенине, онынъ нагаш акасы, белгили ногой аьлими Ашим Имамаземович Сикалиев себеп эткен болар? Неге десе сол йыллар Ашим Имамаземовичтинъ яратувшылыгында энъ емисли йыллар эдилер. Аьлим фольклордынъ уьстинде коьп каьрлеп, арымай-талмай излевлерде юрген заманларында, тапкан халк авызлама яратувшылык шыгармаларды анъга салып, оьзи йырлап, пластинкага язып шыгарган. Сол йырларды

биз Сафият пан бирге тынълап олтыратаган эдик. Боьтен де «Каплан-Герей», «Кайтерсинъ?», «Шора баьтир» деген йырларды Ашим-агай юректи сызлатып, ийги давазы ман йырлайтаган эди. Ол шынты эм бек уста йыравшы болган. Бизим бурынъы йыравларымыз: Шал-Кийиз, Досманбет Азавлы, Асан Кайгылы тап булай йырлаган боларлар деп ойлайтаган эдик биз.

Ногайдынъ фольклоры ман, онынъ прозасы ман, поэзиясы ман «авырганымыз» бизди, кыймасларды, Карачаевск каладагы педагогика институтынынъ филология факультетине аькетпей коймады. Узак бес йылдынъ ишинде тек ногай адабияты ман танысып калмай, уллы орыс эм тыс кыраллардынъ язувшылары ман да таныстык, билимимизди де йогарлаттык, окытувшылык кесписине уйрендик. Халкты — халк эткен, миллетти — миллет эткен — ол онынъ адабияты эм маданияты экен деген анъламды биз сонда билдик.

Сафияттынъ акында айырым айта келип белгилегим келетаганы — ол онынъ уйкен аьдемшилиги, ишки дуньясынынъ байлыгы, туврашылыгы, ялганлыкты, эки юзликти суймеви. Ондай касиетли аьдемге соьлеги дуньяда яшамага кыйын деп те айтадылар, ама кайгадер кыйын болса да, кыскааяклы яшавында сол касиетлерине алал болып калды.

Сафияттынъ яшавынынъ шешекейдей коьрк аткан шагы — ол калада окыган йыллары деп билемен. Коьгемдей коьк коьзли, юмсак давазлы ярасык кызды авыл ясы, Хасан Джематулов, эслемей калмады. Оьзи де сондай акыллы, ярасык яс Сафияттынъ юрегин есирге алды. Оларды уйкен толкынлы суюв бийледи. Ярасык айкасувлары, таза суювлери коьплерди сукландырмай болмады. Сафиятка окувын орта йолда калдырмаска соьз берип, Хасан той этемен деп

токтады. Ярын куышли суыйген кыз ястынъ тилегин алды. Эки суыйген бас костылар, аьел курдылар.

Бир йылдан оларда кыз бала тувды. Аьелин коьрмей ярым куьн туралмаган Хасан, кызы Асият бир ясына толганлай, ялгыз анасын йылай калдырып, хатынына кара кийим кийдирип, йол баьле-казасына ушырап, яшавдан тайды.

Сафияттынъ яшавына кара куьн тувды. Атасына усаган колындагы кыз бала атасыз калды. Балага карап, коьзлериннен исси коьзяслар тоьгип йылады Сафият. «Яшав кутылды менде, Зоя», — дер эди ол, окында кайгысын боьлмеге деп барсам. Кайдай соьзлер айтсам да, ол мени тынъламады. Сол шакта ол 24 ясында эди. Хасан 26 ясында эди.

Басланмай турып уьзилген яшав... Аллах оны биревге де коьрсетпесин.

Сол кайгы ман йыллар оьттилер. Сынъар аьвлетиннен айырылган Сафияттынъ кайнанасы Нашхо-аьей бала торалды дегенлей, оларды Черкесск каласына, Хасаннынъ куллык эткен ериннен берилген меканына разылык берип коьширди. Коьширгенмен деп токтамай, ярдам этип те турды. Суыйген йиенин баласынынъ коьзиннен коьрди.

Яшав барады... Бир кесек йыллар озганнан сонъ Сафияттынъ яшавында туьрнелислер болдылар. Онынъ яшав йолында бактысы да оьзиндикиндей болган бир алал яс расты.

Ол Токтамыстынъ йигити — Анатолий Аюбов эди. Он бес йыл бирге яшаган Толиктен Сафият бир куьн де каты соьзин эситпеди. Аьелде атадынъ йоклыгын билмей оьсти Асият. Оьз атасындай болып, Толик юрек йылувлыгын кызганмады саьбийден, оны оьзине телинтти. Коьп заман кетпей, ак шырайлы, коьк коьзли Асиятта айдай-куьндей ярык синълиси тувды. Ога Фарида деп атадылар. Аьелде куваныш-куьлки янланды. Сабыр, уйымлы, интеллигентли

аьелде кызлар акыллы болып, бир затка да заьр болмай оьстилер.

Ах, бакты... Не бек куьшли урасынъ бир урылганды. Кайдан да шыкты, капилестен келген мараз Толиктн сосы татым аьелден сувырып алды. Каранъалыкка коьмилди Сафияттынъ яшавы. Кайтип коьтермеге болады аьдем сол кадер авырлыкты, сол кадер кайгыды? Бир кере, эки кере... Йок, аьдем темирден этилмеген болса да, коьтереди сол авырлыкты... Тек сол вакытта йыгылмаска керек!

Йыгылмады Сафият та. Кыскаяклы шыдады. Энди онынъ борышы эки балады аяк уьстине салув, оларды аьдем этуьв эди.

Уйкен кызы Асият мектепти алтын медальге кутылып, Ставропольдинъ медицина академиясын битирди. Летчик орыс яска киевге шыкты. Олар балалы-шагалы болдылар. Москвадынъ касындагы Иваново каласында яшайдылар. Сол каладынъ больницасында врач-терапевт болып куллык этеди. Экинши кызы Фарида КЧГТА-дынъ юристлик факультетин кызыл дипломга кутылып, Черкесск каласындагы налог инспекциясында куллык этеди, абаза яска киевге барган.

Балаларды оьстирген, оқыткан, оларга акыл берген енъил зат тувыл. Сафияттынъ алал бебелери, онынъ уьшин янларын бермеге аьзир болган яслар, ярдамларын уьзбестен этип турдылар.

1979-ншы йылдан алып, буьгуьнге дери, Сафият Аскербиевна республикамыздагы РИПКРО-да куллык этип келеятыр. Бас деп методист болып иследи, сонъ 2000-ншы йылда Москвада аспирантурады кутылып «Педагогика ил-милерининъ кандидаты» деген илмилик дережеге тийисли

болды. Соъле «Карашай-балкар эм ногай тиллерининъ кафедрасынынъ» доценти болып куллык этеди. Республикамыздынъ савлай мектеблеринде, бала бавларында ногай тилининъ калай берилетаганын тергеп, методика ягыннан оқытувшыларга уыйкен ярдамын тийгистип, сулыбы ман боълисип ислейди. Коъплеген китаплардынъ, дидактикалык материаллардынъ, программалардынъ авторы. Онынъ эткен куллыгы эсленмей калмады. Коъп грамоталардынъ, баргылардынъ иеси. «Отличник народного просвещения РФ», «Почетный работник высшего профессионального образования» деген атларды юргистеди.

Март айында Сафияттынъ 60 йыллык мерекеси мен кутлай келип, мен кыймасымнан:

— Сафият, яшавымыздынъ номай кесегин аткардык. Коъп затлар коърдик яшав йолында. Кишкейден бирге оъсип, бирге оқып, бактыларымыз да бирдей болганын аърув билесинъ. Эндигиси яшавынъа арт караганда, оъкингендей зат барын яде йогын, яшавда кайдай да болсын бир ыз калдырдым дейтаган болсанъ да , айтсанъ экен.

— Не затка оъкинейик? Алла коърсетти, биз коърдик. Сен де бол, мен де болайым — аъдемлигимизди йоймадык, аъвлетлеримизге уьлги болып тувра йолда юрдик, оларды оқыттык, аър бирин уый эттик. Сав яшавымызда оъзимизди кызганмадык, оны оъз балаларымызга эм суыйген халкымыздынъ балаларына багысладык. Эндигиси йиенлеримизге суыйинип яшаякпыз. Яшавымызда сонадай авыр кыйынлыклар коърсек те, мен экевмизди де наъсиплимиз деп санайман.

Аллага шуъкир, бу яшавда ялгыз тувылман. Тоъгерегимде балаларым, йиенлерим, кардаш-кавымым, йолдасларым бар. Суыйген анам янымда. Алтындай бебелеримнинъ келинлери уыйге барсам, ерге-коъкке салмай йолыгадаылар, хош коъредилер. Сав болсынлар.

Яшавда оьзинънен сонъ ийги ыз калдырган, айлак та, аьруьв зат. Аьр аьдем де сол ызды таза этер уьшин, таза яшамага керек, оьзинънинъ алдынъда оьзинъ таза болмага керексинъ. «Таза» деген соьзди коьп айттым — ога уьйкен маьне берип. Окувшылар мени анълар.

Савболсынды айтып, мен кыймасым ман аманластым, тек неге ди бир-биримизге караган коьзлерден сорамай коьзяс тамшылары актылар. Наьсип коьзяслары болартагы...

2013 йыл

КЕНЪ ЮРЕКЛИ ЖИЕНХАН

Раскельдиева Жиенхан

Апрельдинъ сонъгы куынлери... Табиат тирилип, тоьгерек якты куслардынъ сарнавы бийлеп, данъылларда, бакшаларда куллыктынъ кайнаган заманы.

— Турынъыз, тур! Уыйле болятыр, — деп, заман 8-ге толмаса да, Жиенхан (оны баьриси де Женя деп билетаган эдилер) уыйдегилерин уйкыдан янытувда болды.

«Эрте турган йол алар» дегенге усап, Женя оьзи танъ арасыннан турып уыйренген. Аьелинде де соны аьдетке киргистпеге шалысады. Бала-

лары турганша, казан уыйде лоқым писирип, балавыздай сары, каймак катылган ногай шайга тузын, бурышын салып, пыслагын да туврап, балаларын сыпырага шакырды.

Мине шав-шув бийлеп, казан уыйдинъ иши аьдемлерге толды. Буьгуьн Женя-аьейге конакка, киевге шыккан кыз-

лары Анжела, Найме, Роза саъбийлери мен келгенлер. Олар тоъркинлеринде аналарына эркелеп, аз заманга да болсын балалык шақларына кайтканлары суъйинишли юзлеринде коъринеди.

Ата юрттынъ ошагын сувытпай, берекетин йоймай турган Женя ман Асаннынъ сынъар улы Муса Раскельдиев эм онынъ яндосы Бэлла да келген кызларга бир куън де кабагын-касын туъимегенлер.

Суъйтип, куваныш пан басланган эртенъликти телефоннынъ занъыравы уъзди. Телефонды Женя алды. Аргы якта соъйленген хабар онынъ шырайын бирден салкынлатты, эм Женядынъ коъзлери тез огына яска толып, телефон колыннан зувып туъскенин анъламай калды. Бир кесек тыгылып, сол сувык хабарды кайтип айтаягын билмей, сонъ: «Даданъыз Алик калган...» дегенди билдирди.

Кайгы ялгыз келмейди, сайсы... Сол вакытта балалар билген де этпегенлер: бир-эки саъаттен олардынъ суъйикли аналарынынъ да юреги сонъгы кере согажак...

Кардаш-кавымынынъ ийгилигинде, кыйынлыгында шолпа туъсип юретаган Женя буъгуън де асыкты. Асыкты. Ян-ягына карамады. Кан басымы уыйкен экенин де балаларына билдиреди.

Сол саъатлей баъри балаларын да оъзи мен бирге алып, Женя Балта авылына эмираллага атланды. Байынынъ энъ суъйген бебеси дуныядан кешкени Женядынъ, юрегине бек тийди. Оьпке-бавырын куйып, бозлап-бозлап йылаган Женя, суъек шыгараятырып юреги ыслады, эм ол сол ерде ян берди...

Сондай куънди Аллаху-таала биревге де бермесин. Акылларыннан таймага аз калган балалары не болганын анъламай, оьлип кутылган аналарын тургыспага каърледилер. Лелей шувлап тоъгерегинде айландылар, анда-мунда

шаптылар, ама Женя юмган коьзлерин ашпады. Эситпеди суйген балаларынынъ ер бавырлап йылаганларын да.

Сол кара кайгы аькелген куьннен бербетин мине 7 йыл озды. Аталары Асан оьлгени — 20 йыл. Оьзлериннен сонъ яшаялмастай коьрген балалары, шуькир Кудайга, сав саламат яшайдылар. Оьмирлерин Аллах узак этсин. Сав болсынлар, олар бир куьн де мутпайдылар тапкан ата-аналарын. Йыл сайын да, бир де калмай, ата ман анадынъ тувган куьнине эм дуныядан кешкен куьнлерине йыйыладылар. Эскередицер. Казан аспага усталыгы болган келинлери Бэлла сол куьнлерге куьни-бурын аьзирленеди. Ийис-кокыс шыгарып зияпетлер писиреди, даьмли аслар асады. Уьйге баьриси де йыйылып, уьйкен йылувлук пан бирининъ авызыннан баскасы алып, дуныядан кешкен ата-аналарын эслерине туьсиредицер, дува эттиредилер.

Йырманшы ноябрьде Женя етпис ясына толаяк эди. Буйырмады ога сол куьнди коьрмеге. Етпеди ол алдына салган мыратларына да. Ама Аллах буйырткан алпыс уьш йылынынъ ишинде коьп зат этпеге уьлгирди.

Ол Эркин-Халк авылында Харун ман Муратхан Наймановлардынъ коьп балалы аьелинде тувып оьскен. Энъ уьйкенлери Мурат, ога тете Женя (еннетли болсынлар), Альбек, Маржан, Альбий. 1965 йылда Женя Черкесск училищесине бухгалтерлер курсларына туьсти. Окувын битире турганда, юзиктинъ касындай ярасыклы Женяга Кызыл-Юрт авылыннан оьзиндей бир аьруьв яс соьйлейтаган эди эм, коьпке де тартпай, оны акашты. Акасы кызын аьле де яс деп, киевге бермеске куьрести, ама сонъында олар бир тилликке келип, яс пан кызга той эттилер. Женя он сегиз ясындагы кыз эди, яс — йырма доьртте. Асан Раскельдиев те Женядай болып, коьп балалы аьелде тувган. Маьзем мен

Куьлсимнинъ аьелинде алты бала оьскен. Кавгада оьлген аталарын олар бир куьн де мутпаганлар. Кыйынлыкта, кытлыкта оьсселер де, балалар коьримли нызам ман яшаганлар. Биревге де яманлык, кыянат этпегенлер. Асан аьелде кежапайлары болган.

60—70-нши йылларда бизим районымызда куллык эткендей коьп предприятиялер ашылып, бир кесек кызылжуртшылар Эркин-Халкка коьшкенлер. Солардынъ бири Асан эди. Женядынъ атасы Харун шет кагылып карап турмай, киеви мен кызына уьй салмага уьйкен ярдамын тийгисткен. Суьйтип олар уьй-коралы, балалы-шагалы болганлар. Яслайыннан алып, пенсияга шыкканша, Женя Эркин-Шахар мал беслев хозяйствосынынъ бухгалтериясында куллык этти. Асан да сол хозяйствода тракторист болып иследи. Ама онынъ оьмири коьтере де эрте уьзилди. Пенсияга да шыкпай, ол каты мараздан оьлип кетти.

Женя Аллахтынъ эмири мен коьзлери ашык турганда, доьрт баласынынъ да орынласып, аьелли болганларын коьрди, йиенлери болды.

Ана деген бек тынышсыз зат та. Тунъышы Анжела киевге шыгып тыншаймаган заманда, Женя кайгырып кан ютты. Сонъын Аллах туьзетти. Кызынынъ баска яска барганын макул коьрип, онынъ наьсибине орав этпеди. Адил-Халк авылында ийги яслардынъ бири Назир Индербаев пен Анжела берекетликте йиенлерине куьезленип яшайдылар. Анжела Ногай районынынъ адмистрациясынынъ бас бухгалтери болып ислейди.

Мусадынъ доьрт кызы да Женя-абайдынъ койнында оьстилер. Эки уьйкени киевде, йогары билимли специалистлер болганлар, ислейдилер. Эки де кишкейлери аьле де мектептинъ окувшылары.

Женядың уьшинши аьвлети Найме-кызымыз бактысын Адыге-Хабльден Крымовлар ман байлады. Олардың колында бириннен бири ярасык уьш эр бала оьседи. Эки уьйкени Ставропольдеги медакадемиядың студентлери, кишкейлери аьли де мектепте.

Бир заманларда аьелдинь кенжапайы болып эркелеген Розик те, буьгуьн оьзи уьш баладың анасы болган. Ол конъысы Адиль-Халк авылына Кувашевлердинь аьелине келин болып туьскен. Онынь уьйкен кызы анасына усап, окытувшылык кеспиди сайлаган — Черкессктеги педколледжде окыйды. Ога тете улы ман кишкей кызы авыл мектебинде. Атайлары ман абайлары оларды ерге-коькке салмай суьедилер. Саьбийлер уьйкен суьйимлик, сабырлык болган аьелде оьседилер.

Суьйтип, Женя ман Асаннынъ балалары, олардың да тувдыклары уьйкен татымлыкта, берекетликте яшайдылар, тувра йолда юредилер.

2017 йыл

ОТЯГАНЪНЫНЪ КЫЗУВЫ СОЪНМЕСИН

Сосы юмсақ шырайлы, наъзик кевдели, сексен эки ясына толып, сексен ушке басқан қысқаяклыды коьрген аьдем, онынъ кайратлыгына, болымлыгына, колыннан баьри затта келетаганына ыйнанмаяк. Заманлары еткенде, онынъ асыраган эки кызы да, баска авылларга киевге кеттилер, балалышагалы болдылар, ялгыз қалған аналарына тез-тез келе турадылар. Таьтлихан-аьей де (ога авылда Тотай деп айтадылар) энди ялгыз қалдым деп, эки колын кавыстырып, тоьринде олтырып турмайды. Балалайыннан

Таьтлихан-аьей

алып куллыкка ийленип оьскен қысқаяклы, аьрекетлевин энди де тоқтатпайды. Эртеникте турғанлай, ол, эки колын яйып дува этип, «Шуькир, Қудай, бергенинъе» деген соьзлери мен куьнин баслайды. Этеек болсанъ, уйде куллык коьп деп, бар куллыкларды этеди.

Каралдысы кымтактай. Эркек куллыгын да, кыскайкы куллыгын да этип уйренген Таьтлихан-аьей бир куллыктан да коркпайды. Заманында каралдысында кара мал да, койлар да асыраган. Соьлеги заманда да янувар асырайды, авла карайды. Яз келсе, онынъ каралдысы «еннет» болады. Ахыр-туьрли шешекейлердинъ кокысы юрекке рахатлык тувдырады, онда кирсенъ, шыккынъ келмейди. Бакшасында ералма, наьртуьк, кабак оьседилер. Бакшадынъ экинши яртысы — бав. Колы енъил. Сондай кыскайкыга айта болар ногайда — берекетли, босагасынннан май аккан аьдем деп. Машаллах!

Кыстынъ куьнинде онынъ кишкенекей уьйине кирсенъ, терезесинде, стол уьстинде туратаган туьрли туьсли шешекейлерге сукланасынъ. Ийисли-кокыслы этип алдынъа салмага асыккан боьртенъке ногай шайы да, денинъе майдай болып ягылады, айкасуьга шақырады. Онынъ яшавын коьрсенъ, сосы кыскайкы сав оьмирин сабырлыкта, тынышлыкта озгаргандай коьресинъ. Ама ол биринши караска.

1930-нши йыллар. Элимиздинъ кыйынлы шаклары. Ашлык. Алакай авылыннан Эминнинъ улы Халид Керейтов эм Батайдынъ кызы Нурхан Утагонова аьел курдылар.

— Эртениктен кешке дери куллык этселер де, олардынъ уьйге алып келетаган кыйын аклары бирер качан наьртуьк болатаган эди, — деп эсине туьсиреди сол аьелдинъ тунгышы, бизим хабарымыздынъ бас геройы Таьтлихан-аьей Керейтова. Бала заманда атасы ман анасы куллыкка кетселер, Таьтлихан бебелерин караган. Оьзи олардан азга уьйкен болса да, бас-коьз болган. Эртеникте эртенъ мен турып, туьйирменге шерет алмага ога борыш болган. Бир кишкенекей аяк наьртуькти тартып, уьйге аькелер уьшин, кешке дери шеретте турган.

Аллах эки айланып сол кыйынлыктарды коьрсетпесин,
— дейди ясы уйкен коьзясларын ыслаялмай.

Ога да разы болып яшап турганлай, Уьллы Аталык кавгасы басланады. Балаларын калдырып, сол кавгага халк пан бирге аьелдинь уйкени Халид те йолланады. Бес бала Нурханнынь кушагында каладылар: Таьтлихан, Альбий, Саьлбий, Кельдихан.

Аьелдинь мойсасын оьзине арткан Нурханга косагынынь кавгадан кайтканын коьрмеге Аллах буйыртпады. Халид Эминович Керейтов Украинадагы Переселенцово деген селода болган каты согыслардынь биринде йигитлерше оьлген. Мынълаган совет аьелерининь бириндей болып, Халидтинь аьели де, сол кавгадынь зыкысын шекти.

Аллага шуькир, аьр биримиз де яшавда тувра йолымызды таптык, баьримиз де оьз алдына аьел курдык, — деп эскереди сол куьнлерди Таьтлихан-аьей. Сол огырсыз кавгадынь куйыны ман адасып, «балалар уйине» туьскен аданаслары Альбий де етписинши йылларда юртын тапты. Кардаш-кавымы арасында онъып-оьсип яшады. Аьелдинь уйкени Таьтлихан-аьей сол затларга аягы ер баспай суьйинди. Уьйкенлигин этип, бебелерине уьлги болмага шалысты. Кайсы ерде ол тек куллык этпеди? «Эркин-Юрт» совхозында, шойын йолдынь коьпир салувшы бригадасында, Эркин-Шахар мал беслев биригуьвинде. Кайсы ерде ислесе де, кыскаяклы намысы ман, сыйы ман иследи. Мал беслев биригуьвининь онлаган мал каравшыларына Таьтлихан Керейтова казан аскан. Онынь казан асув усталыгы баьрисине белгили болган. Енъил-елпуьв мен асып коймай, ол эртениктен кешке дейим куллык эткен ясларга туьрли-туьрли даьмли ногай аслар этти: сокта, этли кувырдагын, сув боьрек, манты, сорпа. Сырлы шелек пен ювырт уйытты.

— Ах, сол яслардынъ коьплери дуныядан оькинишли кештилер. Али Керейтов, Оьмирбек Сунчалиев, Назим Байкулов, Сапар Кубанов, Вова Кумратов. Еннетли болсынлар. Калганларын Аллах санатпасын, — дейди Тотай-абай.

Картлыгы етип, тийисли тыншаювга шыкканда да, Таьтлихан-аьей тынышына олтырмады. Кыскаяклы авылда озатаган сабантойларда, баска ийгиликлерде де коьп катнасты. Кыймаслары Шайдат Картукова ман, Муратхан Найманова ман, Крымхан Катаганова ман авыл-авылдан сабантойга келген аьдемлерге катлама-бавырсак писирип, боьртенъке шай иширгенлер.

— Аьдемнинъ ишеек сувы таьвисилсе, биревди де бу дуныяда ыслап калдырып болмайды, сайсы. Сосы кыймасларымнан сонъ, яшавым куьнъирт болгандай коьремен. Яткан ерлери еннетли болсын, — дейди ол кыймасларын эскерип.

Сонынъ арасында ол дуныядан кешкен эки бебесин де, янъыларда яшавдан кеткен Саьлбий бебесининъ ян досы Ногайханды да эсине туьсиреди. Онынъ «ах, Альбийим, Саьлбийим...» деген соьзлеринде кайдай оькиниш барын сезбей болмайсынъ.

Тотай-абайдынъ касыннан узак болмаган ерде, аьптесининъ кайгыларын боьлип, суьйикли Кока синълиси яшайды. Бебелерининъ балалары да оны ялгыз этпейдилер. Суьйтип, Аллахтынъ бергенине канагат этип, Эркин-Халк авылынынъ алды бетинде яшайды сосы эсли аьей оьзининъ эскеруьвлери мен, йиенлерине, йиеншерлерине куьезленип, отягасынынъ саклавшысы болып. Сол берекетли отягадынъ кызувы соьнмесин.

ХАСАННЫНЪ ДУНЫЯСЫ

Хабарласув

Хасан Милушев Черкесск каласында 8-нши мектептинъ сегизинши классында оқыйды. Онынъ туганлары Кызыл-Юрт авылыннан. Кишкей Хасан бала бавына барып баслаганда, онынъ анасы Елена Назировна Купчакова-Милушева баладынъ коьп затты билмеге аваслыгын коьрип, бек шалысты, ога йиберегаган заманы ман санаспады. Сол шакта бала яшавдан не зат алмага болаяк болса, соны анасы баласына берип билди. Мектепке барып баслаганда, анасы Хасанды туьрли спорт секцияларга аькетип, туьрли тармакларда сынады. Суьйтип, ол бир кесек заман «Эльбрус» ансамблин йоклады. Соьле болса, ол оьз ыркы ман «Динамо» спорт клубын йоклап, бир кесек етимислерин де коьрип туры. Мен соны эситип, онынъ акында телеберуьвде де коьрип, бала ман хабарласпага суьйдим.

Хасан Милушев

Хасан, сени спорт пан каърлемеге не зат себеп этти?

Соравынъызга явап берип, бириншилей айтаягым, мен аьелде эр бала болып тувдым. А эр аьдем, мен билистен, карувлы-такатлы болмага керек. Экиншилей, анам мени атасыз оьстиредиди. Атам спортты бек суьйген. Оьзи де МВД тармагында ислеген. Экстремистлер мен куьресте ян берген. Мен бир ясына да толмаган бала болып атамнан калып, оны ман соьйлемеге де етиспедим, ама мен ыйнана-ман, ол меним спорт пан кызыксынганымды, каърлегенимди коьрген болса, бек суьйинеек эди. Сол затлар себеп болды меним спорт пан каърлегениме.

Анъладым. Белгисинше, спорттынъ туьрлилери коьп. Сен кайсысында токталдынъ?

Спорттынъ коьп туьрлилери мага ярайдылар, ама «Кудо» янымга бек баа. Ол спорт — янъы. Японияда 80-нши йылларда шыккан. Оны шыгарган куьнтувар единоборстводынъ устасы Адзума Такаси. Карате кекусинкай, дзюдо куьресиди, тайск боксы — олар кудога киретаган кесеклери боладылар. Кудо ман уьйкенлер де, кишкейлер де каърлемеге боладылар. Ол спорт ойыны аьдемди тек куьшли, карувлы этип калдырмай, онынъ ишки дуньясын да туьрлендиреди, даьврлендиреди, аьдемде кайдай да бир ийги нышанлар кеплейди.

Машалла, Хасан, суьйген спортынънынъ акында аьруьв билесинъ. Суьйткенде, ким ди сол аьжейипли спортты сага суьйдирген? Ким ди сенинъ тренеринъ?

Меним тренерим — Каргаев Мурат Билялович. Черкесск каладагы «Кудо» спорт школасынынъ председатели. Ол оьзи бас тоьрешиди. Бек тынышсыз тербиялавышы. Бизим

аыр-бир абытымыз ога белгили. Мектебимизге келип, бизим кайтип окыйтаганымызды тергейди, сорады. Мектептинъ басшысы ман да тар байланыс тутады. Аыр заманда бизим дневниклеримизди карайды, осал белгилер болса, шамгалады, тренировкаларга киргистпейди эм биз осал белгилеримизди туъзетпеге амалсыз боламыз. Бек каты тренер.

Тувра. Суыйтип те болмага керек. Сайлаган спортынь да, Хасан, юмсақлардан тувыл. Сол тувыл ма?

(Куълей берип) Аъше. Бизим де ога хаътеримиз калмайды. Туънегуънлерде республикалык сынасларда катнасып, озинъ мен тенъ ясларды енъип, биринши орынга тийисли болдынъ. Ол уйкен оъктем, суыйиниш тренеринъ де, сени суыйген ювықларынь да. Алдынъда сени уйкен яшав саклайды. Озинъди ким болмага аъзирлейсинъ? Ондай ойлар келе ме басыньа?

Элбетте. Мен анамда ялгыз бан. Сонынъ ушин мен яшавымда баъри затты да анамды разы этер ушин этекпен. Неге десенъ ол сав яшавын мага багыслайды. Ол меним эм атам, эм анам. Алдыда салган мыратларым коьп. Олардынъ бириси — спортты тасламай, тек алдыга барув эм, Аллах буйыртса, атамдай болып МВД ман байланыслы кеспиди сайлав.

Хасан, сен ногойша бир аруув таза соьйлейсинъ. Кайданды ол?

Меним атайым, абайым авылда яшайдылар. Олар мени мен тек ногойша соьйлейдилер. Яз келсе, уьш ай каникулды мен авылда тураман. Йолдасларым ман балык ысламага бараман, футбол ойнайман. Шегердеги оьсимликлердин, туърли куслардынъ атларын ногойша кайтип айтылатаганын

билмеге шалысаман. Адаспай-саспай биз, тенъ-йолдаслар,
тек ногайша сойлеймиз.

**Сав бол, Хасан, мени мен хабарласканынъ ушин.
Сол сенинъ айланатаган кишкенекей дуныянъ кызыклы
болсын, кайгысыз яша. Салган мыратларынъ толып
барсын. Сав кал!**

Сиз де сав болынъыз!

АЪПЕРИМ СИЗГЕ!

Туьнегуйнлерде савлай Ногай районуымызга яйылган суййинишли хабар баьрининь де коьньилин коьтерип, оьктемлерин оьстирди.

Эркин-Халк эм Эркин-Шахар мектеплерининь экинши эм сегизинши класстынь окувшылары Алия Кабардаева эм Беслан Дюрменов Самара областининь Кинель-Черкассы районуында шатраш бойынша озган авыл мектеплерининь окувшыларынынь 14-нши Савлайроссиялык шатраш турниринде катнасып, биринши орынды алып, чемпионлар болып кайттылар. Сынаслардынь барысында агалы-инилер Ислам ман Мухаммад Карасовлар да айттырылдылар. Ислам — экинши орын (8 ясында), а кишкей Мухаммад (6 ясында) «Турнирдинь энъ кишкей катнасувшысы» деген номинациядынь баргысынынь иеси болды. Кишкей спортшыларымыздынь коьньиллерин тагы да бек коьтерип, кардаш-кавымлары, Ногай районуынынь маданият боьлигининь куллыкшылары оларды Невинномысск станциясында кобыз бан йолыктылар.

Турнирде Россиядынь 18 регионуннан командалар йыйылган эдилер. 5—10 командасы болган регионлар да бар болган. Карашай-Шеркеш республикасыннан болса, бизим бавырдастарымыз сынъар команда болып орташылык эткенлер. Олар ман бирге тренерлери Джанибек Хусинович Карасов пан Муратхан Шахимовна Баисова барганлар.

Ортада: тренерлер Джанибек эм Муратхан Карасовлар.
Шатрашшылар: Б. Дюрменов, А. Кабардаева,
Ислам эм Мухаммад Карасовлар

Айтып озбага тийисли, сосы абрайлы, арып-талып билмейтаган, балаларды янларыннан артык суьетаган эки инсан оз ырклары ман, юрек шақырувлары ман уйкен куллыкты юргистедилер. Джанибекти, мен айтпасам да, ногой халкы аьруьв таныйды. Аьвелде Эркин-Халк авылынынъ администрациясынынъ тынышсыз басшысы Джанибек Хусинович тыншаювга кеткенде де, халкына пайда аькелмеге шалысады. Оьсип келеяткан несилди спорттынъ интеллектуаллы туьрлиси мен кызыксындырады. Эсимде, тыншаювга кетпей туруп, ол тек Эркин-Халк авылынынъ балаларын шатраш ойынына уйьрететаган эди, а соьле болса, Эркин-Халк, Адиль-Халк, Икон-Халк мектеплердинъ балаларын да шатраштынъ сырларына уйьретеди. Мен ога

эм онынъ косагы Муратхан Шахимовнага халктынъ атыннан уйкен савболсынды айтаман.

Олар уйгынлаган «Ферзь» клубыннан уста шатрашшылар шыкканлар. «Спорт мастерининъ кандидаты» деген атка тийисли болган шатрашшылар соъле уйкен вузлардынъ студентлери болганлар, аъле куллык этип те баслаганлар. Олар Есенеев Аслан — Москвадагы йогары экономикалык окув отанын битирген. Керейтова Индира — Дондагы Ростовтынъ медицина академиясын кутылган. Найманова Радима, Санглибаев Замир, Карасов Магомед эм сондай коьплер йогары кеспили специалистлер болмага аьзирленедилер. Олар мектепте де тек бесевлерге окыганлар.

Самарада озган турнирде енъип келген балалар оларга ызлап, озлерининъ, клубларынынъ, Ногай районынынъ атларын айттырады демеге болаяк.

Он уьш ясындагы Беслан Дюрменов шатраш пан бес ясыннан алып каьрлейди. 2015 йылда Сочидинъ Догомыс микро-районында озган «Ак ладья» деп аталган халклар шатраш турниринде катнасып, «Спорт мастерининъ кандидаты» деген атка тийисли болган. Онынъ арасында СКФО-да озган сынасларда да катнасып, баьленше кере баргышы, Россиядынъ яс-явка йогары лигасынынъ чемпионатынынъ катнасувшысы болган. Беслан бу йылдынъ биринши ноябринде СКФО чемпионатында катнаспага белсинли аьзирленеди. Биз ога мырадына етип, биринши орынды алганын сагынамыз.

Алия Кабардаева аъле кишкей болса да, тренерлери ога уйкен сеним этедилер. Сосы наьзик кыз балага карасанъ, бир де ойланмаяксынъ онынъ акылы айлак оьткир деп. Бу йылдынъ декабринде мине эки йыл болятыр онынъ шатраш пан каьрлеп баслаганы. Алиядынъ анасы Маргарита

Кабардаева кызынынъ пешининъ бир муъйисине яркынлы орын эткен. Онда Алиядынъ дипломлары, сый грамоталары, кубоклары, медальлери, сыйлы баргылары тизилип турадылар. Мине бу йол да ол оъзи мен яслы балалар ман сынасып, тогыз ойынды да енъуъв мен аткарып, турнирдинъ чемпионы болып шыккан. Аъперим сага, кызалак! Йолынъ ашык болсын!

Ислам ман Мухаммад — командадынъ суъйикли ша-трашшылары — Джанибек пен Муратханнынъ йиенлери боладылар. Оъзлерининъ тешкеруъвли ойынлары ман балалар тоърешлерди сейирсиндирмей калмайдылар. Яслар онлаган дипломлардынъ, баргылардынъ иелери боладылар. Биз оларга да уйкен сеним мен караймыз. Халкымыздынъ интеллектуаллы спорт туърлисинде ногай балалары коъп болганын сагынамыз, олардынъ атлары тек бизим республикада эм кыралымызда тувыл, тыс кыралларда да айтылганын суъемиз.

2016 йыл

АМИНАДЫНЪ МЫРАДЫ

Найманова Амина Расуловна 2003 йылда Янғы-Уренгой каласында туган. Онынъ ана беттен аьеси Булгарлардынъ кызы Муратхан Муратовна эм атайы Найманов Назир Альбиевич Янғы-Уренгой каласында коьптен бери яшайдылар. Кызлары Ильянадынъ саьбийи Аминады ерге-коькке салмай суьведилер.

Балалар бавын йоклай туруп, доьрт ясындагы Аминады олар газпромнынъ «Дорожник» спорт комплексининъ «Художестволы гимнастика» деген школасына яздырдылар. Яздырганларынынъ маьнеси — сол оьнерликке баладынъ аваслыгын, болымлыгын коьрип, таьвекелендилер. Уста тренердинъ колына бердилер. Политика (тукымы) Нелли Федоровна Аминадынъ сол оьнерге усталыгын, болымлыгын коьргенде: «Аминадынъ келеектегиси сендиреди» деп, оьктемин ясырмады.

Найманова Амина

Боран, ел деп карамай, аьеси Аминады баьленшакай шақырым ерде орынласкан спорт комплекске оьзи аькетип-аькелип юрди. 35—40 градус аязда, активированный куьнлерде де йиенин тренировкалардан эш токтатпады.

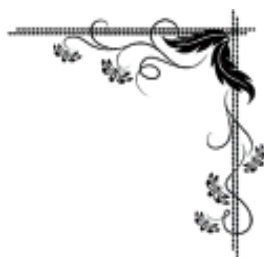
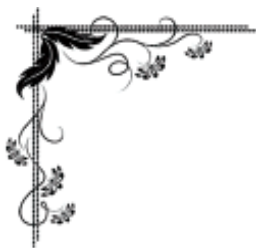
Йылдан йылга Аминадынъ сулыбы шыныкты, оьрленди. Ол Ямало-Ненецкий округтынъ туьрли ерлеринде орынласкан калалардынъ художестволы гимнастикадан озатаган амалламаларында катнасып баслады. Уьйдегилерин, боьтенде Муратхан-аьейди, бек кувандырды. Буьгуьнги куьнде онынъ уьйинде коьп етимислерининъ шаатламалары: онлаган сый грамоталары, дипломлары, эстеликли баргылары турадылар.

Янъыларда Найманлардынъ аьелине тагы да бир уьйкен суьйиниш келди. «Зачислена в Школу Олимпийского резерва» деген хабар куры аьели тувылды да, савлай кардаш-кавымга, ногай миллетине оьктемлик тувдырды.

Етинши июньде бас каламыз Москвада, «отборочный турда», Амина баьри номинацияларды йогары белгилер мен оьтип, олимпиада школасынынъ резервине кирип, авылга (Адиль-Халкка) кайтты.

Биринши сентябрдинъ келгенин кызалак шыдамсыз саклап турды. Август айынынъ сонъында ол аьели мен Элимиздинъ бас каласы Москвага йол алды. Эндиден арбатын ол аьели мен сонда яшаяк эм суьйген спортынынъ каьрин шегеек.

Яхшы йолга, Амина! Сол суьйген художестволы гимнастиканънын сырларын терен билип, йогары етимислерге етип, бактынъ онъыннан болганын биз сага ак юректен йораймыз.

Мақалалар

НЕГЕ КАВГА ЭСТЕН ШЫГЫП БОЛМАЙДЫ?

Бештаов Кадыр-Али ян досы Мукминат пан

Тогеректе мен тавыслар эстемен,
Данъылымда куллык пан йыр яйнайды.
Тогеректе яшав кайнап коьремен,
Неге кавга эстен шыгып болмайды? –

деп язганым бар эди аэле бала шагымда. Ол 20-ншы оьмирдинъ 60-ншы йыллары болса ярайды. Аьвелде мектеплерде аьскершилик-патриотикалык тербиялав куллыклары куьшли салынатаган эдилер. Биз, пионерлер, «Кызыл следопытлар» кружогында белсинли катнасып, аьр-бир уьйден кавгада болган аьскершиди «Дневник боевой Славы» деген альбомларымызга язатаган эдик. Онда кавга ветеранлардынъ каьртлерин салып, кыска кепте яшавлары акында, кавгада кайсы ерде согысканларын, кайдай савгаларга тийисли болганларын белгилейтаган эдик.

Оннан сонъ да коьп йыллар оьттилер, коьп сувлар актылар, ама кавгада янларын бергенлер де, сав калганлар да, Аллага шуькир, соьле де мутылмайдылар.

Буьгуьнги меним хабарым Уллы Аталык кавгадынъ катнасувшысы, Кызыл-Юрттынъ йигити Кошердинъ улы Кадыр-Али Бештаовтынъ акында.

Кадыр-Али (ога суьйип Шатау дегенлер) озган оьмирдинъ 25-нши йылында Кошер мен Зорыйдынъ татым аьлинде тувган. Ога тете болып бебелери Асау ман Ибрагим тувганлар.

Аталык кавгасы басланганда, Кадыр-Али он алты ясында эди. Он сегиз ясына толганлай, ол атасына оьз Элин фашист йьрткышларыннан коршаламага кетеегин билдирди.

Кошер-агай иши куьйип оны кызганса да, оравлык этпеди, тек Аллахтан колын яйып: «Аман барып, сав кайт, балам» дегенди тиледи.

Боьркин басына басып кийген Кадыр-Али кавга бойында атасынынъ юзи кызаргандай зат этпеди. Аьр заманда да ол сыдырадынъ алдында, тек алдыга абытлады. Смоленщинадынъ агашлыгында, Альп тавларында эм Германиядынъ ерлеринде коьп согысларда катнасты. Кайсы

ерде де Кадыр-Али шынты йигитликти коьрсетип билди. Сол затлардынъ акында кызы Сашадынъ (Александра) сандыгында йыйылып туратаган орденлери эм коьплеген медальлери ашык шаатлайдылар.

Кадыр-Алидинъ тунъыш кызы Александра, абайы ога бу атты бир себеп болып айтыпты, атасын яныннан артык суйген. Кавгадан сонъгы йылларда тувса да, ол атасынынъ кавгада юрген йолларын коьп сорап турган. Аьр-бир орден, медальлер не зат уьшин берилгенин билген. Сосы язганымды да мен онынъ хабарлавына таянып язганман.

...Немец фашистлерин кувып, Совет Аьскери Пруссия ерине дери еткен. Алдыда — Алленштейн каласы.

Пулеметшылар куьбининъ командири Кадыр-Али Бештаовка явдынъ сыртына шыгып, онынъ кашаяк йолын бумага деген буйрык берилген. Бештаов аьскершилерди йыйып, алдыдагы эсапты анълатты. Аьр ким де туьсинди: эсап бек авыр, болса да, оны шешпеге керек.

— Аьзирленинъиз! — деген буйрыкты берип, Кадыр-Али оьзи биринши болып дорбасын ядыраларга толтырып баслады. Онынъ коьримине баскалар да ызладылар. Суйтип, юкленип, станковый пулеметты колларына коьтерип, яслар яв бетке йол алдылар.

Алды сыдыраларды немецлер каты коршалайтаган эдилер. Болса да, К-А. Бештаов йолдаслары ман ол ерди аман-эсен оьттилер эм алма бавынынъ ишинде орынластылар. Эндигиси олар ерге ярык туьсуьвин эм явдынъ блиндажлардан шыгувын саклай эдилер. Суйтип те, бир кесек заман озды. Фашистлер шыгып, бир кесек айландылар. Кухня келгенде, онынъ тоьгерегине йыйылдылар. Сол ок заманда Бештаовтынъ «от» деген буйрыгы эситилди.

Пулемет немец-фашистлердинъ йиги кесегин йыкты. Ама калганлары дзотларга кирип, пулеметшыларга карап ат-

кышлап басладылар. Каты согыс басланды. Ама фашистлер совет пулеметшыларын бавдан шыгараялмадылар. Явдынъ отын оьзине тартып, К-А. Бештаовтынъ расчеты бизим бас куышлерге алдыга бармага амал берди. Сол согыста ол яралы болды. Ама согыс майданыннан кетпеди.

Мунда коьрсеткен йигитлиги уьшин Кадыр-Али уьшинши дережели Данъклык Орденине тийисли этилди. Экинши дережели Данъклык Орденин Кадыр-Али Бештаов Альп тавларындагы согысларда алган.

Кавга йолларын ол шеркеш йолдасы Огид Муссович Карданов пан бирге оьтеди. 1943 йылдынъ 16 ноябриннен 1944 йылдынъ февраль айына дери олар Витебск туьбиндеги «Невельский мешок» деген еринде гитлершилер мен согысадылар. Белгили «Багратион» операцияда да катнасадылар. Беларусь ериндеги Молодечно, Лида, Гродно деген калаларды йырткышлардан босатадылар. Каты согысларды олар йигитлерше оьтедилер.

Олардынъ йигитлиги акында алдынгы «Ленинское знамя» республикалык газетамыздынъ бетлеринде отставкадагы гвардия майоры Ф. Таланов «Атакують конники» деген макаласында да язган.

Ама каты согыслардынъ биринде О. Карданов йигитлерше ян берген. Кавгадан сонъ ога Совет Союзынынъ Баьтири деген ат берилген. Йолдасын йойганнан сонъ да, К-А. Бештаов коьп согысларда катнасады, тенъи Огидтинъ де оьшин алады.

Тенъине сыйлы ат берилеектен алдын, комиссиядынъ катнасувшылары Бештаов пан коьп йолгысып, Огид Кардановтынъ акында сорадылар. Ол бир затты да ясырмай айткан.

Мен булайда ойлайман, эгер Бештаов уялшанъ болмай, бир аз йигерли боган болса, ким биледи, белки, ога

да сондай ат берилмеге болар эди. Ама онынъ касиетинде «мен», «мен» деген коькирексинуьв кылыгы болмаган. Акый-катлай да, кавга заманда Бештаовтай баьтирлик эткенлер коьп те болган боларлар, ама олар билинмей яде изленмей калганлар. Кавга заманда, кайсы аьскерши де баьтирлик атты алайык деп тувыл, явды енъеек деп, гитлершилерден озьимиздинъ ерлеримизди тазалайык деп, кавга эткенлер.

Аьжел йокка, оьлим йок дегенше, Кадыр-Али сол кыршылдаган кавгадынъ ишиннен сав калып, аман-эсен уьйине кайтты. Коьшер-агайдынъ суьйиниши коькке етип суьйинеди. «Кудайым-Алламга шуькир, тилегимди алды» — деп, кайта-кайта юзин сыйпап, ол намаз уьстинде тилеклер тиледи.

Аьле де яс кевдесинде каны кайнаган йигит, эсин-басын йыйып, авыл хозяйство тармагында куллык этип баслады. Заманы ман санаспай, К-А. Бештаов кеше-куьндиз куллык этти.

Хозяйствода специалистлер етпегенде, ол бухгалтерлердинъ курсын кутылып, озьин сол тармакта да коьрсетти. Малшылыкта да коьп йыллар иследи. Каерде куллык этсе де, ол янын аямады, салган мыратларына етип барды, хозяйстводы коьтерди.

Онынъ шалысувын коьрмей калмайдылар. Онлаган «Сый грамоталардынъ», эстеликли савгалардынъ иеси болды. Коьп кешикпей, яныплы куллыкшы ясты коммунистлер сыдыраларына алдылар.

Тек 1951 йылда ол озь алдына аьел туьзбеге мырсат тапты. Суьйтип, онынъ бавырмалы косагы шеркеш кыз Мукминат Айдемировна Машукова болды. Келинге Бештаовлар кыскартып Катя дегенлер. Бир йылдан ол ногой тилинде сувдай таза соьйлеп баслады эм Бештаовлардынъ суьйикли келини болды. Аьелде доьрт бала тувды: эки кыз бан, эки яс.

Буьгуьнги куьнде олардынъ баьриси де аьелли болганлар. Саша ман Света кызылтогайшы ясларга киевге шыктылар. Саша — Эминовларга, Света — Кумратовларга. Кардашлары Алтай 2013 йылда каплестен дуныядан кешти, еннетли болсын. Раскельдийлердинъ ярасыклы, кайратлы кызын алган эди. Аьели Кызыл-Юртта яшайды. Кенжапайлары Альбий орыс кызды суьйди эм ога уьйленди. Олар бир тил тавып яшайдылар. Алтайдынъ аьелиннен калганлары, баьриси де республикалык орталыгында, Черкесскте, яшайдылар. Олардынъ баьринде де уьшер балалары бар.

Яшавынынъ 72-нши йылында Кадир-Али яшавдан тайды. Онынъ артыннан алты йыл да яшамай, ян косагы Муслимат та кетти.

Ата-аналары эслерине туьсселер, аьптели-синълилер, кардашлар йыйылысып авылга келедилер. Олардынъ кабырларын йоклайдылар, колларын яйып дува этедилер.

Яшав барады... Келеяткан Уллы Енъуьв байрамын аталары коьрмесе де, аьвлетлери коьрип, сол Уьйкен Енъуьв Куьнин ювыклатканлардынъ ишинде олардынъ аталарынынъ да уьйкен уьлиси бар экенине оьктемсийдилер.

2015 йыл

САЛАМ САГА, ГОЪЗЕЛЬ КРЫМ!

Кобан ногойларынынъ элшилери
Крымда озган «Хыдырлез» байрамында

Салам сага, гоьзель Кырым, Кобаннан,
Тав туьбинде орынласкан ногайдан.
Юзлеп йыллар озсалар да арадан,
Биз табылдык, соьнип кетпей, яньыдан!

Сосы юректен шыккан соьзлерди давазымды шыгарып, кушагымды яйып айткым келди, бизим коьлигимиз тегершиклерин басып, Крым ерлерине киргенде басканда. Сав яшавымды ногайлар яшайтаган юртларды коьрмеге, олар ман айкаспага аьсирет болган мырадымга етип, сосы йылдынъ биринши май куьнинде биз беттен Крымга йол алган элшилердинъ ишинде мен де, сосы макаладынъ иеси, бар эдим.

Уьйкен куваныш пан, уьстенлик пен, биз, Кобан ногайларынынъ элшилери, ата-бабаларымыздынъ аяк басып юрген ерлерининъ бири, аьлемет ярасыклы (гоьзел) Крымга келип, онда озган «Хыдырлез» байрамында катнасып, куванышымыз койнымызга сыймай, артка кайттык. Соьзимнинъ басында сол узак йолга бизди аькетип аькелген ясларымыз: Артур Хутовка, Артур Наймановка (Икон-Халктан), Арсланбек Зитляужевке (Черкессктен), Асан Наймановка уьйкен муьсиревимди билдиремен. Сав болсынлар. Сондай ясларымыз халкымызда коьп болсынлар.

Коьтере де аьлеметимиз калды танъда, доьрт саьатлерде, Крымнынъ Евпаторий каласынынъ авызында бизди йолыгып, алдымызга шыккан ногай ясымыз Хаджи-Мурат (Юра) Джемекуловка. Ол Токтамыс авылыннан, Евпаторийде йоллар салатаган фирмада ислейди. Бизди (он бес аьдемди) бек онъайлы конак уьйге янме-ян орынластырып, уьш куьнди де тоьгерегимизден айланып, асымыздысувымызды иширип, шынты конакбай болып билди. Онынъ ян досы Радима, айлак яныплы кызы Мадлен де бизим янымыздан бир куьнди де айырылмадылар. Сав болсынлар.

Мине май айынынъ уьшинши куьни де етти. Коьликлер мен тизилисип биз Евпаторий каласыннан «Хыдырлез» байрамы озаяк ерге йолландык. Байрам озаяк ер Бахчысарайдан узак болмаган, айлак бек ярасыклы яйдак ерде орынласкан. Байрамнынъ басланаяк вакуьты он саьатке карарланган болса да, тогызларда мунда аьдемнинъ коьбиннен аяк баскандай ер йок эди. Авады миллет саз алатлардынъ давыслары бийлеген. Крым республикасынынъ туьрли калаларыннан эм районларыннан коьплеген элшилери келип, оьз каралдыларын (дворларын) туьзгенлер. Олар аьр кимиси де оьз артистлери мен, концертли программалары ман келгенлер эм каралдыларынынъ алдында оьнерлерин коьрсетедилер. Узак болмаган ерде Дагестаннан келген уста арканшылар да оьнерлерин коьрсетедилер. Оьз алдына ер бийлеп, пелвандай-пелвандай туьелер де келгенлер. Юрген аьдемлерге эш бир эс те этпей, йогар коьтерген басларын тоьменлетпей, уйкыга калгыгандай коьзлерин кынъырайта берип, олар айт деп куьйзевде. Янларында еннет куслары — тотыгуслар кезинип юредилер. Ярасыклы кусларга коьплеген аьдемлер токталып, сейирсинип карайдылар. Кусларга карарланган сыдырадынъ бойында «юлкакай» коразлар да косар-косар болып, «оьлеек болсам да енъер мен!» дегендей, сынасларга аьпме-аьзир болып турылар.

Не аьлемет! Йолдынъ аргы ягында темирши яс кызыксынганларга оьзининъ усталыгын коьрсетеди. Янынъда, балшыктан туьрли затлар этип, шоьлмекши устасы да карлейди. Онынъ ясаган сувенирлерининъ ишинде пеште кептирилген сызгыравыкларды коьрип, сейирим калды. Шырторгайга усатылып этилгенлер. Ишине сув куйып уьрсенъ, шынты шырторгайдай болып шырылдайдылар. Мен ян-яныма да карамай, сол балалыгымда тоймай ойнаган шырылдавыкларды куржынымды толтырып, йиенлеримге савга этермен деп алдым, сызгыртып та карадым...

Узын соьздинъ кыскасы, сосы куванышлы, шав-шувлы ярмалыктынъ ишинде оьзинъди бир Востоктагы ярмалык-тадай коьресинъ...

Казанларда миллет аслар кайнайдылар, тоьсеклерде бувдай мазаллы йигитлер куьреседилер, бир аз эректе атшабыс барады. Шынты сабантой! Миллет кийимлери, кыз балаларга деп тигилген шыбалар, крым боьрклер — коьздинъ явын аладылар. Боьрк деп айткан уьшин, ол — боьркке де усамайды. Бийик болмай, енъил, ярасык катеби куьпленген тоьгерек зат. Катебидинъ уьстине оьрнеклер токылганлар. Аьдетинше, боьрктинъ уьстине енъил шарф яде явлык таслап коядылар. Буьгуьнги байрамда сондай боьрклер коьп кызлардынъ басында. Ол Крым татарларынынъ (ногайлардынъ) миллет кийимлерининъ бириси.

Мине он сабат те толды. Бийикликте орынласкан, темир конструкциясыннан ясалган уьйкен сахнага Крым Республикасынынъ басшысы Сергей Валерьевич Аксенов оьзининъ ярдамшылары ман шыкты. Юзлеген крымшыларды, келген конакларды байрам ман кутлады, байрамнынъ уьйкен маьнелигин беркитти. Суьйтип пен, куьн узагына созылган концерт программасы басланды.

Коьп миллетли крым халкы оьз маданиятларын биледилер эм йоймай саклайдылар. Сол затларга шаат болды олардынъ концерт программасында коьрсеткенлери. Кыска заманнынъ ишинде биз бир кесек крым татарлары ман (ногайлар ман) таныстык, ойларымыз бан боьлистик. Айкасувдынъ арасында бизди Джанкой районынынъ «каралдысына» конакка шақырдылар. Олар да бизди бек хош коьрип йолыктылар, сыйладылар. Оькинишке, кыска заманнынъ ишинде салган мыратларымыздынъ коьбисине етиспедик. Уьйге кайтканымда, мен интернет аркалы крым татарлары (ногайлары) акында коьп материаллар карастырдым, онынъ тарийхи мен ювык таныстым. Бахчисарайдагы Ханнынъ

Сарайын коьзим мен коьргенимге оьктемсидим. Соьлеги заманда крым татарларынынъ сарайлык архитектурасы дунияда ялгыз бир уьлги деп саналатаганын да билдим.

Тагы да артымга кайтып айткым келетаганы, крым татарлар яшав йолларында коьп кыйынлыклар коьргенлер. Энь авыр кыйынлыклары — ол 1944-нши йылдынъ 18 майы болган. Кыска заманнынъ ишинде уйлериннен, муьлклериннен айырылып, шуьшсизден кувгынлыкка ушыраганлар. Балаларды, карт-курткаларды, кыска-кыларды (эркеклер кавгада болганлар) маллардай этип, туншык, эсиксиз, терезесиз вагонларга тиеп, суьргинге айдаганлар. Бир ай кадер йолда болган аьдемлердинъ ишинде оьлгенлер де, дунияга янъы энген балалар да болганлар. Оьлгенлердинъ лесин йолда коьмдирмеге бермей, таслаганлар. Суьйтип, Узбекистанга еткенде де, аштан, мараздан коьп аьдемлер яшав ман аманласканлар. Сол заманнынъ акында хабарлайды крым татарларынынъ «Хайтарма» деген кинолентасы да.

«Гозел Крым» деген аьлемет йырды тынъласанъ, юрегинъ ирийди. Ол йыр кувгынлыкта болып, кыйынлыкларга ушыраган, ама тувган якларын (ватанын) бир куьн де мутпаган халктынъ йыры болады. Бу йырды Крымнынъ коьп йыравлары йырлайдылар, ама Сусана Маметовадынъ йырлаганы меним янымга бек якын. Мен сол йырдынъ соьзлерин биз беттеги ногайлардынъ соьзлери мен коьрсетким келди.

Алуштадан эскен еллер юзиме урды,
Балалыкта юрген ерлер эсимге туьсти.
Мен бу ерде яшалмадым, яслыгыма тоялмадым,
Ватаныма аьсрет болдым, эй, гозель Крым.

Бакшаларынъ эм бавларынъ турган бир еннет,
Сувларынънынъ тазалыгы — ишсенъ, тап сербет.
Мен бу ерде яшалмадым, яслыгыма тоялмадым,
Ватаныма аьсрет болдым, эй, гоьзель Кырым.

Мен артыма, иншаалла, кайтарман энди,
Кайтып келип кушагыма аларман сени.
Хабарымды яс оьспирге тоьгермен йылап,
Кайтип сени суьйгенимди, коьп йыллар санап.

Коьрсем экен мен тез болып тувган элимди,
Эм энъкейип оьпсем экен таьтли еримди.
Мен кайтарман, тек сен сакла, яным суьйген як,
Киндигимиз уьзилмейин биз бир болаяк.

Бала-шага ватаным деп, коьзясын тоьге,
Картларымыз колын яйып, дувалар эте.
Мен бу ерде яшалмадым, яслыгыма тоялмадым.
Ватаныма аьсрет болдым, эй, гоьзел Кырым.

Сосы йырды англичан тилинде бу йылгы Евровидение конкурсында йырлап, Джамала биринши орынга ти-йисли болганын коьплер биле боларлар. Йыравшы сол йырдынъ «Мен бу ерде яшалмадым, яслыгыма тоялмадым» деген кесегин бизге анъламлы ногай тилинде йырлайды. (Кызыксынганлар сол йырды интернет аркалы карамага болаяксынъыз). Политикалык маьнеси бар деп, Евровидениединъ калыбына келиспейди деп, сол йырдынъ тоьгерегинде, эсинъизде болса, коьп эрис-суьрислер де болдылар.

Маьнели кыдырувдан кайтканнан бери, мен Крым ман бек кызыксынатаган болдым, олардынъ акында телеберуьвлерди суьйип карайман. Крым ногайларынынъ яшавлары онъайганын, кайгысыз яшаганларын суьемен эм оларга наьсип йорайман.

2016 йыл

ЮРЕКТИ БУЗЛАТКАН ЙОЛЫГЫС

Кавга кутылганы мине 70 йыл толаятыр, ама мутаялмайды кавгада оьлген ялгыз кардашы Магомедти Мурат-агай Булгаров. Буйгуьнгидей болып онынъ коьз алдына 1938 йыл, атасы, анасы, кардашы Магомед эм уьш аьптеси Янсарай, Баток, Райме келедилер...

Явырыны яйдай, бойлы-шарклы Магомедти сол йыл Совет Аьскерине озгардылар. Эсик абытлап шыгаятканда, Магомед тогыз ясына толмаган бебесин, Муратты, колына

Мурат-агай эм онынъ
улы Иса Булгаров

алып:

— Йигиттей бол, бебем!
Атай ман абайды сага аманатлайман!

Тетейлеринъди де тынъла!
— деп, шайпаксый берип,
тапшырды эм онынъ эки бетиннен тарсылдатаып оьпти.

Ах, билмедилер сол заманда уьйдегилери Магомедтинъ кызмет кылган болжалы кутылганлай, огырсыз кавга басланаягын, онынъ кавгадан кайтпаягын...

Магомедтинъ уьш йыллык кызмети узактагы Сибирьде

озды. Аталык алдында борышын намысы ман толтырып, энди тувган якларга кайтаяк заманда, буздай сузык хабар Элимизге яйылды. Магомедтинъ уйге кайтаяк йоллары кавга йолларына айланадылар.

Уйде саклап турган ювыклары: ата-анасы, карындаслары куьйдилер, яндылар, ама амал болмады. Белин берк бувып, Магомедтинъ атасы Крым, кызлары ман бирге, Токтамыстагы «Ленин» атлы колхозда тылдынъ куллыкшылары болып, фронтты аьжетсизлев куллыкларында юрдилер. Олар кырларда аслык оьстирдилер.

Магомедтинъ фронттан келетаган хатлары куьнненкуьнге сийрек болып басладылар.

Кавгадынъ бир йылын оьтип, ол каты согыста авыр ярланады эм госпитальге туьседи. Ярасы аз болса, ога сузык шалган оьпкеси де косылып, Магомед, бираз эмленгеннен сонъ, командирининъ тапшырувы ман, уйине кыска болжаллы отпускка кайтады. Аяклары ер баспай суьйинген карындаслары, ата-анасы Магомедти аьдуьвлеп, карап, аяк уьстине саладылар, тыншайтадылар. Марка балаларынынъ ийгилигин коьрмеге танъсык болган уйкенлер, ога кыз алмага да уьлгирдилер. Неке кыйып, кишкей той да эттилер.

Ама суьйген кызы ман бир юма да яшамаган Магомед, фронтка асыкты. Уйде бос турмага онынъ аьскершилик ырызы шыдамады. Кыска болжаллы отпуски битип, ол йолга шыкты. Сол кетуьви мен кетип, ол артына кайтпады.

Кавгадан сонъ да онынъ ата-анасы, карындаслары, яс келин де даьмелерин уьзбей, оны куьтип саклап турдылар. Карай-карай анадынъ коьзи кан басты, юреги онынъ шер басты, Магомеди артына кайтпады, бирев де бир зат айтпады. Элли ясыннан аз-маз озган ана, кайгыды коьтереялмай, дуныядан кешти. Ян досы ястынъ уьйинде саклай-саклай

бир кесек турды, сонъ кайнанасы — кайнатасыннан ызын алып, ата юртына кайтты. Магомедтинъ дуныяда я барлыгы, я йоклыгы онынъ ювыкларын серсана этти. Ястынъ атасы Крым-атай замансыз картайды, карындаслары юрек маразлы болдылар.

Яшавдынъ кавгадан сонъгы авыр йылларыннан себеппе, каранъа билимсизликтенме, карындаслар, анда-мунда согылып, кавгада йок болган кардашларын излеялмадылар. Неге десенъ сондай кайгы аыр уйге де келген эди. Мутып — мутпадылар, тукумда йиенлер тувганда, онынъ аты айтылып турсын деп, балаларына, йиенлерине атадылар.

Кенем де, олардынъ юреклери ятыспадылар.

1970-нши йылларда Батоктынъ марка кызы Роза-синълим Адыге-Хабль район военкоматында куллык этип баслады. Тетейлерининъ коьнъиллерине етер ушин, ол 34 йыл козгалмай турган излевди баслады эм соравды Магомедтинъ бактысы акында СССР-динъ Министерство оборонасынынъ Ортак архивине йиберди. Бир кесек заманнан сонъ, 1979 йылдынъ июль айында, олардан сосындай явап келди:

«Направляем письмо тов. Кумуковой Р. А.
по установлению судьбы
Булгарова Магомеда Крымовича.

По документам учета безвозвратных потерь сержантов и солдат Советской Армии установлено, что стрелок 1279-го стрелкового полка 389-ой стрелковой дивизии рядовой Булгаров М. К. 1914 года рождения, уроженец Черкесской автономной области призван в СА Икон-Халкским РВК Черкесской автономной области.

Погиб 10 апреля 1943 г.

Захоронен: х. Прикубанский, Крымского района, Краснодарского края.

Отец: Булгаров Крым Курманалиевич проживал:
Черкесская автономная область,
Икон-Халкский р-н, а. Икон-Халк

Основание: ЦАМО
Занесение: №156260 — 43 г.
Нач. отдела: Голубев Р. С.»

Сол хабарды эстер куынге етеялмады кызлардынъ уйкени, меним анам Янсарай, ол топырак болды (еннетли болсын). Буьгуьнги куьнде арамызда Баьтоьк пен Райме де йок. Олар да дуныядан кештилер (еннетли болсынлар). Тогыз ясында кардашыннан айырылган бебелери Мурат соьле 83 ясына келип туры. Оьмири узак болсын!

Сол ясына келсе де, ол кавгада оьлген кардашынынъ кабырын коьрмей, юреги тыныш таппаягын колындагы улы Исага билдирди. Бир айтып та коймады. Иса онынъ ден савлыгы йолга шыккандай тувыл экенин анъласа да, разылык берди.

Эм былтыр, келеяткан Енъуьв Куьнининъ алдында, олар: Иса, киеви Магомед Джамакулов эм Мурат-агай Краснодар крайына йол алдылар.

Эртениктен кешке дейим олар йолда юрдилер. Май куьнининъ шувагы сол куьн аьдеттегиннен баска болып, сыга эди. Баьленше кере коьликти йолда токтатып, карт аьдемди тыншайта бардылар.

Мине олар Мурат-агай оьмири танъсык болган ерге еттилер. Онынъ юреги яс баладынъ юрегиндей тебеди, авырыйтаган тизлери карувын йойгандай болып коьрине-ди. Нуры кеткен коьк коьзлериннен сытылып-сытылып, коьзяслар тамадылар... Аллеядынъ ортасына аьдуьвленип тоьселген тротуар тасларынынъ уьсти мен келип, олар ме-

морел тактасына туьгилдилер. Тактадынъ артында кардаш кабыры орынласкан эди. Мурат-агай оны тез ок анълап, артка бурылды.

Уьнсиз кардашлык кабырдынъ тоьгереди тып-тынык. Бийик-бийик ясыл тереклер каьр этип эгилген. Язы-кысы ясыл болып туратаган куваклыклар кабырдынъ тоьгерегин йылы коршалаганлар. Сосы кардашлык кабырына 220 аьскерши коьмилген экен. Мемориал тактасына аьр аьскершидинъ тукымы, аты, атасынынъ аты язылган. Стендтинъ алдында, бийик пьедесталдынъ уьстинде бронзадан куйылган совет аьскершидинъ суьлдери салынган.

Мурат-агай сосы ерге келмеге, кардашынынъ сонъгы меканын коьрмеге неше йыллар мырат этип турды...

Телезийди онынъ юреги. Тап соьле тереклер арасынан кардашы шыгаяктай болып коьринеди ога.

Йок, шыкпады онынъ алдына кушагын яйып суьйген кардашы... Кушакламады Мурат-агай йылы бавырына басып, бавыр косагын...

Ыслаялмады Мурат-агай оьзин оьзи, йылады, босанды, тоьгинди. Коьп йыллардан бербетин Магомедти коьрмеге аьсирет болып турган ата-анасы уьшин, аьптелери уьшин, оны ман бирге бир юма да яшалмаган ян досы уьшин де йылагандай болып коьринди...

Бираз босаганнан сонъ, ол аьбдез алып, узак заман, асыкпай, дувалар оқыды, намаз кылды.

Иса ман Магомед-киев тактадагы тукымларды тешкерип окувда болдылар. Булгаров Магомедти тукымлар ишиннен олар шалт таптылар. Оны тапканнан сонъ, тагы да биз бетлерден бирев де йок па экен деп, изледилер. Излегенлери бос болмады. Тукымлардынъ ишинде «Баисов Якуб Хаз.» — деген язувды коьрип, каьртке согып алдылар.

Ким биледи, сосы макалады оқыган аьдемлердинъ ишинде сол аьскершидинъ де бир ювыгы шыгарма экен деп ойлайман.

Аksam авып, кеш болды. Иса атасына артка кайтпага керек экенин анълатты. Мурат-агай эстеликтинъ артына айланып, кабырдынъ уьстиннен увыс топыракты алып, шиберекке туьйди. Сонъгы кере кабырга карап колын яйып дува этти. Сонъ олар артка йол алдылар. Йол бойы Мурат-агай юмган авызын ашпады. Иса онынъ коьнъилин коьтереек болып:

— Папа, энди йолды билдик, сокпак аштык. Биз, баъри йиенлер, йиеншерлер Енъуьв Куьни келген сайын, иншалла, мунда келип тураякпыз. Бизим мунавдай ярык яшавымыз уьшин Магомед-акайдай яслар оьзлерин аямай, янларын бергенлер. Биз олардынъ йигитликлерин келеек аркаларга да билдирмеге керекпиз, — деп соьзин бардырды.

— Тувра айтасынъ, улым, — деди Мурат-агай коьмекейи босап, онынъ айтканын макул коьрип...

2015 йыл

ЕТИ АРКА

«Меним атым Малика. Керейтлердинъ кызыман. Меним атамнынъ аты Алимгазы, атамнынъ атасы Лукман (Али). Лукманнынъ атасы Хусин, Хусиннинъ атасы Алимгазы (меним атамга онынъ аты берилген), Алимгазыдынъ атасы Магомед, Магомедтинъ атасы Келдибай», — деп ятыннан айтып уйренеди меним коъз ашканда коърген йиеним Малика, Эркин-Халк авылынынъ уьшинши классынынъ окувшысы. Мен ога ногойшылатып, Малек деп те айтаман. Йиен кызымнынъ сосы соьзлерин келтиргенимнинъ себебин тоьменде анъларсынъыз.

Малика Керейтова

Соьлеги заманда ети аркадынъ атын билгенлер коьп болмас. Малек те тек алты аркадынъ атын биледи. Ама баладынъ тешкеруьвлиги, коьп затты билгиси келетаганы, токтавсыз соравлар беретэганы мени суьйиндирмей калмайды. Эм мен тукым акында ата беттен де, ана беттен де билген, эситкен хабарларымды тизип айтаман. Сол аркалардан тувдыклар болып келетаган, ога таныс аьдемлерди айтсам, завыкланып тынълайды. Аьле колына уйкен кагыт алып тамыры-

мыздынъ тукум терегин ясайды. Сол терекке япыраклардай этип, каыртлерин де ябыстырып шыгады.

«Неден керекти ол зат?» — дерлер бир кесеклер. Керек. Бек керек.

Сол ой ман байланыслы болып туьнегуьнлерде газетамыздынъ озган номеринде (13.06.2013) оьзининъ «Ян тартпаса да, кан тартар» деген макаласында Т. Б. Дышекова миллетимиздинъ яшавында керек уйкен маьнеси болган маьселеди коьтереди. Боьтен де, ол маьселединъ коьтерилюви оьсип келеяткан яс несилге, бизим тувдыкларымызга бек пайдалы деп билемен. Неге десе, макалада айтылганынша: «Оьмир-оьмирден ногай халкында, кардашлыктынъ ети аркасы авысканша, тукумдаслар арасында кыз бермеге, кыз алмага ярамайды деп айтылып келген аьдет болган...». А соьле болса ша? Уьш-доьрт арка авысар-авыспас, куда-кудагый болып бараятырлар. Кайдагы терислик!? Бу ерде ясы уйкенлердинъ шуьшин коьрсетким келеди. Кан карыскан кыз бан яс, кардашлар экенин билмей, бир-бирин яратып ашык этип баслаганда, олар уйкенлерден шамгалыс соьзлерин эситедилер. Сол заманда: «Аьше соьлеге дери биз кардаш экенимизди неге эситпегенмиз? Неге кардаш болып катнаспаганмыз?» — дейдилер. Туврасын айтадылар. Акыкатлайына да, булайда ясы уйкенлер шуьшлилер. Яс-явка, коьбинше, арада таныслык болмаганын себеп, сондай терисликке ушырайдылар.

Соьлеги заманда «ювыклык», «кардашлык» деген аньламлар йойылып бараятырлар. Туврасын айтканда, коьп кере халктынъ авызыннан сосындай соьзлерди эситемен: «Кардаш болмаган — кардаш болады, эгер ол бай болса. Ярлы яшайтаган кардаштынъ эсиги тесик болса да билмейдилер», — деп. Бек оькинишли эм терис ой. Уьш-доьрт арка авыскан кардашлар, коьбинше, соьле катнаспай-

дылар. Боьтен де яс-явка бир-бирлерин танымайдылар, кардашлык тамыры узиледи. Саясында бир-бирлерине уйленедилер.

Аьвелде, балалык шагымда (озган оьмирдинь 50—60-ншы йыллары), атам арба егип бизди Орак авылына аба-йымнынь сынъар синълиси Аьлиме-аьейге конакка аькететаган эди. Биз онда юмалап туруп, ювык еткен тувдыкларымыз бан: аьптелеримиз бен, синълилеримиз бен, бебелеримиз бен танысып, туьрли ойынларга уйренип, сыйланып, артымызга кайткымыз келмей кайтатаган эдик. Аьлиме-аьейдинь майшыккан тортасын баста ман кайтип бир суьйип егенмиз.

Сол кардаш сезимлер соьле кайда кеткенлер, аьше? Неге соьле бай аьдемди кардашка санап, ярлы кардаш пан катнамага суьймейдилер?

Сонъгы заманларда, баска миллетлердегиндей болып, бизде, ногайда да, тукум йыйылыслары озгарылып басланган эдилер, соьле неге ди койылганлар. Ийги аьдет эди. Ондай ерлерде яс-явка бир-бирлери мен танысадылар, кайдай ювык болатанларын биледилер. Тукумнынь тамадасы яс-явакды нызамлыкка, тазалыкка, кардашлык арасында айкасувларга, тукумнынь атын тек аьруьв яктан айтылувына шақырады. Тукумдагы сакаман аьдемлерге сол затларды тешкерип, тергеп турмага тилек салынады. Бек заманлы эм керекли зат эди.

Тукумда бир-бирлерин билгенлер тек кыз алып эм кыз бергеннен коршалав тувыл, онынь тербиялав беттен де бек уйкен пайдасы бар. Аллага шуькир, кыйынлык, тынышлык бизде, ногайда, халк пан, кардаш-кавым ман аткарылады. Аьвелде, Совет Союзы заманларында, эсинъизде болса, Савлайсоюзлык курылыслар ман байланыста сосындай йыр шыккан эди: «Мой адрес не дом и не улица — мой адрес

Советский Союз». Йыр яс аркады кеплевге осал себеп эткен деп айтпайман, ама сол йыллардынъ идеологиясы тербиялав аьрекетине осал себебин тийгисткенине шекленмеймен. Ама сол йойымды кайтаралап, янъыдан тувдырып, яшавга эндируьв кеш тувыл деп ойлайман.

Тек уьйининъ босагасыннан, ата юртыннан басланады баладынъ тербиялануву, элин суюви. Орамын, кишкей авылын, каласын, ата-анасын, тувдыкларын, тамырын суймеген бала — суймеек оьзин де, тилин де, Элин де.

Балалыгымда атам беттен абайымды да, атайымды да коьрмегенмен. Олар дуныядан эрте тайганлар. Анам беттен тек атайымды коьрип калганман.

Абайымды коьрмесем де, онынъ акында анам коьп хабарлайтаган эди. Абайымнынъ атасы Кашти Бештаов Балта авылынынъ бек бай яшавшысы болган. Коьп байыр ерлери болган. Аслык бастыратаган «паровой машини», уьйкен байыр туьйирмени, темируьйи болган. Куллыкшылары (ыргатлары) болган. Ама Совет власти келгенде, оны «лишон кулак» деген атка шыгарып, болган байлыгын тартып алып, оьзин суьргинге айдаганлар. Абайым Токтамыста Булгарларда киевде болган. Онынъ басыннан коьп кыйынлыклар кешкен. Яшавымда оны коьрмесем де, мойнына асылып «абайым-ав» деп кушахламасам да, ол мага айлак ювык эм таьтли аьдем. Мен оны мутпайман.

Буьгуьнги куьнде оьзим де «абай» санына кирип турыман. Аллага шуькир, йиенлерим бар. Айткым келетаганы, сол йиенлерим ата-бабалары акында аз да болсын билсинлер деп, уьйимде кишкей музей эткенмен.

Оькинишке, мен оьзим ети атамнынъ атларын билмеймен. Атайым Насырдынъ доьрт баласы болган: Соьйин, Алибий (меним атам), Аскербий, Асанбий эм сынъар карындаслары Каншоьк. Фатимат-аьем Сикалиевлердинъ

кызлары болган. Соyle мен ога ювык болганларды изле-
стиремен.

Мине иргезде илинип турган уыш аркадынъ каертлери...
Онда йиенлеримнинъ дуньядан кешкен атайлары Лукман
(Али) яс заманында, онынъ атасы Хусин-агай эм карт аталары
Алимгазы. Уьшеви де топырак болганлар. Ама, коьрмеселер
де, тувдыклары оларды мутпайдылар. Оьз атайлары, Лукман,
мазаллы, ярасыклы яс болган, спортты бек суьйген, белгили
волейболист болган. Кесписи бойынша — уста мал врачы
болган. Мал беслев хозяйвосынынъ бас специалисти болып
ислеген. Кыска яшавынынъ ишинде коьп ийгиликлер этип
уьлгирген, ийги яктан атын, тукумын айттырган.

Солдан онъга:
Хусин-агай, улы Лукман эм онынъ карт атасы Алимгазы

Карт аталары Хусин-агай бек кайратлы аьдем болган. Балалайыннан алып куллык пан ийленип оьскен. Картлыгы келгенше, ерли хозяйстводынъ данъылларында аслык оьстирген, уста механик болган. Ети ул оьстирген. Ян досы Таужан-аьей мен бирге аьр бирине акыл берген. Баьри яслар да йогары окув отанларын битиргенлер.

Карт аталарынынъ аталары — сыйлы, айттырылган Алимгазы-акай болган. Оны ети ногай авылынынъ аьдемлери де таныганлар деп айтадылар. Соьзге шебер, аьдетти, йолды бек билген карт болган. Оьркени оьсип, Аллага шуькир, уьш улыннан эм уьш кызыннан арка аркады авыстырып, авьлетлер тувадылар, татым ювыклар болып яшайдылар.

2013 йыл

ЯНЛАНГАН ТУКЫМ

Бу йылдынъ увыт айынынъ 25-де ногай мырзасы Мусса Балтаханович Ахловтынъ улы Ахлау Ахлов тувганлы 125 йыл толады.

«Куйынлы йылларда сталинши язалавга ушыраган Элимиздинъ энъ де ийги улларынынъ атларын заман аклыкка шыгарады. Тувган журтымызда Совет власти уьшин куьрескен бир кесек йигитлердинъ бакты йоллары кайгылы болганлар. Озган оьмирдинъ 20—30-ншы йылларында туьрли себеплерден язалавга ушырап, «халктынъ душпаны» деген ат яладан ягылып, коьплердинъ оьмирлери яслай уьзилгенлер. Сондай язалавга ушыраган йигитлердинъ бириси патша аьскерининъ штабс-капитаны, Георгиев кашынынъ иеси, йырма сегиз ясында дивизиядынъ командири Ахлау Муссович Ахлов болган», — деп язады тарийх илмилерининъ докторы Р. Х. Керейтов оьзининъ «Комдив из Кызыл-Юрта» деген макаласында.

«Ногай халкынынъ оьрметли улы, Керуьв-Кавказда биринши совет аьскер басшысы, ямагатшылык-политикалык аьрекетши, коммунист А. М. Ахлов Октябрь революциясынъ эм граждан кавгасынынъ белсинли катнасувшысы болган. Ол 20-ншы йылларда Татар эм Башкир ерлеринде, Украинада, Прибалтикада кызмет кылган. Карашай-Шеркеш еринде яваплы ис орынларда болып, тувган еринде янъы яшавды курувга тийисли салымын эткен», — деп язган тагы да бир тарихши, профессор К. Т. Лайпанов «За власть Советов!» деген китабинда.

Уста аьлимлер Казый Танаевич Лайпанов (яткан ери еннетли болсын), Рамазан Хусинович Керейтов Ахлау Муссович Ахлов акында, онынъ айлак та бек тынышсыз болган яшав йолы акында коьп язганлар, халкты онынъ бактысы ман, эткен яваплы куллыклары ман таныстырганлар. Тек солардынъ каьрлеви мен, каныгыслы излевлери мен Ахлау Муссович Ахловтынъ аты аклыкка шыккан эм оьмирлендирилген.

Оькинишке, А. М. Ахлов бек аз яшаган (1891—1937 й. й.) Ама сол кыска заманнынъ ишинде ол оьзининъ акында мутылгысыз ыз калдырган. Сынъар бир улы Баракай Уьйкен Аталык кавгасында согыслардынъ бирисинде оьлген. Ама Ахловтынъ тамыры соны ман курыды деп айтып болмаймыз.

Азербайджанда узак йыллар бойында онынъ бебеси Мурзабек Муссович Ахлов (1906—1991) яшаган.

А. М. Ахловтынъ атын оьмирлендируевге уьйкен косымын онынъ йиени, Мурзабектинъ кызы, Светлана Ахлова да эткен.

Азербайджан ман Кобан ягы арасында аьле яс заманында Светланадынъ коьптен куьткен айкасувлары басланадылар. Онынъ колына К. Т. Лайпановтынъ «Октябрь Карашай-Шеркеш еринде» деген китаби туьседди. Сол китапта нагашакасы акында язылган маклады окып, ол бек суьйинеди эм автордынъ адресин излеп тавып, ога разылык хатын язбага токтасады. Суьйтип, Светлана Ахлова карашай аьлими К. Т. Лайпанов пан танысады.

Казий Танаевич Светлана Мурзабековнадынъ табылганына бек суьйинди, неге десе Ахлау Ахловтынъ бир кесек сорауларын шешер уьшин, тукумга ювык еткен аьдем керек болган.

«...Аьлиге дейим эш бир аьдем меним язган макаламга явапламай турганы, мени аьжейип-сейирге калдырды.

Сизинъ табылганынъыз уьшин бек куванаман. Сиз энди мага ийги ярдам этпеге болаяксынъыз. Ахловтынъ аты оьмирлендирилмеге тийисли. Сол мырат пан мен директивлик органларга язган заманымда, бас деп оны партияга кайтарадан алмага керек деп явапладылар. 1957 йылда ол гражданлык кебинде акланган, ама партияга янъыдан токтастырылмаган. Мен КПСС обкомына сонынъ акында язганымда, оны этер уьшин, А. Ахловка ювык еткен бир тувганы каьр шегуьв хатын язбага керек деп явапладылар. Сол заманда мен ондай аьдемди таппадым, эм ис суйьтип орнында калды. Энди болса, сиз табылгансынъыз, исти яне козгамага болаяк», — деп язган С. Ахловага яваплы хатында аьлим К. Т. Лайпанов.

Хатты алганлай, Светлана Мурзабековна КПСС обкомына тилек аьризесин йиберген. «Сол соравды карастырап уьшин, нагашаканъызды аклав акында судта алынган токтасты тавып йибермеге керексинъыз», — деп язганлар КПСС обкомынан С. Ахловага. Казий Танаевич пен кенъескен сонъ, Светлана яне СССР-динъ Оьр Судына хат язган эм, коьп кешикпей, СССР Оьр Судынынъ Аьскершилик коллегиясынынъ моьри мен бегитилген кагытларды алган. Сол кагытлардынъ копиясын эм А. М. Ахловты партияда кайтарадан токтастырув акында тилек салып, Светлана Мурзабековна документлерди КПСС-тинъ Карашай-Шеркеш обкомынынъ парткомиссиясынынъ басшысы Г. Фатинге йиберген. Арасы коьп кетпей, А. М. Ахлов партияга кайтарадан алынган деп, явап келген.

Элбетте, бу ислерди бардырувда Светлана К. Лайпанов пан, Р. Керейтов пан тар байланыс тутып турган. Олар да ийги ярдамларын эткенлер.

А. Ахлов партияга алынган сонъ, Казий Танаевич Светланага оьзининъ кезуьвли хатында булай деп язган: «Энди

А. М. Ахловтынъ атын оьмирлендируув бойыша ислерди басламага болаяк. Онынъ аты тек бизим областъте эм крайда тувыл, онынъ тысында да оьмирленмеге керек. Неге десе Граждан кавгасынынъ йылларында ол коьп ерлерде куллык эткен. Меним макалаларымда айтылган затларды кулланып, терен маьнели шақырувларды этинъиз эм сол шақырувларда сиз А. Ахловтынъ энъ ювык тувганы экенинъиз акында айтынъыз. Тамамларын мага билдире турынъыз».

Суйтип, Светлана Ахлова профессор К. Т. Лайпановтынъ насихатлары ман тийисли ерлерге эм аьдемлерге шақырувлар эткен. Тамамында Кызыл-Юрт эм Эркин-Халк авылларында, Черкесск каласынынъ кунбатар бетинде А. Ахловтынъ аты орамларга берилген. Башкириядынъ Стерлитамак каласынынъ Комсомольская, 78 орамында ерлескен военкомат уйинде де сондай мемориал тактасы салынган.

Светлана Ахлова оннан да баска болып, яшавында коьп йигерли абытлар эткен. Элли алты йыл журтыннан, элиннен айырылып, узактагы Азербайджанда кувгынлыкта яшап, сол заманнынъ ишинде бир куьн де тувган якларында болмаган, ама оны бир куьнде де мутпаган атасынынъ юрегине етип билген.

Мурзабектинъ сонъында курган аьелининъ бес баласынынъ ишинде Светлана бек тешкеруувли эм ойлы болган. Аьелде энъ уйкени болганнан ма яде сезгир эм тешкеруувли касиетлериннен ме, ол атасынынъ каьдирин аьруув билген. Атасы да кишкейиннен алып, балаларынынъ ишинде Светланага бек эс эткен. Баскаларын суймегеннен тувыл, кыздынъ атасына яныплыгы оны баскаландырган. Бир аз ишип келсе, ол кызын касына аькелип олтыртып, карасын бир алыс якка тигип, тувган ерининъ табиятынынъ ярасыклыгын, суйген Балта, Токтамыс авыллары акында,

ярасык Йилиншик сувы акында уыйкен суыйим мен хабарлаган. Бирерде хабарын бардыра алмай тыгылып, бир кесек соыйлеялмай турган. Ама юрегининъ ишиндеги энъ авыр сырын ол биревге де айтпаган. Сезгир кыз атасынынъ юрегин бир зат эпсиз кыйнайтаганын анълаган. Йылдан йылга оьзининъ каныгыслы соравларын атасына берип: биз кайданмыз, кимлерденмиз, неге ят ерде яшаймыз, неге сен бизге бир затта айткынъ келмейди деп, турган. Мурзабек балаларына оьз тукумын бермей, ана тукум ман тургысткан. Оьзинше, ол суыйтип балаларын коршалаган. Коьп йыллардан сонъ Светлана анълайды — оьзи уьшин тувыл, балалары уьшин атасы сол затларды эткенин. Тагы да власть авысып, балаларым баьлеге ушырар деп. Сол кара татлы 30-ншы йылларда кардашы Ахлауды шуьшсиз, судсыз атып оьлтиргенлерин, соннан себеп мырза тукумлы аьел зыкы шеккенин Мурзабек-агай бир куьн де мутпаган.

«Он алты ясыма толганда, атамды сосындай азапланувдан босатув уьшин баьри затты этермен деп ант эттим. Мен атамды тувган ерине кайтарарман деп оьзим оьзимге соьз бердим. Атамга сосындай кайгыдан бир зат бола калса, ол ят ерде коьмилип калмасын. Эне сол ой мага тынышлык бермеди», — деп язады Светлана Ахлова орыс тилинде шыккан «Возвращение» деген китабинда.

Азербайджанда калган ногайдынъ сонъгы мырзасы Мурзабек Ахлов яшавынынъ сонъгы шеригине ювыклай эди. Уьшинши аьелде уьш кыздан баска эки эр бала да болган. Светлана юрегин бийлеп, атасын тувган ягына йибермеге аьзирлеп баслайды. Эки яска ата тукум ман шатламалар алып, оларга атасы ман анасын да косып, аьелди бизим юртымызга коьширди. Не маьне мен коьширген? Атасы сол калган яшавын яныннан артык суыйген, 56 йыл туйьсине энип турган ата юртында бираз яшасын деп. А эткен яслар биз беттен ногай кызлар алып, йойылып барая-

тырган Ахловлардың тукумларын, оьркенлерин янъыдан янландырсын деп. Атасынынъ оьмирлик меканы келетен ерде калмай, ата юртта тынышлык тапсын деп...

Ахловлар 1986 йылда коьшип келип, Эркин-Шахар поселогында бир уйкен болмаган уйде орынласканлар. Олар коьшип келген йылларда бек кыйналганлар. Бир ерде тувып-оьсип, сонъ баска элге коьшуув де, тыныш зат тувыл. Коьшкеннен сонъ эки-уыш ай озганда, аналары дуныядан кешеди. Доьрт йылдан сонъ Мурзабек-агай оьзи де яшав ман аманласты. Олардың суьеклери Эркин-Халк авылынынъ кабырында коьмилгенлер. Аллах оларды еннетли этсин.

Буьгуьнги куьнде, Аллага шуькир, Светлана Мурзабековна салган мырадына етти деп айтпага боламыз. Кобан еринде, айтувлы мырзалардың ата юртларында, соьнип бараятырган атаклы тукум яне айтылды.

Мурзабектинъ уйкен улы Мусса Ахлов Эркин-Халк авылынынъ Ахлов атлы орамында ян досы Светлана Бекмурзовна Кубекова ман онъып-оьсип яшайдылар. Бу йылдың 25-нши январинде Мусса 55 йыллык мерекесин белгиледи. Олардың уллары Ахлау Муссович Ахлов 20 ясына толган йигит, мырзалардай кылыклы, тербиялы, революционеримиздинъ атына тийисли яс. Буьгуьнги куьнде ол Ногай районында янъыларда уйгынланган МФЦ учреждениесинде специалист болып ислейди.

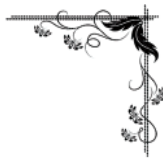
Оькинишке, 2010-нши йылда, Мурзабек Ахловтынъ экинши улы Эльдар 42 ясына толып, яшавдан тайды. Колында калган эки эр балады Эльдардың яндосы Анжела Ахлова оьзининъ анасы Сапийат-аьей мен аяк уьстине салмага шалысты. Ахловтынъ тукумын эки яс та уйкен сый ман юргистедилер. Нурадин 23 ясында, дипломлы юрист, Сургут каласында ислейди. Шамиль 17 ясында, Черкессктинъ

Мусса Ахлов улы Ахлау ман
эм йиенлери мен (Нурадин, Шамиль)

юристлик колледжинде окувун бардырады. Сосы яслардынъ бактылары онъыннан болсын, ногай халктынъ атын айттырсынлар, карт аталары, нагашакалары шеккен азаплыкты олар туьслеринде де коьрмесинлер. Айтувлы тукумнынъ янъыдан янланувынынъ негизи болсынлар. Оьмирлери узак болсын!

2017 йыл

ЯН БАВЫРЫМ – АНА ТИЛ!

Шокырактай шорылдаган,
Боз торгайдай сарнаган,
Кыйынлыкта йолдас болган,
Ата-бабалардан калган,
Ана тилим – ногай тил,
Сен яшасань, мен барман!

Сен яшасань барман мен. Сен болмасань, киммен мен? Асылым ман оьктем болган, сени йойсам, киммен мен? Сени йойсам, киммен мен? Йота соккан кувман мен. Асылымнан айырылган, адасып юрген кулман мен... Сосындай ойлар уьймелеклесип басымда айланадылар. Ботьтенде соьлеги заманларда. Неге экен?

Неге болсын, куьннен куьнге тилимизден эрекленип, онынь бай соьзлигин, аьлемет тарийхин таптап, баска тилдинь «арбасына» минип йоллангандай болып коьринеди мага... Бир кесеклерден, аьли йогары билими болган аьдемлерден: «Неден керекти сол ногай тили окувшыларга? Ногай тилиннен бир ерде де экзаменлер берилмейдилер, бос басларын авыртып», — деген соьзлерди эситпеге болады.

Ол соьзлерди тек ойсыз, миллет оьктеми деген не зат экенин билмеген, интеллигентли болмаган аьдем айтпага боляк. Айтып озайым — аьдемге интеллигентли болар уьшин, йогары окув отанын битирмеге керек тувыл. Интеллигентли аьдем ол оьз аркалы билимли, аьдетли, нызамлы, тербиялы болады. Халктынь ишинде оьзин юргистип биледи, онынь аьвелгисин, соьлегисин биледи.

Солды да, соьзимди бардыра келип, айткым келетаны, аьлди туьзетпей болаяк тувыл. Оьсип келаяткан яс оьспир мен де, ата-аналардынъ арасында да куллык юргистпеге, миллетти сол «мараздан» куткармага ярдам кереги коьринип туры.

Карашай-Шеркеш республикасынынъ сол куллыкты «Ногай Эл» регионлык миллет-маданият автономиясы, «Ногай давысы» республикалык газетасы, «Маметекей» адабият-суьвретлев журналы мойынларына алганлар. Биз де олар ман бирге, шет кагылып карап турмай, оьз колгабысымызды туьрли яктан этсек ийгидей коьремен.

Тилимиздинъ кереклигин айта келип, ойларым ман боьлисип, ногай тили неден керек деп сораьтаганларга явап берип карайым.

Соравга явап берер уьшин, коьп беркитуьвлер келтирмеге болаяк. Ама кишкей макаладынь ишинде баьрин де келтирип болмаганнан себеп, кыскасыннан айтайым.

Биз аьвелгимиз бен оьктемсигендей халкпыз. Узак оьмирлер ханлык суьрип келген Ордадынъ тувдыкларымыз. Мынълаган шақырымга яйылган Эдил, Яйык сувларынынъ бойында ер сенъкилдеткен аргымакларын минип юрген, корлык билмеген йигитлердинъ несиллеримиз. Савлай турк халкларынынъ авызында калган Эдиге-баьтиримиздинъ аты буьгуьнге дейим де айтылынады эм айтылынаяк, неге десе ол бизим тарихимиз.

Атаклы бурынгы йьравларымыз-шайирлеримиз Шал-Кийиз Тиленши улы (15 оьмир), Асан Кайгылы (16 оьмир), Досмамбет Азавлы (16 оьмир), Казтувган Суьйинши улы (17 оьмир), Саркынбай Крымлы (18 оьмир), Арслан Шабан улы (19 оьмир), Ажи-Молла Ногман улы (20 оьмир) эм сондай коьп баскалардынъ язганлары авызлама кебинде арка-аркадан авысып, бизге дери еткенлер. (Поэтлердинъ

атлары, кайсы оьмирде яшаганлары «Яшав сокпаклары» йыйынтыктынъ ишиндеги «Атайлардан асыл соьзлер» боьликтен, А. И. Сикалиевтинъ язганыннан алынганлар. Бетлер 226, 227, 229, 230, 232, 233, 235).

Бизим аркага сол асабалыкты, соьз казнасын: такпакларды, айтувларды, эртегилерди, халк педагогикасын еткистер уьшин, аьлимлеримиз коьп куьшлерин салганлар. Туьрли ерлерде яшайтаган ногайларымыздынъ араларында болып, халктынъ авызыннан сол соьз байлыгын язып алып, тоькпей-шашпай бизим алдымызга аькелип салганлар эм оьмирлендиргенлер. Уьйтип айтувымнынъ маьнеси — язувлы кепте китапларга киргисткенлер. Олар бизим атаклы ярыкландырувшымыз А. Ш. Джанибеков, аьлимлеримиз А. И. Сикалиев, Р. Х. Керейтов эм баскалар.

Буьгуьнги куьнде буьрынги йьравларымыздынъ йолларын алып барадылар бизим замандасларымыз, айтувлы йьравларымыз Алибий Романов, Арсланбек Султанбеков, Ренат Джанибеков эм баскалар.

Таза минсиз асыл тас
Сув туьбинде ятады.
Таза минсиз асыл соьз
Ой туьбинде ятады.
Сув туьбинде яткан тас
Ел толкытса шыгады,
Ой туьбинде яткан соьз
Шер толкытса шыгады, —

деп язган юзлеген йыллар артта бизим атаклы йьравымыз Асан Кайгылы. Кайдай философиялык маьнеси болган соьзлер!

Каранъада турган эдик танъдыр деп,
Танъ шолпанга мен карадым айдыр деп,

Тенъизлерге туьскен эдим сайдыр деп,
Донъыз этин капкан эдим майдыр деп,
Бал аякты ишкен эдим шайдыр деп,
Тув биеди йыккан эдим тайдыр деп,
Ногайшыма йыр шыгардым пайдыр деп.

Аьлемет соьзлер... Ойланып карасанъ, баъри соьзлер де бизге анъламлы. А язылган олар 500—600 йыллар артта...

Орыс халкы тек туьнегуьн яшаган уллы А. С. Пушкиннинъ, Л. Н. Толстойдынъ тиллеринде соьйлеймиз деп оьктемсийди. Эм тувра этеди. Неге биз Шал-Кийиздинъ, Асан Кайгылыдынъ тилинде соьйлегенимизге оьктемсип болмаймыз? Неге десенъ асылымызды баалап, сыйлап билмеймиз. Тилимиздинъ сорадын алып караганда баъри «маразымыз да» соннан басланады деп билемен.

Бир кесеклер соьле яшав баска, орамда 21-нши, йогары технологиялы оьмир деп соьйлейдилер. Тувра. Ама тилди билмеске бир технология да орав этпейди. Аьр миллеттинъ де оьз тили, ана тили — ян бавыры болмага керек. Ян бавыры деген анъламды туьсиндире келип, анъламаганларга бир мысалды келтирейим. Эсинъизде болса, «Семнадцать мгновений весны» деген кинолентадынъ героинясы радистка Кэт, ысланып, немецлердинъ колында шагы етип баласын табаятканда, даяналмай, ян десписи мен, оьзи де анъламай калып, ана тилинде «анам-ав» деп айтып йибередиди эм сол вакытта немецлер онынъ орыс шпионы экенин анълайдылар. Булайда айткым келетаганы — сол вакытта кыскаяклыдынъ ян бавыры — ана тили соьйлеген.

Суьйткенде, аьр кимнинъ юрегине, анъ-анъламына дуныяга энген вакыттан алып синъген ана тили аьр заманда да онынъ саклавышы, йолластырувышы болады.

Баалы окувшым, сен кайгадер де «баска» боламан деп каарле, ама ян бавырынъ болып ана тилинъ калаяк.

Уста алимимиз, куышли лингвистимиз эм шайиримиз Ю. И. Каракаев ногай тили акында булай язады:

Дуныяда бек коьп тил,
Аьр тилди де сыйлап бил.
Коьп тиллердинъ ишинде
Тувган тилим — ногай тил.
Оьмир байлык болган тил,
Шокырактай сесли тил.
Карлы тавдай эсли тил.
Юзлеп йыллар яшаган,
Шеберлигин йоймаган,
Ана тилим – ногай тил
Юрекке сыйлы, алал тил.

Алтын соьзлер... Юректен алынып айтылган, бизге каратылган соьзлер. Оларды эсимизде саклаягынъыз.

2014 йыл

ЮВСАН АКЫНДА

«Ювсан» адабият куьбининъ
катнасувшылары

2014 йылдынъ навруз айында, биз, адабиятты сые-таганлар, язув ман каърлейтаганлар оьзимиздинъ биригуьв-имизди туьзбеге деп токтастык. Йыйылыс Икон-Халк Маданият уьйинде озды. Куьбимиздинъ катнасувшылары: аьвелги оқытувшы Лидия Анварбековна Санглибаева-Шахмирзова, адабиятымыз бан эртеден кызыксынатаган

Кельдихан Туркменова-Баисова, йол курувшы специалисти Магомед (Памир) Найманов, оқытувшылар Вайдат Абазова, Магомед эм Римма Утемисовлар, Хасан Джемакулов, Зоя Керейтова, медицина куллыкшысы Ася Кабардаева, район администрациясынын куллыкшысы Тимур Джемакулов эм йыршы ясымыз Магарбий Сеитов. Куьбимизге «Ювсан» деп атадык эм сол биринши йыйылысымызды «Ювсан акында хабар» деген темага багысладык.

Белгисинше, ногайдын тарихинде де, адабиятында да «ювсан» деген оьсимликтин аты уйкен суьков мен, сый ман айтылады. Ол — Уллы шоьлимиздан, далаларымыздын символы, белгиси болады.

2009—2010 окув йылында «Яс этнограф» деп аталып, Дагестанда мектеплер ара республикалык конкурсы озды. Онда Ногай районынын Калинин селосыннан оьзинин окувшысы Ралина Алиева ман оқытувшы-биолог Биякаева Гульфира Кельдимуратовна катнастылар, артынсыра баргылы орынга тийисли болдылар. Айтаягым, сол этнографиялык куллыгында окувшысы ман бирге Гульфира Кельдимуратовна халк пан айкасып, туьрли язувшылардын адабият асарларыннан да карап, ювсан акында аьлемет тергевлер эткенлер. Тергев иси орыс тилинде язылган. Ювсан акында хабар доьрт боьликке кеплестирилгенген:

Ювсан — халк айтувында эм таварыхларда.

Ювсан — сыхырлы дуныяда (*магияда*).

Ювсан — эмлевде (*медицинада*).

Ювсан — мал еми эм аска косылатаган оьлен.

Мен булайда баьри боьликлердин де хабарларын айтпай, тек бизге эн кереклиси — ювсан акында таварыхларды коьрсетким келеди. Оны, Гульфирадын айтувына коьре, Калинин селосынын яшавшысы Оразгулов Бектемир-агадан язып алганлар:

— Яшапты экен эрте-эрте заманларда эки ханкардашлар. Кишкей кардашы оьзининъ коьплеген аьскерин алып, узакка, ят ерлерге, кетеди эм барган еринде куватлы, айттырылган патша болады. Онынъ тувган ерине кыйынлык келгенде, агасы ога бек сенип, оьз аьскеринде кызмет кылган атлысына булай дейди: «Сен тез болып ет эм сувук хабарды айт, ярдамга кайтсын артына. Эгер кайтпаса, домбранъды алып бизим ата-бабаларымыздан калган йырларды йырла. Эгер оннан сонъ да кайтпаса, сен ога ювсан байламын соз», — дейди.

Коьп юрдиме, аз юрдиме атлы, бир куьн сол хан патшадынъ шатырына етеди. Ете салып, ога кардашынынъ хабарын айтады, ама патша, хабар алып келген кисиди эситкиси де келмейди. Болмаганда атлы, домбрасын алып, юректи сызлаткан соьзлер мен, ердеслери душпаннынъ эзиетленуьвинде корланатаганларын айтып, ийнеден йипке тизип толгайды, ама патша мыйыгын да кыйшайтпайды. Сонда, не этеегин билмеген атлы, ханнынъ айтканын эсине туйсирип, патшага дорбасыннан шыгарып ийисли-коькыслы ювсан байламын созады...

Не болды патшага? Ол тез ок атлыдынъ колыннан байламды алып, балалык заманыннан таныс болган шоьл ювсанын эки колы ман бурнына аькетип, бирде юрегине басып, юрек сызлаганша, оны ийискиледи. Сонъ аьскерлерин йыйып булай деди: «Шоьлди явдан босатар уьшин, тез болып йолга шыгамыз!»

Суьйтип, ханнынъ иниси уьйкен кардашына ярдамга атланды.

9-нши класстынъ окувшысы Ралина Алиева артынсыра язады:

— Мен бек сейирим калган эди, оқытувшым Ф. А. Оразбаева орыс тилинде юргистетаган адабият кружогында

18-нши оьмирдинъ шайири Апполон Николаевич Майков-тынъ «Емшан» деген ятлавын оыгганда. Ятлавда, тап йогарда айтылган таварыхтынъ маьнеси коьрсетилген. Тек А. Н. Майков «Емшан» деген ятлавында булай язган: «Рассказ этот взят из Волынской летописи. Емшан — название душистой травы, растущей в наших степях, вероятно, полынок.

Сол ятлавдынъ савлайын да келтирмей, тек сонъгы бес кесегин язылган орыс тилинде коьрсетейим:

И взял пучок травы степной
Тогда певец и подал хану,
И смотрит хан — сам не свой,
Как бы почувяв, в сердце рану.

За грудь схватился. Все глядят:
Он грозный хан – что ж это значит?
Он, пред которым все дрожат,
Пучок травы, целуя, плачет!
И вдруг, взмахнувши кулаком,
«Не царь я больше вам отныне! —
Воскликнул. — Смерть в краю родном
Милей, чем слава на чужбине!»

Наутро, чуть осел туман,
И озлатились гор вершины,
В горах идет уж караван –
Отрок с немногую дружиной.

Минуя гору за горой,
Все ждет он — скоро ль степь родная
И вдаль глядит, травы степной
Пучок из рук, не выпуская.

Аьлемет тувылма? Ногай аксакалдынъ таварыхы эм орыс шайирдинъ язубы бир ок зат болганы...

Тагы да бир кишкей таварыхты, ювсан ер юзине кай-

тип энгени акында, келтиредилер конкурсантлар Оразгулова Муксинеттинъ айтканыннан (Калинин селосынынъ яшавшысы). Сондай да таварыхты табадылар олар Л. И. Стекольниковтынъ «Тереклер, кувакыклар эм оьленлер — таварыхларда эм айтувларда» деген китабинда. *(Стекольников Л. И. Корнилова Е. Г. Деревья, кустарники и травы в легендах и сказаниях. Махачкала, 1993 г.)*

— Бир ярлы кисидинъ ярасык дегенде, ярасык Ювсан атлы кызы болган экен. Кобзлери — кешединъ каранъасы, эринлери — туваяткан куьннинъ саьвлеси, бети — кардан да ак. Касиети десенъ — турган тотай, кылыклы, нызамлы сылув.

Бир йол сол ерлерге адасып-сасып бир байдынъ улы Кавыл (Ковыль) келеди — алсувдыр, копар, туьлкидей кылыплы яс. Ол кызды бек яратады эм сылувдынъ суьювин оьзине каратпага бек каьрлейди, ама кыз оны унамайды. Болмаганда, ол кырыннан шыгып, ашувланады эм кызды яман атка калдыраяк болып, бир уьйкен тойда, халктынъ ишинде айтыста (баз бан йырлав) бир кызды маскаралаганын айтып мактанады эм эндиден арбатын ол кыз аьр кимге де байырлы дегенин билдиреди.

Оьзининъ таза басына огырсыз Кавыл сондай уятлык соьзлерди якканын эситкен Ювсан, даяналмай, атка минип, кеше деп те карамай, кашып кетеди. Ама огырсыз Кавыл, оьзиндейлерди йыйып, кыздынъ артыннан кувып кетеди. Энди етип, ыслаймыз дегенде, Ювсан, тамам арган атын токтатып, яйдак дегенде, яйдак шоьлге карап, ялбарып тилейди: «Ясыр мени, шоьлим яным, тез ясыр, калдырма мени яманларга уятлыкка» — деп. Эм сол саьатлей йок болады...

Айтадылар, сол ерден ювсаннынъ тамыры яйылып кеткен савлай шоьл ерине деп. Язда ол ув ман зер татлы болып атады, тап сылув кыздынъ коьзьясындай болып.

Куьзде — баьри оьленлер оьлгенде — таьп-таьтли, еп тоймастай болып туьрленеди. Суьйтип, Ювсан шоьлдинь кызы болды деп, толгайды эртеден бери айтылып келетаган таварых Каспий еринде» (*Стекольников Л. И. 59 бет*).

Соны ман оьзлерининь куллыкларын тамамлап коймай, окытувшы окувшысы ман тагы да, йиптинь тьмалагын тыгыртып излегендей этип, «Емшан» ятлавдынь ишиндеги геройлардынь акында туьрли тергевлердинь беркитуьвлерин келтиредилер эм маьнесине шыгадаьлар.

«Не аьжейип куьшли ийис согады аьдемнинь бурнына! Ийисли сув десень — ийисли сув тувыл. Кокыйды. Койы туьскен боьртенке ногай шайдай болып, кокыйды. Аьдемнинь басын айландырады. Думле муьшесин янландырады. Коьнъилин коьтереди» — деп баслайды оьзининь «Ювсан» деген повестин бизим атаклы классигимиз С. И. Капаев те.

Сонынь уьшин, «Ювсан» деген атты баалы коьрип, адабият куьбин суьйтип атадык. Тилимиздинь аьли буьгуьнги куьнде, таварыхта айтылган Ювсан сылудынь коьзясларындай болып, юреклерди ашшытып туры. Иншаллах, ол бал татыр... Эм сол вакытты коьрмеге Аллах бизге оьмир берсин деп тилеймиз эм бек сенемиз. Тек баьримиз де бирге шалыспага керекпиз: ата-аналар, тербиялавшылар, окытувшылар; культура, театр, библиотека куллыкшылары. Баьримизде бир болмага керекпиз.

2014 йыл

ТАГЫ ДА ТИЛИМИЗ АКЫНДА

Мен аylim тувылман, тарихши де тувылман. Орыс эм ногай тилиннен окытувшы деген кеспиди алган болсам да, мектепте ногай тилин саьбийлерге бермеге мага, оькинишке, буйырмады. Ама соьлеги ясымга еткенше де, оьз тилимге ала болып, онынъ уьшин яным авырып, оьрленгенин суьйип яшайман. Тилимиздинъ баьлеге ушыраятрганын коьрип, эндиги онынъ бактысы калай болар экен деген ой тынышымга коймайды. Тоьгеректе коьретаган затларым коьнъилимди бузадылар.

Шанъ согылып, балалар дерислерден шыксалар, куьп-куьп болып, боьтен де, йогары класслардынъ окувшылары, сырласадылар, ойлары ман боьлиседицер. А кишкейлер, аьдеттегиндей, ювырысып ойнайдылар. Айкасувлары кайсы тилде? Элбетте, орыс тилинде. Кайдай тувра, ярасык этип соьйлейдилер. Карайсынъ да — сукланасынъ.

Калада яде авылда орам ман бараятырсанъ, сосындай затларга шаат боласынъ. Касынънан озып кетейтырган яс-явка: карашай болсын, абаза яде шеркеш, коьбинше, оьз тиллеринде соьйлейдилер. Артларыннан келеятырган эки ногай, орысша соьйлеп барадылар. Неге суьйтип болады экен?

Совет Союзы заманларында баьри мектептерде де, балалар бавларында да саьбийлер мен орысша соьйленъиз дегенлер. Биз, ногайлар, бек шалысканга усайды...

Оьтириги неден керек, оьзимиз де, орта ясына еткенлер, йиенлеримиз бен, олар анъламайды деп, орысша соьйлемеге карап турамыз. Орысша соьйлегенди енъил коьремиз, а оьз тилимиздинъ мутылатаганын, куьннен-куьнге соьз саны кемийтаганын, тилимиз ярлы болатаганын анъламаймыз. А сонъында, газетамызды колга алып окысак, «алай язадылар, булай язадылар» деп мисетсинмеймиз, оьз тилимиз бизге аькис болып коьринеди. Орыс тилди билген яман деп бирев де айтпайды. Ол бизим ортак оькиметлик тилимиз. Ама оьз тилимизди курманлыкка салып, оны таптап, мутып — баска тилде соьйлеген аькис зат. Тил йойылса, халк та йойылады деп айтылады. Сол затты болдырмас уьшин биз, ясы уьйкенлер, ата-аналар, окытувшылар, бала бавлардагы тербиялавшылар бу маьселеди колга алсак, ийги болар эди. Булайда тил акында Расул Гамзатовтынъ айтканын келтирмей болмайман:

«Эгер тилим эртен меним йок болса,
Мен аьзирмен тап буьгьун де оьлмеге».

Кайдай куьшли соьзлер мен айтып билген шайир сол ойды?! Ондай соьзлерди тек халкын, тувган тилин суйьген аьдем айтпага болаяк.

Тилимиздинъ сондай баьлеге етеятырганын эслеп, янлары авырыятаганлар тоьгерегимизде аз тувыллар. Соьле, аллага шуькир, «Ногай Эл», «Бирлик» ямагатшылык организацияларымыз, аьлимлеримиз сол маьселе уьстинде уьйкен куллык юргистедилер. Биз де, шет кагылып турмай, баьри ата-аналар, атайлар-абайлар, тербиялавшылар, окытувшылар, маданият куллыкшылары алдымызда турган сол уьйкен борышты толтыраягынъыз. Заман еткен.

Аьелде бала тувса, кишкейиннен алып, аьр ата-ана онынъ тербияланувы ман каьр шегеди. Тили шыкпаган балага ахыр-туьрли туьсли иллюстрациялы китаплар аладылар, оны балага окыйдылар. Ога косылып туьрли эртегилер, мультфильмлер дисклери мен де аьжетсизлейдилер. Балаларга деп туьзилген туьрли каналлардагы телекоьрсе-туьвлер мен кызыксындырадылар. Суьйтип, баьри болган информация баладынъ кулагына орыс тилинде еткериледи. Ога косылып, бала бавларында, мектеплерде предметлер де орыс тилинде окытыладылар. Кайсы ерде соьйлеекти аьше бала ногайша? Саясында, анъламай да калып, бала тувыл та, уьйкен аьдем де орысша соьйлейтаган болады. Ол зат боьтен де, бизде, ногайда бек яркын коьринеди, оькинишке.

Дерислер сеткасын алып караганда, элбет те, ана тилине мектеплерде бек аз саьатлер бериледилер. Бала бавларында программа ман юмада берилетаган эки саьат дериси де йок болган. Кенем де, меним санавым ман, сол затлар тилди билместей шуьшлер тувыл. Билгимиз келсе, билеекпиз. Билер уьшин, миллет оьктемимиз уянмага керек. Тоьгерекке де карамага керекпиз. Ким экенимизди, кайдай оькиметте яшаганымызды мутпага ярамайды.

Тагы да, соьзимди бардыра келип, яс ата-аналарга айткым келеди. Бириншилей, баладынъ тили ана тилинде шыкпага тийисли. Тилди балага сонъында уьйреткен бек авыр. Экиншилей, аьелде тили шыккан бала ман оьз тилинде соьйленсе колай. Бесик йырларды, аз да болсын айтувларды (потешкаларды), эртегилерди бала бас деп аьелинде эситпеге керек. Уьшиншилей, бала бавларында, мектеп-лерде ногай тили сапатлы, бийик оьлшемде берилгени керек. Ногай тилин уста, заманы ман санаспай, балалар ман деристен тыскары амалламалар озгаратаган, саьбийлерге тилди суьйдирип билеттаган окытувшылар керек. Ондай

оқытувшылар арамызда аз тувыллар. Олар оьз соьлинде кайнамай, атлары айтылып, методикалары яйылып, мактав соьзлерге тийисли болмага кереклер, олардынъ эткен куллыктарына тийисли баа берилмеге керек.

Сол яктан алып караганда, бизим конъгысы Дагестан республикасынынъ Ногай районында аьллерди колайдай коьремен. Ногай тилиннен эм адабиятыннан китаьплер, методикалык кулланмалар йокка санавлы болса да, олар бизге коьре колай соьйлейдилер, балаларга миллет оьктемлигин синъдирип биледилер. Салимет Майлыбаева ногай тилиннен суклангандай оқытувшы деп эситкенмен. Неге бизим районнынъ окувшылары эм оқытувшылары Дагестандагы Ногай районынынъ тилден оқытувшылары ман эм окувшылары ман байланыс курмайдылар, сулып пан боьлиспейдилер? Ногай тилинде спектакльлер салып, КВН-ларда ойнап, сынаслар коьп озгарылса, балалар тилге ювыклап, оны суьйерлер эди деп ойлайман. Яде сондай затларды оьз районуьмызда мектеплер ара озгарып болмайма? Сондай бир КВН мектеблер арасында Икон-Халк авылында озганы эсимде калган. Кайтип шалысканлары, кейфлери коьтерилип сынасканлары коьз алдымда турады. Аьше сондай амалларды аьр-бир ногай мектеплеринде де этип болмайма? Бу зат ногай тилден оқытувшылардынъ колларыннан да, библиотека куллыкшылардынъ колларыннан да келеек зат.

Аьр-бир авылда маданият куллыкшылар ислеьдилер. Олардынъ ярдамы ман коьплеген бала ансамбллери республикада атларын айттырадылар. Тек тил мен де байланыслы куллыклар юргистилсе экен. Баьримиз де бир тил тавып, аьлди туьрлендирсек экен...

ТУВДЫКЛАР

Эсейген сайын аьдем озь тукумы, тамыры акында коьп ойланады экен. Денимде доьрт тукумнынъ каны агатаганына соьлеги ясымга келгенше, эс бермегенмен. Олар — атам беттен Шутуковлар эм Сикалиевлер, анам беттен — Бештаовлар эм Булгаровлар. Тарийхлери бурынгыдынъ теренине кететаган тукумлар. Буьгьун хабарым Булгар тукумы акында.

Биринши сыдырада (солдан — онъга): Света Найманова,
Мурзият Купчакова, ФатимаТикова, Зоя Керейтова,
Аминат Карасова. Экинши сыдырада: Софья Сеитова,
Мелехан Булгарова, Марина Канглиева, Жанна Сатемирова,
Роза Кумукова

Кайдан шыккан ол тукум? Кайтип келген биз бетлерге?
Ким биледи, белки, ол Эдиль сувдынъ бойында мынь-
лаган шакырымларга яйылып яшаган Уллы Булгариядынъ

тувдыклары болса да? Тек мен мундай хабарды эситкеним акында айтайым.

Эрте-эрте заманларда, Кабартыда кабарты халтынъ арасында, «Булгар» тукумлары болган уьш кардаш яшаган. Кайтип олар кабартылар арасына туьскенлер? «Уллы Булгария» оькимети бузылып, ер юзине шашылганлардынъ тувдыкларыма экен олар? Яде баска себептен Булгарлар сосы ерлерде яшаганларма?

Ага-инилердинъ оьз аьеллери, балалары болганлар. Кардашлардынъ бириси койшылык пан каьр шеккен. Отар-отар койларын тав оьзенлеринде багып юрген.

Аьдеттегинше, бир куьн уьйле болып куьн кызганлай, койларын ойга туьсирип, койшы уьйле асын ишпеге деп уьйине кеткен. Сол вакытта койлардан узак болмаган ерде бир кесек эр балалар асык ойнаганлар. («Асык» — ол бурынгы бала ойыны. Кой сойсалар, онынъ тизиннен алынган асык суьеклерин ювып-тазалап, кептирип, кеделерге ойнамага бергенлер).

Койшыдынъ улы бек уста асык ойнавшы болган. Ол кабарты ястынъ баьри асыкларын да утып, кызыклы ойында енъуьвши болып шыгады. Кабарты яс утылганына ашувланады, ама эткендей заты йок.

Ойнап болганлай, балалар тоьгеректи шав-шувга бийлеп, артлы-артыннан сувга каргып шомылдылар. Кейфи бузылган кабарты яс оларга карап, шет кагылып турды, сонъ эсине бир зат туьскендей болып, койлар бетке ювырып кетти.

Куьннинъ иссилигиннен басларын бир-бирининъ астына тыгып, тынысларын тез-тез алып турган койлар, оларга ювыклап келген ясты да сезбедилер. Яс коьп ойланып турмай, бираз кишкей койларды шетиннен ыслап, тизлерин оьткир бекиси мен кесип, асыкларын юлкып алып баслады. Коьп алдыма, аз алдыма, бала киселерин

асыкларга толтырып, яне дослары бетке ювырып келеди. Сувга туьсип тонъган яслар сувягага шыгып куьнге кыздырынып олтырылар. Ашувы таркамаган кеде кисесиндеги асыкларды ерге куйып, яне куьндесин ойынга шақырады. Бу кадер асык кайдан шыкканын анъламаган балалар, бир-бирине карайдылар. Койшыдынъ улы аьле де сувымага уьлгирмеген асыклардынъ бир кесеклерин колына алып, олардынъ бир нешевинде кан татларын да коьрип, болган куллыкты анълады эм койлар бетке, ясыноктай атылып, шавып кетти. Барса-барсын, бир неше кой тизлери канга боялып, аякларын басаялмай ерде ятырлар. Ястынъ юреги алынып кетеди, тири айванды калай кескишлемеге болая деген ой онынъ акылын састырады.

Ювырып артына келген яс, колына туьскен тас пан кабарты ястынъ ян ерине согады. Согылган яс сулайып ерге йыгылады эм сол сабатлей ян береди.

Сувык хабар ямагат арасында яйылады, койшыдынъ аьели де не этеегин билмей, саьспеклейдилер. Сол заманларда ямагаттынъ уьйкени деп аьфенди (каьдий) саналган. Ол койшыдынъ аьелине келип булай дейди:

— Оьлтиремен деп сокпаган болса да, эки баладынъ арасында аьруув зат болмаган. Кыйынлык келтирилген. Оьлген баладынъ кардаш-кавымы энди сизге яшав бермеслер. Бу ерден коьшип кетсенъиз, сизге де, оларга да ийги болар, — деп маслагат береди эм, ойланынъыз, деп кетеди.

Койшы коьп ойланды, сонъ кардашларын да шақырып, этеек болатанган мырадын билдирмеге токтасады:

— Муннан узак болмаган элде, Кобан еринде, ногайлар яшайдылар деп эситкеним бар. Сиз ызын берсенъиз, мен аьелим мен сол якларга коьшип кетейим» — дейди койшы.

Кардашлары аданастынъ айтканын макул коьрдилер, тек оны ман бирге оьзлери де бирге кетеек болатанганларын билдирдилер. Суьйтип, уьш кардаш ногайлар арасына кетедилер.

Сол заманнан бербетин коьп сувлар акканлар, юзлеген йыллар оьткенлер. Оьркени де, Аллага шуькир, яйылган. Сол тукумнынъ оьркени де, Аллага шуькир, яйылган. Сол тукумнынъ юзлеген тувдыклары арамызда буьгуьн де яшайдылар эм оьзлерин ийги яктан айттырадылар. Буьгуьнги куьнде тукумнынъ алтыншы, етинши аркалары етип турылар.

Элимизге кыйынлык келгенде, Уллы Аталык кавгасында, Элди коршалавда коьп халклар катнасканлар. Коьплер йигитлерше ян бергенлер. Булгар тукумнынъ бир бутагы, ага-инилер Крым ман Алимнинъ йигит уллары Магомед Клычгерей Булгаровлар да йигитликтинъ шынты иелери болганлар. Уьш йыл кыршылдаган кавгадынъ ишинде юрген Магомед Булгаров Краснодар ерин коршалавда йигитлерше ян берген. Прикуб селосынынъ Кызыл Аьскершилерининъ ортак кабырында коьмилген эм онынъ аты, баскалардыкындай болып, мемориал тактасында алтын аьриплер мен язылган.

Клычгерей Булгаров, командованиединъ йибериуви мен, Ленинград блокадасынынъ 900 куьнин де блокадашылардынъ ишинде аьскершилик борышын толтырган. Онынъ аьскершилик йигитликлери акында коьп кере газеталардынъ бетлеринде язылган. Кавга кутылган сонъ да, Клычгерей, шолпа туйсип, янъы яшавды кураганлардынъ бириси болган. Коьп яваплы ерлерде куллык эткен.

Булгарлардынъ ишинде уста инженерлер, бухгалтерлер, врачлар, окутувшылар бар. Халкынынъ йигит улы Мухарбий Мусабиевич Булгаров, аз яшаса да, атын айттырган. Республикамызда уста хирург болган. Халкы оны буьгуьн де мутпайды.

Онынъ ызыннан, Аллах оьмирли этсин, Сафарбий мен Куьшлиханнынъ улы Расул Булгаров та ийги хирург деп саналады, тукумнынъ эм халкынынъ коьрки, оьктеми болады. Олардынъ аьр бирисининъ эткен йигитликлери акында оьз алдына китап язбага болаяк.

Бу макалады мага язбага тагы да бир зат себеп этти - узак Англиядан конакка келген боьле-синълим Жанна Сатемирова. Ол да, мендей болып, Булгарлардынъ йиени. Йырма йылга ювык заманды ол оъз аьели мен Лондонда яшайды. Еткен кызы ман улы бар. Улы йогары окув отанын кутылган, кызы — аьле де мектебте окыйды. Жаннадынъ ян досы Шри-Ланкадан. Олар Пятигорсктагы тыс кыраллар тилининъ лингвистикалык институтында танысканлар эм бир кесектен сонъ уйленгенлер. Москвада аспирантурады кутылган сонъ, Жаннадынъ косагы Харума Тантириге Джаятисады Англияга куллыкка йибергенлер. Артынсыра ол аьели мен онда коьшкен.

Айткым келетаганы сол, Жанна узак йыллардынъ ишинде оьзининъ ногай тилин, тувган ерин мутпай аьр дайым эсинде саклайды. Тел согып атасы Махмуд пан эм суьйикли анасы Кельдихан ман соьйлеп турады. Баьленше йыллардан бербетин тувган ягына танъсык болып турган Жанна, бу йыл авылга келди. Мунда турган бир айдынъ ишинде ол тувган-оьскен ери мен, балалыгы озган Кара Йылгасы ман сагынышлы йолыгысты. Коьп кардаш-кавымларында конакта болды. Артына кетеектен бир-эки юма алдын, биз, кыз-боьлелер, йыйылыспага соьйлестик. Туьрли себеплерден баьримиз де йыйылысып болмадык, ама йыйылып келгенлеримиз сосы йолыгыстан аьлемет куьш, денге йылы сезим, кардашлар арасында татымлык, беркуьв киргенине шаат болдык. Биримиз улдан, баскамыз кыздан тувган болып, биз туьрли тукымларды юргистетаган болсак та, Булгар тукымынынъ тувдыклары экенимизге оьктемсыймиз. Тукым акында абайларымыздан-атайларымыздан эситкен хабарларымызды тизип бир-биримизге айттык. Сол эситкен хабарымызды балаларымызга да билдирмеге, оларды бир-бири мен таныстырмага соьз бердик, эстеликке деп каьртке де туьстик.

Т. Б. Дышековадың З. А. Керейтова ман кенъесуьви

Хабарласаяк кыскааяклым — ол оьзин билгенли газетамыз бан айкасып келеятырган Зоя Керейтова-Шутукова. Сосы куьнлерде, уьйткени апрельдинъ 22-де, Альбийдинъ кызы Зоя тувганлы 68 йыл толады.

Зоя Икон-Халкта тувган, сол авылдынъ мектебин кутылган сонъ, Карачаевск пединститутын битирген.

Етписинши йылларда Эркин-Халк авылына Керейтлердинъ аьелине келин болып келген. Яшавынынъ 38 йылын билимлендируьв тармагында куллык эткен — 18 йыл мектепте оқытуьшы, 20 йыл «Куьпелек» бала бавынынъ басшысы.

2015 йылдынъ сонъгы куьнлеринде Альбийдинъ кызы Зоядынъ яшавында эстеликли шак болды — ол Россия журналистлер Союзынынъ сыдырасына алынды. Етип келген тувган куьнине багыслап, мен калемдасым ман хабарласпага суьйдим.

— Аьдемнинъ яшавы коьнъилли эм кунарсыз шаклардан туьзиледилер. Сол сораьларга явапламага сен яшавынънан коьп затларды айтпага болаягынъа шекленмеймен. Мага коьре, шеккиге салсанъ, яркын эскеруьвлеринъ артык болаяк боларлар?

— Тувра айтасынъыз, Тамара Борисовна. Аьр кимде де яшав коьнъилли эм кунарсыз шаклардан туьзиледилер. Уьйкен болган заманда тувыл, аьле бала заманнан алып караганда да, коьнъилли эм коьнъилсиз шаклар аьдемде коьп боладылар. Оьсип етип, биринши суьюв келгенде, сол уьйкен сезимнинъ толкынларында ялдап, неше куванасынъ, неше кешелер, ишинъде кайнаскан сырынъды оьзинъе айтып, ястыкка кайгадер коьзясларынъды

тоьгесинь. Ама эне сол оькинишли куьнлер, йылавлы кешелер сени сынайтаган ярасыклы, куьезли сынавлар экенин басынъа авыр кайгы капланса, анълайсынъ. Сондай сынавды Кудайым мага да коьрсетти. Яслыгымда суьйген косагымнан айырылганда, дуныям асты-устине тоьнътерилгендей болды. Ама Кудайым-Аллам кыйынлыкты бергендей, сол кыйынлыктан мени шыгармага да амал берди.

Суьйгеним мен аз яшасам да, сол кишкей кесек яшавымыз меним эсимде мутылгысыз эртегидей болып калды. Савлай яшавымда коьрмегенимди, мен сол кыска, косагым ман яшаган он уьш йылдынъ ишинде коьргенмен. Язда балалар ман бирге табиаттынъ ярасык ерлеринде, Кара денъиз ягасында болатаган эдик. Кыста десенъ Домбай, Архыз турбазалары бизди саклайтаган эдилер. Оьзи бу дуныядан кешсе де, онынъ яркын келбети бизге, балаларга эм мага буьгуьн де карув, куьш береди, бизим алдымызда шырагымыз болып янады. Сол коьнъилли эм кунарсыз шақлардынъ акында «Эки дуныя — эки тыныс» деген китабимда да ашыклап айтаман.

— Соьйлесуьвимиздинъ барысында сага куьш беруьвдинъ, эркли болувдынъ себепшилери — балаларынънынъ келектегисин ойланув болды. Суьйткенде, балаларынънынъ бактылыры калай туьзилди, олар сенинъ сениминъди, оларга салган куьш-карувынъды аклап билдилерме?

Яшавым мени кайсы яктан сынаган болса да, мен тек оьзимге сенгенмен. Биревден де бир зат та тилемедим, биревге де ада болмадым. Белимди каты бувып, енълеримди туьрип, авла толы мал ысладым, каралдыды япкан вак янувар асырадым. Бакшадынъ бир суьем ерин бос калдырмай, яздынъ бир куьни кыс асырайды дегенше, яз бойында балалар ман ералма да, ахыр-туьрли ясылшалар да оьстирдик. Бакшадан шыкпадык: отадык, сувгардык. Балалар уьшин оькиметтен келетаган акша пособиесин сыраф этпедим, олардынъ алдыдагысын ойланып, акша-бокшамды артка таслап бардым. Куллыкта ийленип оьсеятырган балаларымнынъ шақлары етип келгенлерин абайламай калдым.

Меним биринши диреттеги эсабым доьртевин де йогары билимли этуьв эди. Йогары кеспили специалистлер болып, ул-

ларымнынъ да, кызымнынъ да оъз коллары оъз авызларына етти дегенше, оъз кысметлерине канагат этип яшайдылар. Тунъышым Алимгази КЧГТА-дынъ автомобиль хозяйствосынынъ инженери деген факультетти кутылган. Соълеги куьнде эпшиллик пен карлейди. Экиншим Сабир Волгоградтынъ МВД академиясынынъ экспертно-криминалистлик факультетин битирген. Республикамыздынъ МВД-да ислейди, полициядынъ подполковниги.

Ушинши ясым Эльдар эки йогары отанын битирип, тоьршилик приставтынъ куллыгын юргистеди.

Кенжепайым Алия Ставрополь оькиметлик университетининъ финанс эм кредит факультетин битирип, Икон-Халк авылынынъ администрациясында куллык этип баслады. Соъле декретли отпускте.

Баьрисиде аеъл курганлар. Косаклары ягыннанда бактылылар. Келинлерим Света — менеджер, Ася — врач, Регина — экономист, киевим Арсланбек — юрист. Аллага шуькир, татымлыкта яшайдылар. Доьртевининъ де ушер балалары бар. Ол тувылма наьсип?

— Зоя, оьзинънинъ эрклигинъ мен, касиетинънинъ кенълиги мен, тоьгеректеги аьдемлерди суьювинъ мен таньган-билгенлердинъ сыйлавына тийисли болдынъ. Ййги балалар оьстирдинъ. Суьйткенде, сен оьзинъди наьсиплимен деп айтпага болаяксынъма?

Айхай да болаякпан. Шуькир деймен Аллага. Бас дегенде, балаларыма разы ман. Сенимимди акладылар. Олар яшавда тувра йол ман барсынлар, оъз орынларын тапсынлар деп шалыстым, оьзимди аямадым, оьзим ушин яшамадым.

«Балалардан не коьреексинъ, басынъды каьрле» дегенлер де болдылар, ама мен баскаша этип болмадым, балаларды оьзимнен айырмадым, тербияладым. «Тербияладым» деген соьзимнинъ маьнеси — мен оларды эш бир куьнди де олтыртып, алай этинъиз, булай этинъиз деп айтпадым. Меним яшаган яшавым, арымастан куллык эткеним, аьдемлер мен айкасып, аьдет-йолды тутып билгеним балаларым ушин шынты яшав дерислери болдылар.

— Яшавынънынъ тагы бир ягьинда токталайык. Зоя, сен кишкейинънен яратувшылык дуньясы ман айкасып

келятырсынъ. Йыллар ман сол суьювинъ сувымады. Ногай авылларыннан язбага суетаганларды тоьгерегинъе йыйып, яратувшылык кеплесуьвин туьзбеге суьйдинъ. Сол биригуьвге «Ювсан» деген ат бердинъиз. «Ювсан» акында бир-эки авыз соьз айтсанъ экен.

— Куллык этип, тийисли тыншаювга шыкканда, уьйдинъ доьрт муьйисине карап олтырмадым. Уьйде де куллыктар шашымыздан коьп. Ама аьдемге оьтпектен баска коьнъил азыгы да керекти де. Меним ойымды йоьплегенлер, мени мен унасканлар табылдылар. Суьйтип, «Ювсанымыз» тувды. Онынъ катнасуьшлары, коьбинше, адабиат пан кызыксынатаган аьдемлер. Олар — аьвелде окытуьшы эм язуьшы Лидия Анварбековна Санглибаева, Келдихан Туркменова, Магомед эм Римма Утемисовлар, Памир Найманов, Хасан Джемакулов, Тимур Джемакулов, Магарбий Сеитов, Ася Кабардаева эм мен. Йыйылысларымызда аьр кайсымыз да пайдалы ойлар айтамыз: тилимиздинъ маьселелери бойынша соьйлесемиз, яс-явка арасында язаяктарды излестиремиз. Оькинишлиси сол, йылдан-йылга яс аьдемлер арасында язбага аваслыклары болганлардынъ саны азая бередиде. Сол ойларымызды «Ногай давысы» газетадынъ бетлеринде де коьтеремиз.

— Буьгуьн оьз яшавынъда эткенинъе белги бермеге шак этип туры. Суьйткенде, Зоя, яшавынъа канагатлыман деп айтпага ыхтыярынъ бар.

Шуькир Аллага, буьгуьнги куьнде артка бурылып карап, озган яшавымда ялгандай, оькингендей затлар коьрмеймен. Биревге каты соьз айтып, куллык арасында, хаьтер калдырган вакытларым болса да, тез кайтатаган аьдетим бар эди. Суьйткенде, яшавымга разыман.

— Аьдемде кайдай касиетлерди яратасынъ?

— Туврашыл, ак ниетли, намыслы аьдемди суьемен. Эки юзли аьдемнен шийкенемен. Неге десенъ ондай аьдем сени сатып йибереек. Агынъды кара дейик. Туврашыл боламан деп, коьп ерде яшавымда суьрингенмен, ама сол касиет менде буьгуьн де яшайды. Туврашылык акында бир язганым да бар:

Керек тувыл айлежилик ойлсем де,
Мен болайым шыктай таза оьленде,
Кыйынлыкта болып яшавымды суьрсем де,
Туврашылык коьп яшасын оьзимде.

— Не зат окымага суьесинь? Кимлердинь яратувышылыгы сага боьтен де ювык?

Орыс эм ногай классикасын яшавымда коьп окыганман. Ама буьгуьнги куьнде мен оьзимиздинь язувшыларымыздынь шыгармалары ман кызыксынаман. Иса Капаев, Валерий Казаков. Поэзиядан — Кельдихан Кумратова, Гамзат Аджигельдиев, Кадрия Темирбулатова, Мухарбий Аубекижев, Фарида Сидихметова, Зухра Булгарова — суьйген шаирлерим! Оларга ак юректен сукланаман. Оннан баска болып, алимлеримиз Ашим Сикалиев, Рамазан Керейтов, Насипхан Суюнова; оьнерши Сраждин Батыров; йыравлар Алибий Романов, Арсланбек Султанбеков — меним артык эс берген аьдемлерим. Мен олар ман оьктемсиймен.

— Ногайдынь кайдай аьдетлерин яратасынь?

Ногайдынь этнопедагогикасын актарып карап, биз коьп аьдетлерди табамыз, бир кесеклерин кулланмыз. Соьз уьшин, бесик той, балага ат беруьв, бас кетеруьв, бала биринши адымларын эткенде, майкалакай тыгыртув аьдетлери. Кайсы бирисин айтайым? Мага олар баьриси де ярайдылар. Берген соравынъыз бан пайдаланып, тойларымыз акында да бир-эки авыз соьз айткым келеди.

Аьдетлеримиз — ол халктынь намысы, юзи, байлыгы. Ама аьдетлерди ийги этип билмей, басын тесип, коьзин шыгарып озгарсак, селекеге каламыз. Мине тойдан бир коьринис.

Яс келин биссимилах деп, биринши кере таьвкеше мен ястынь каралдысына киргенлей, менимше, коьбыздынь тартылувын токтатып, тоьгерек якты тырс тындырып, бир сыйлы аьдем ортага шыгып, ийги соьзлерин айтпага тийисли. Тилек тиленип, маслагатлы соьзлер айтылган сонь, баска этиленеек затларды бардырмага болады. А бизде кайтип? Келин каралдыга киргенлей, тез огына оны орталыкка шыгарып, ойнатадылар. Буркеншигин

бирев басыннан алаятыр, баскасы ябаятыр, ушиншиси уйге киргистпеге тартаятыр. Сонынъ ушин тойдынъ аьр кесегин тете-тетеси мен бардырув керек. Тойларымыздынъ аьрувлигине соьз арам, ама сол аьдетлер ягыннан да карастырсак, тойымызга той етпес эди.

— *Зоя, етип келген сыйлы куьнинъ мен ак юректен кутлаймыз. Буьгуьнгиндей коьнъилинъди аьр заманда да аьдемди сукландырган ак ниетли сезимлер ярасыкласынлар. Йиенлеринънинъ ийгиликлерин коьрмеге Аллах сага буйыртсын.*

— Сав болынъыз.

2019 йыл

ИШТЕЛИГИ

Автордың акында

«Ашық юректинъ сырлары» (Магомед Кожаяев). 4

ЯТЛАВЛАР

Эскеруьвли яшавымды баслайым

«Керек тувыл мага алтын, куьмис те...»	11
Йолыгыс	12
Буьрленмеспен янъыдан	14
Коьшедилер булытлар	15
Балтегенек йибегі	16
Язлык нуры	17
Кургак еллер	18
Ак ойларым	19
Ювсан оьскен шоьлимде	20
Оьпкелеме	21
Язлык шак	22
Яшамайды сайламлылар	23
Увылдайды ел	24
Сен яшасанъ — барман мен!	26
Етсин айткан соьзлеринъ	27

Халкка алап инсанлар

Ашим-агай — кимди ол?	29
Яхшы йолга!	30
Яша еннет бавында	31
Яйна, кыймас!	32
Кыймасым, сага!	33
Яшав соьнип болмаяк	34
Янар юлдыз	35

Янымнынъ ярыклары

Йыламасын аналар	37
Сен кайтарсынъ журтынга	38
Ярамга баскан дарманым	39
Кыз баладынъ тилеги	41
Наьсип келер	42
Уныкларым-ясларым	43
Уныкларым-кызларым	45
Сулейманым	46
Камила кызым	47
Кристина	48
Мансыр эм Насыр	49
Наьсип сага йорайман	50
Тойда тилек	51
Кете берсин йылларынъ	52

Аьдемликтинъ нышанлары

Конъысы	54
Уьлги болаш	55
Юмсак юрек	56
Ах, йолдастар, уьндемедик	58
Кардашка разылык	60
Коьрим этип аламыз	61
Насихат	62
Шатлы болсын тойынъыз!	63
Янъы йылга сагынышлар	64
Доьртликлер	67
«Суьйимбике» элишлери «Янъыйыллык» йылтында	70

ХАБАРЛАР

Карагус	76
Тоналган юрт	87
Тасланган ян	92

ОЧЕРКЛЕР

Ол бизи мен яшайды	98
«Ак шымылдық ашкан куунди коьрерсинъ»	103
Анадынъ эрклиги	108
Яшавынъды багысладынъ халкынъа	113
Анага – сый-оьрмет	116
Бакты	121
Кень юрекли Жиенхан	128
Отяганънын кызувы соьнмесин	133
Хасаннынъ дуньясы	137
Аьперим сизге!	141
Аминадынъ мырады	145

МАКАЛАЛАР

Неге кавга эстен шыгып болмайды?	148
Салам сага, гоьзел Крым	154
Юректи бузлаткан йолыгыс	160
Ети арка	166
Янланган тукым	172
Ян бавырым — ана тил	179
Ювсан акында.	184
Тагы да тилимиз акында	190
Тувдыклар	194
<i>Т. Б. Дышкеовадынъ З. А. Керейтова ман хабарласувы . . . . .</i>	<i>199</i>

*Зоя Альбиевна
Керейтова-Шутукова*

Встреча

*Стихотворения, рассказы, очерки
На ногайском языке*

Редактирование и корректорская
вычитка — *автора*
Художественное редактирование,
графика и верстка — *А. Я. Унежовой*
Технический редактор *А. Я. Алимова*

Подписано к печати 05.05.19. Формат 70х108^{1/32}.
Бумага офсетная. Гарнитура «КогіппаСТТ».
Печать офсетная. Усл. печ. л. 10. Усл. кр.-отт. 10,2.
Тираж 350 экз. Заказ №

Отпечатано с электронного носителя
в ООО «Полиграф-Юг». 385000, г. Майкоп,
ул. Пионерская, 268.

К 298

Керейтова-Шутукова З. А. Встреча. Черкесск, 2019—208 с.

В сборнике «Встреча» З. А. Керейтовой-Шутуковой представлено творчество автора, которое вызовет несомненный интерес у читателя.

84(2Рос-Ног)6